

Uniwersytet
Wrocławski

Publius Syrus

Maksymy moralne – Sententiae

Opracowanie i przekład
Aleksandra Szymańska
Ireneusz Żeber

Wrocław 2020

Publius Syrus
Maksymy moralne – Sententiae

Prace Naukowe
Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Seria: **e-Monografie**

Nr 160

Dostęp online: <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/publication/117779>

DOI: [10.34616/23.20.022](https://doi.org/10.34616/23.20.022)

Publius Syrus

Maksymy moralne – Sententiae

Opracowanie i przekład

Aleksandra Szymańska
Uniwersytet Wrocławski
ORCID: [0000-0003-0569-3005](https://orcid.org/0000-0003-0569-3005)

Ireneusz Żeber
Uniwersytet Wrocławski

Wrocław 2020

Kolegium Redakcyjne

prof. dr hab. Leonard Górnicki – przewodniczący

dr Julian Jezioro – zastępca przewodniczącego

mgr Aleksandra Dorywała – sekretarz

mgr Ewa Gałyga-Michowska – członek

mgr Bożena Górna – członek

mgr Tadeusz Juchniewicz – członek

Recenzent: *dr hab. Bogusław Bednarek, Uniwersytet Wrocławski*

© Copyright by Aleksandra Szymańska, Ireneusz Żeber

Korekta: *Magdalena Wojcieszak*

Projekt i wykonanie okładki: *Karolina Drozd*

Skład i opracowanie techniczne: *Aleksandra Kumaszcza eBooki.com.pl*

Druk: *Drukarnia Beta-druk, www.betadruk.pl*

Wydawca

E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

ISBN 978-83-66601-12-3 (oprawa twarda)

ISBN 978-83-66601-00-0 (oprawa miękka)

ISBN 978-83-66601-01-7 (online)

Spis treści

WPROWADZENIE.....	9
Koleje życia Publiliusza Syrusa.....	9
Twórczość Publiliusza Syrusa	19
SENTENCJE	47
BIBLIOGRAFIA	137
Wybrane zbiory <i>Sententiae</i>	137
Źródła.....	138
Polskie przekłady źródeł.....	138
Literatura.....	139
INDEKS RZECZOWY	143

Wprowadzenie

Koleje życia Publiliusza Syrusa

Z historią literatur antycznych, greckiej czy łacińskiej, jest tak, że słuszniej byłoby mówić o historii niewielkich ułamków greckiego i łacińskiego piśmiennictwa. Z całej literatury łacińskiej powstałej w starożytności dysponujemy zaledwie jedną dziesiątą jej części. Znamienita większość tej literatury nie oparła się niszczycielskiej sile czasu. Nie ma autorów, których dzieła zachowały się w całości, nawet same nazwiska niekiedy brzmią dzisiaj głucho. Taki los dotknął też Publiliusza Syrusa i jego twórczość.

Wątpliwości zaczynają się już od imienia i nazwiska¹. Imię jest nieznane, nazwisko było zapisywane jako Publius lub Publilius. Nawiasem mówiąc, opuszczenie jednej sylaby to częsty błąd występujący w średniowiecznych manuskryptach. Nazwisko Publius występuje w edycjach XIX-wiecznych². Zmianę na Publilius zaproponował Iulius Sillig³,

¹ Zob. na ten temat D. Capocasale, *Il mimo romano: Decimo Laberio e Publilio Siro*, Monteleone 1903, s. 57-61; O. Skutsch, *Publilius Syrus*, [w:] *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (dalej: RE), 23.2 (1959), kol. 1920-1928.

² Np. F. Levasseur (ed.), *Sentences de Publius Syrus*, Paris 1825; C. Zell (ed.), *Publii Syrii Sententiae*, Stuttgartiae 1829; *The Moral Sayings of Publius Syrus, a Roman Slave*, transl. by D. Lyman, ed. 1, Cleveland 1856. Także [w:] *Stoic Six Pack 5: The Cynics*, Los Angeles 2015, s. 22-61.

³ I. Sillig (ed.), *C. Plini Secundi Naturalis Historiae*, t. V, Hamburgi et Gothae 1851, s. 290. Zob. też F. Giancotti, *Mimo e gnome. Studio sul Decimo Laberio e Publilio Siro*, Messina-Firenze 1964, s. 129.

opierając się na fragmencie *Naturales historiae*, wielkiego encyklopedycznego dzieła w 36 księgach autorstwa Pliniusza Starszego. O Publiusz Syrusie Pliniusz Starszy tak pisze:

*Talem Publilium Antiochum item mimicae scenae conditorem et astrologiae consobrinum eius Manilium Antiochum, item grammaticae Staberium Erotem eadem nave advectos videri proavi*⁴.

Nasi pradziadowie widzieli przybywających do Rzymu na tym samym statku Publiliusza z Antiochii, twórcę sceny mimicznej, i jego kuzyna, twórcę astrologii, Maniliusza z Antiochii oraz autora gramatyki Staberiusza Erosa.

I ta wersja nazwiska przyjęta przez I. Silliga, wytrawnego znawcę i edytora dzieł Pliniusza Starszego, występuje dziś w powszechnym obiegu⁵. Natomiast fakt wspólnej podróży do Rzymu Publiliusza, Maniliusza i Staberiusza nie znalazł aprobaty w nauce. Z elegancją naganą uważany jest za bajkę⁶. Pliniusz Starszy, autor *Naturalis historia*, podawał fakty bez najmniejszej troski o ich prawdziwość. Nie wytrzymuje porównania z takimi rzymskimi annalistami jak Salustiusz czy Tacyt.

Wersję nazwiska Publilius w starożytności po Pliniuszu Starszym potwierdzają nadto Aulus Gellius⁷ i Makrobiusz⁸.

⁴ Plinius Secundus, *Naturalis Historiae*, XXXV 58, 199. Za zmianą w tekście z *Lochium* na *Antiochum*, która została zaakceptowana przez O. Jahna oraz E. Woelfflina, przemawia fakt, że kuzyn Publiliusza, Maniliusz, również pochodził z Antiochii. Zob. R.A.H. Bickford-Smith (ed.), *Publilii Syrii Sententiae*, London 1895, s. IX. Zgodnie z innym poglądem, pozostawiającym w pliniuszowym fragmencie jednak wyraz *Lochium*, *Lochius* to pierwotne nazwisko Syrusa.

⁵ Za nazwiskiem Publilius opowiedział się E. Woelfflin. Zob. E. Woelfflin (ed.), *Publilii Syrii Sententiae*, Lipsiae 1869, *Prolegomena*, s. 3: *Nostris autem temporibus, cum Silligius, doctissimus Plinii editor... verum Publilii nomen poetae reddidisset...*

⁶ Tak W.S. Teuffel, W. Kroll, F. Skutsch, *Geschichte der römischen literatur*, t. 1, Leipzig-Berlin 1916, s. 303. Zob. też O. Skutsch, *op. cit.*, szp. 1921; G. Funaioli, *Staberios Eros*, [w:] RE, Bd. III A/2, Berlin 1929, szp. 1924; K. Kumaniecki, *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977, s. 105.

⁷ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, 14: *Publilius mimos scriptitavit...*

⁸ Macrobius, *Saturnalia*, II, 76: *Is Publilius natione Syrus...*

Historycy literatury łacińskiej przyjmują z dużą ostrożnością rok 83 p.n.e. za datę przybycia Publiliusza Syrusa do Rzymu, a ponieważ przybył, będąc dzieckiem, za rok jego urodzenia uważa się w przybliżeniu rok 93 p.n.e. Za miejsce jego urodzenia uznaje się Antiochię⁹. Urodził się być może jako człowiek wolny, lecz w Rzymie znalazł się jako ok. 10-letni chłopiec o statusie niewolnika¹⁰; podobnie zresztą komediopisarz Terencjusz za młodu był niewolnikiem, niewolnikiem przez część swojego życia był również bajkopisarz Fedrus. W Rzymie kupił Syrusa pewien wyzwolenc¹¹, który później zarekomendował młodego niewolnika swojemu patronowi Publiliuszowi. Ów Publiliusz miał być teściem Cyclerona, ale nie jest to pewne¹². Żyjący ok. 500 lat później Makrobiusz w swych *Saturnaliach* pisze, że Publiliusz zauważył urodę i docenił rozmaite talenty młodzieńca, starannie go wykształcił, a następnie wyzwolił¹³. *Probus libertus sine natura est filius* – „Uczciwy wyzwolenc jest jak syn adoptowany” – napisze później Syrus. Po wyzwoleniu młody

⁹ Na podstawie dzieła Pliniusza *Naturalis Historiae*, XXXV 199.

¹⁰ Zgodnie z innym poglądem Syrus miał popaść w niewolę i przybyć do Rzymu po podboju Syrii przez Pompejusza, co miało miejsce w roku 64 p.n.e. Zob. *The Moral Sayings...*, *Wstęp*, s. 5 i n.; O. Skutsch, *op. cit.*, szp. 1921; F. Giancotti, *Mimo e gnome...*, s. 129, 149 i n.; K. Kumaniecki, *Literatura rzymska...*, s. 105; Publilius Syrus, *Sententiae. Testo latino con la traduzione in lingua italiana di Eduardo Mori*, Bolzano 2008, *prefazione*. Zob. też J. Christes, *Reflexe erlebter Unfreiheit in den Sentenzen des Publilius Syrus und den Fabeln des Phaedrus. Zur Problematik ihrer Verifizierung*, „Hermes” 1979, vol. 107, s. 199-220.

¹¹ T. Baudement podaje, że do Rzymu zabrał go niejaki Domitius, będący niższym oficerem, który następnie odsprzedał go swojemu patronowi. Zob. *The Moral Sayings of Publius Syrus...*, s. 5.

¹² Zob. O. Skutsch, *op. cit.*, szp. 1920; Publilius Syrus, *Sententiae...*, *prefazione*. Wątpliwości takie zgłaszał K. Kumaniecki, *Literatura rzymska...*, s. 105.

¹³ Macrobius, *Saturnalia*, II, 7, 6: *Is Publilius natione Syrus cum puer ad patronum domini esset adductus, promeruit eum non minus salibus et ingenio quam forma. [...] Ob haec et alia manu missus et maiore cura eruditus*. Jak zostało stwierdzone w jednym z wydań twórczości Syrusa, jego dowcip zapewnił mu wyzwolenie, a dar rozumienia rzymskiej psychologii przyczynił się do jego scenicznego sukcesu. Zob. J. Wight Duff, A.M. Duff (ed. and transl.), *Minor Latin Poets*, London 1934, s. 4.

człowiek przyjął nazwisko rodowe swojego patrona, Publiliusza¹⁴, przydomek (*cognomen*) Syrus był oczywisty, był bowiem przybyszem z Syrii. Takie też imię nosił jako niewolnik, których zwyczajowo nazywano od kraju pochodzenia. Talenty, które zauważył u niego jego protektor, a które przyniosły mu sławę i powodzenie, to zdolności literackie i aktorskie, ściślej mimiczne.

W I w. p.n.e. w Rzymie mim wyprzedził komedię i stąd wzięła się popularność Publiliusza Syrusa. Był znany jako aktor mimiczny występujący na scenach Rzymu i innych miast italskich. Inteligentny, dowcipny, ceniony za zdolności improwizacyjne, potrafił nawiązać żywy, bezpośredni kontakt z widzami. Piszę o tym wspomniany już Makrobiusz¹⁵, ale także współczesny Publiliuszowi Cynceron, który mógł te spektakle osobiście oglądać¹⁶.

Do admiratorów twórczości scenicznej Publiliusza Syrusa należał znany filozof Seneka¹⁷. W swym dziele *O pokoju ducha* (*De tranquillitate animi*) napisał, że Syrus talentem przewyższał autorów tragicznych i komicznych, nie tworzył fraszek czy żartów przeznaczonych dla publiczności z ostatnich rządów¹⁸. Jako przykład mądrej sentencji przytacza

¹⁴ F. Levasseur stwierdził, że został nazwany Publiuszem, ponieważ był miły Rzymianom. F. Levasseur (ed.), *Sentences de Publius Syrus, préface*, s. XX.

¹⁵ Macrobius, *Saturnalia*, II, 7, 7: *cum mimos componeret ingentique adsensu in Italiae oppidis agere coepisset*. Te spektakle Publiliusza Syrusa cieszyły się ogromnym powodzeniem u widzów (*ingenti adsensu*).

¹⁶ Cicero, *Ad Atticum*, 14, 2: *duas a te accepi epistulas heri. ex priore theatrum Publiliumque cognovi, bona signa consentientis multitudinis*. („Wczoraj otrzymałem od ciebie dwa listy. Z wcześniejszego dowiedziałem się o teatrze i Publiliuszu. A także o dobrych reakcjach akceptującej publiczności”). List ten Cynceron napisał 8 kwietnia 44 roku. Publiliusz Syrus w mimie mógł nawiązać do aktualnych wydarzeń, na przykład do śmierci Juliusza Cezara. Jeśli Cynceronowi podobało się zachowanie publiczności, mim mógł zawierać treści antycezariańskie.

¹⁷ O sentencjach Publiliusza Syrusa u Seneki zob. P. Paré-Rey, *Captare flosculos. Les sententiae du mime Publilius Syrus chez Sénèque*, [w:] Ch. Mauduit, P. Paré-Rey (eds.), *Les maximes théâtrales en Grèce et à Rome: transferts, réécritures, emplois*, Paris 2011, s. 203-218.

¹⁸ Seneca, *De tranquillitate animi*, IX, 11: *Publilius, tragicis comicisque vehementior ingeniis, quotiens mimicas ineptias et verba ad summam caveam spectantia reliquit...*

taką: *Cuivis potest accidere quod cuiquam potest* – „Każdemu może zdarzyć się to, co innemu się przytrafiło”. Tę samą myśl Seneka przytacza w *O pocieszeniu do Marcji* (*De consolatione ad Marciam*), opatrując ją takim komentarzem: *Egregium versum et dignum qui non e pulpito exiret* – „Jest to wyśmienity wiersz, który jest godny tego, by zawsze istnieć na scenie”¹⁹.

Ten sam podziw dla twórczości mimograficznej Publiliusza Syrusa odnaleźć można w *Listach moralnych do Lucyliusza* (*Epistulae morales ad Lucilium*). W liście 108 Seneka tak pisze:

*Non vides, quemadmodum theatra consonent, quotiens aliqua dicta sunt, quae publica adgnosimus et consensu vera esse testamur? Desunt inopiae nulla, avaritiae omnia, in nullum avarus bonus est, in se pessimus*²⁰.

Czy wiesz, jak zgodnym odgłosem rozbrzmiewają teatry, ile razy powiedziano tam coś takiego, co ogólnie uznajemy za dobre i o czym jednomyślnie dajemy świadectwo, że jest prawdziwe? Ubóstwu zbywa na wielu, chciwości zaś zbywa na wszystkim. Chciwiec jest zły dla wszystkich, najgorszy jednak dla siebie²¹.

Z tym samym nieodmiennym zachwytem nad wierszami Syrusa pisze w innym (wcześniejszym) liście (1,8):

*Quam multa Publii, non exalceatis, sed cothurnatis dicenda sunt! Unum versum eius, qui ad philosophiam pertinet, et ad hanc partem quae modo fuit in manibus, referam, quo negat fortuita in nostris habenda: Alienum est omne, quidquid optando venit*²².

Jak wiele myśli Publiliusza zasługuje, by wygłaszali je aktorzy występujący nie boso, lecz na koturnach! Przytoczę jeden jego wiersz, który

¹⁹ Seneca, *Consolatio ad Marciam*, 9, 8.

²⁰ Seneca, *Epistulae ad Lucilium*, 108, 8-9.

²¹ Seneka, *Listy moralne do Lucyliusza*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 2010, s. 508.

²² Seneca, *Epistulae...*, 1,8. Zob. też F. Giaccotti, *Le sententiae di Publilio Siro e Seneca*, [w:] *La Langue Latine, Langue de la Philosophie*, Actes du colloque de Rome (17-19 mai 1990), Rome 1992, s. 9-38.

należy i do filozofii, i do tematu przed chwilą tutaj rozpatrywanego; wiesz, w którym powiada on, iż dóbr zyskanych przypadkowo nie należy zaliczać do swoich: Cudze jest wszystko, co los mi dał zgodnie z moim życzeniem²³.

Według ojca Seneki Filozofa, Seneki Retora, zwanego Starszym, który w swoich *Kontrowersjach* (*Controversiae*) przedstawił poglądy Kasjusza Severusa, wielbiciela twórczości Publiusza Syrusa, na temat sentencji stosowanych w jego czasach w retoryce, nie było komediopisarza czy tragediopisarza w Grecji i w Rzymie, którzy pisaliby sentencje lepsze od sentencji Syrusa. Seneka Retor określił sentencje Syrusa jako *disertissimae*, czyli „najtrafniejsze”, czy też „mające najgłębszą wymowę”²⁴.

Twórczość Syrusa znał także Swetoniusz. W jego dziele *O sławnych mężach* (*De viris illustribus*) w części o poetach padło takie zdanie:

²³ Seneka, *Listy moralne...*, s. 25 W rzymskim teatrze w butach na koturnach występowali aktorzy dramatyczni, aktorzy zaś komedii i mimów występowali boso.

²⁴ *Murredius pro cetero suo stupore dixit medicamentum se parasse ad somnum, quia adsiduae sollicitudines vigiliarum sibi consuetudinem fecerint. A parte patris colorem et Publilianam sententiam dedit: abdicaciones, inquit, suas veneno diluit; et iterum: mortem, inquit, meam effudit. Memini Oscum, cum loqueretur de hoc genere sententiarum, quo infecta iam erant adolescentulorum omnium ingenia, queri de Publilio, quasi ille iam hanc insaniam introduxisset. Cassius Severus, summus Publili amator; aiebat non illius hoc vitium esse, set eorum qui illum ex parte qua transire deberent imitarentur; non imitarentur quae apud eum melius essent dicta quam apud quemquam comicum tragicumque aut Romanum aut Graecum; ut illum versum quo aiebat unum versum inveniri non posse meliorem: Tam dest avaro quod habet quam quod non habet; et illum de eadem re dictum: Desunt luxuriae multa, avaritiae omnia; et illos versus qui huic quoque ter abdicato possent convenire: O vita misero longa, felici brevis! et plurimos deinceps versus referebat Publili disertissimos. Seneca Rhetor, *Controversiae*, 7, 3, 8-9. Seneka Starszy na potwierdzenie tego, że Syrus umiał lepiej niż inni wyrażać myśli, przytoczył trzy sentencje: *Tam deest avaro quod habet, quam quod non habet* (T-3) – „Skąpcowi zawsze jest mało, niezależnie czy ma, czy nie ma”; *Desunt luxuriae multa, avaritiae omnia* – „Rozrzutności brakuje wiele, chciwości wszystkiego”, która w zbiorze publiusowskich sentencji przybrała brzmienie: *Inopiae desunt multa, avaritiae omnia* (I-42) – „Biedzie brakuje wiele, chciwości wszystkiego”; *O vita misero longa, felici brevis!* (O-4) – „O życie! Długie dla nieszczęśliwego, dla szczęśliwego krótkie”. Na temat uwag Seneki Retora o Publiuszu Syrusie w *Kontrowersjach* zob. M. Brożek, *Gnomy Publiusza*, „Filomata” 1995, t. 425-426, s. 71-72.*

*Publilius mimographus natione Syrus Romae scenam tenet*²⁵. Publiusz Syrus zatem, zwłaszcza po śmierci swego wielkiego rywala w sztuce mimograficznej, Decimusa Laberiusza (105-43 p.n.e.), opanował całą rzymską scenę²⁶.

O Publiuszu Syrusie pisze też w swoim *Satyrykonie* Petroniusz Arbitr. Główny bohater satyry, bogaty wyzwolenc Trimalchion, stawia pytanie, jaka jest różnica między Cyncerem a Publiuszem, po czym sam na nie odpowiada, że Cyncer jest wymowniejszy, ale Publiusz moralniejszy²⁷. I na dowód owej moralności są przytoczone wybrane wersy²⁸. Kto jest autorem owych szesnastu wierszy, jest sporne do

²⁵ Svetonius, *De viris illustribus*, XIX.

²⁶ Decimus Laberius zmarł w Puteoli w styczniu 43 roku. Tak: Svetonius, *De viris illustribus*, XVIII: *Laberius mimorum scriptor decimo mense post Caesaris interitum Puteolis moritur*.

²⁷ Petronius, *Satiricon*, 55: *donec Trimalchio „Rogo” inquit „magister, quid putas inter Ciceronem et Publilium interesse?” Ego alterum puto disertiozem fuisse, alterum honestiozem. „Proszę cię, mistrzu, jaka jest wedle ciebie różnica między Cyncerem a Publiuszem? Sądzę, że pierwszy był wymowniejszy, drugi moralniejszy”*. Petroniusz, *Uczta Trimalchiona*, tłum. L. Staff, Warszawa 1994, s. 38.

²⁸ *Quid enim his melius dici potest?*

*Luxuriae rictu Martis marcent moenia.
Tuo palato clausus pavo pascitur
plumato amictus aureo Babylonico,
gallina tibi Numidica, tibi gallus spado;
ciconia etiam, grata peregrina hospita
pietaticultrix gracilipes crotalistris,
avis exul hiemis, titulus tepidi temporis,
nequitiae nidum in caccabo fecit tuae.
Quo margaritam caram tibi, bacam Indicam?
An ut matrona ornata phaleris pelagiis
tollat pedes indomita in strato extraneo?
Zmaragdum ad quam rem viridem, pretiosum vitrum?
Quo Carchedonios optas ignes lapideos?
Nisi ut scintillet probitas e carbunculis.
Aequum est induere nuptam ventum textilem,
palam prostare nudam in nebula linea?*

Publilius Syri fragmenta, [w:] O. Ribbeck (ed.), *Comicorum Romanorum Fragmenta*, Leipzig 1873.

dziś. Pod uwagę są brane trzy możliwości: że autorem jest sam Petroniusz, że są autentycznie autorstwa Publiliusza i że autorem jest jego wielki rywal Decimus Laberiusz²⁹. Jedno jest pewne, że w czasach Petroniusza Publiliusz Syrus, który w rozmowie o literaturze pojawia się obok Marka Tuliusza Cyncerona, jest popularnym autorem, a to może znaczyć, że jego mimy są obecne na rzymskiej scenie i że znane są już zbiory jego sentencji cieszące się wielką estymą.

Żyjący w II w. n.e. rzymski erudyta Aulus Gelliusz w swych *Noctes Atticae* cytuje czternaście sentencji wybranych z utworów mimicznych Publiliusza Syrusa (*Sententiae ex Publili mimis selectae lepidiores*)³⁰.

„Bo cóż może być lepszego nad ten ustęp: Nadmierny zbytek strawił szpik Rzymianom./ W kojcu dla waszych podniebień paw tyje./ Szatą kobiercom babilońskim równy./ Dla was kapłony, numidyjskie kury./ A smukłonogi bocian, gość z południa./ Wierny opiekun dzieci, wężobójca./ Wygnaniec zimy, zwiastun ciepłej wiosny./ Ma dziś swe gniazdo w saganach żarłoków./ Po co indyjskich muszel drogie perły?/ By nawet skarbem morskich den stroiła/ Nogi dla gacha wszeteczna niewiasta?/ Po co zielony szmaragd, klejnot drogi./ Po co kamieni kartagińskich ognie?/ Czyż aby skrzyła zacność z karbunkułów?/ Godziź się żonom przywdziewać wiatr tkany/ I niby nagim stać w przejrzystej chmurze?”. Petroniusz, *Uczta Trymalchiona...*, s. 38-39.

²⁹ O. Skutsch, *op. cit.*, szp. 1923 i n.; E. Schweitzer, *Studien zu Publilius Syrus*, Wien 1967, s. 8 i n.; F. Giancotti, *Mimo e gnome...*, s. 268; K. Kumaniecki, *Literatura rzymska...*, s. 105 i n. Na temat tego fragmentu zob. A. Setaioli, *Perverted Taste (Petr. 55.6; 93.2)*, [w:] A. Setaioli (ed.), *Arbitri Nugae. Petronius' Short Poems in the Satyrice*, Frankfurt am Main 2011, s. 113-32.

³⁰ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, 14, 3-4: *Huius Publili sententiae feruntur pleraeque lepidae et ad communem sermonum usum commendatissimae, ex quibus sunt istae singulis versibus circumscriptae, quas libitum hercle est adscribere:*

Malum est consilium quód mutari nón potest.
Beneficium dando accépit, qui dignó dedit.
Ferás, non culpes, quód vitari nón potest.
Cui plus licet, quam par est, plus vult, quam licet.
Comes facundus in via pro vehiculo est.
Frugalitas miseria est rumoris boni.
Heredis fletus sub persona risus est.
Furor fit laesa saepius patientia.
Inprobe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit.
Ita amicum habeas posse ut facile l fieri hunc inimicum putes.
Veterem ferendo iniuriam invites novam.
Numquam periculum sine periculo vincitur.

W Rzymie w I w. p.n.e. było dwóch wybitnych autorów mimu scenicznego Decimus Laberiusz i Publiusz Syrus. Aulus Gelliusz uważał, że jeden wart był drugiego³¹.

Do artystycznej rywalizacji między tymi dwoma wybitnymi mimografami miało dojść w roku 46 p.n.e. podczas igrzysk zorganizowanych dla uczczenia zwycięstwa pod Tapsus, gdzie starły się wojska Cezara i zwolenników Pompejusza³². O tej rywalizacji pisali Swetoniusz, Aulus Gelliusz, a także Makrobiusz³³. Syrus, autor mimów, w których sam występował jako aktor, wezwał innych poetów rzymskich, uprawiających ten gatunek dramatu, by się zmierzyli z nim na scenie. Juliusz Cezar zmusił Decimusa Laberiusza, by stanął do konkursu z Syrussem. Cezar, wymagając od Laberiusza, aby wystąpił na scenie, upokorzył go. Laberiusz był najpoważniejszym mimografem swych czasów, ale jako obywatel rzymski, ekwita, sam na scenie nie występował³⁴. Aktorami w Rzymie byli niewolnicy lub wyzwolenicy. Prestiż społeczny tego zawodu był niski, ale za to rekompensowany wysoką płacą. Dodatkowo aktorzy cieszyli się dużą popularnością wśród widzów, ich sztukę sceniczną doceniali nawet patrycjusze i senatorowie. Publiusz Syrus jako wyzwo-

Nimum altercando veritas amittitur.

Pars benefici est, quod petitur si belle neget.

³¹ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, 14, 1: *Publius mimos scriptavit. Dignus habitus est qui subpar Laberio iudicaretur.*

³² Fakt artystycznej rywalizacji pomiędzy Laberiuszem a Syrussem jest podważany.

³³ O tym, że słuchał wierszy Laberiusza i Publiusza, wspomina także Ciceron w liście do Kwintusa Kornificjusza: *Bellorum enim civilium ii semper exitus sunt, ut non ea solum fiant, quae velit victor, sed etiam, ut iis mos gerendus sit, quibus adiutoribus sit parta victoria. Equidem sic iam obduri, ut ludis Caesaris nostri animo aequissimo viderem T. Plancum, audirem Laberii et Publilii poemata. Nihil mihi tam deesse scito quam quicum haec familiariter docteque rideam: is tu eris, si quam primum veneris; quod ut facias, non mea solum, sed etiam tua interesse arbitror.* Ciceron, *Epistulae ad familiares*, 12.18. Na temat sytuacji politycznej w czasie, gdy Syrus wystawiał swe mimy zob. P. Hamblenne, *L'opinion romaine en 46-43 et les sentences 'politiques' de Publius Syrus*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, t. I.3, Berlin-New York 1973, s. 361-664, 700-701. P. Hamblenne postawił tezę, że niektóre sentencje Publiusza mogą być wyjaśnione w świetle ówczesnych wydarzeń politycznych.

³⁴ Zob. C. Panayotakis, *Decimus Laberius: The Fragments*, Cambridge 2010, s. 43.

lenieć mógł występować i występował na scenie, ponadto był o pokolenie młodszy od Laberiusza i zapewne kunsztem aktorskim Laberiusza przewyższał, w tej więc scenicznej próbie prawdopodobnie słusznie zwyciężył, a dla Laberiusza już sam osobisty udział w tym konkursie był despektem³⁵.

Wprawdzie Aulus Gelliusz uważał, że Pubiliusz Syrus był *subpar*, a więc prawie równy Decimusowi Laberiuszowi, ale w literaturze, a zwłaszcza w poezji, tego typu rankingi nie mają sensu. Obaj byli ponad superlatywy i wszelkie nagrody.

Makrobiusz, wspominając o tej rywalizacji na scenie z roku 46, zanotował, że Cezar za cenę pół miliona sesterców zaprosił Laberiusza, by ten wystąpił na scenie w mimach własnego autorstwa³⁶. Mimograf utyskiwał na konieczność, której ciosów wielu chciało uniknąć, ale uniknąć nie zdołało³⁷. Na scenie żalił się też, że on sam przeżywszy 60 lat bez żadnej ujmy na czci, wyszedł z domu jako ekwita, a wraca jako mim. „Bez wątpienia żyłem jeden dzień dłużej, niż powinienem żyć”, twierdził³⁸.

Schodząc ze sceny, zwrócił się do Cezara: „Wielu musi się bać ten, którego wszyscy się boją”, a wówczas cała publiczność zwróciła swój wzrok na Cezara. Z tego też powodu Cezar uznał za zwycięzcę Syrusa, ironicznie stwierdzając: „Mimo iż ci sprzyjałem, zostałeś pokonany przez Syrusa”³⁹. Jakby łągodząc te wyrządzone upokorzenia, Cezar przyznał

³⁵ Zob. R.E. Fantham, *The Missing Link in Roman Literary History*, „The Classical World” 1989, vol. 82, No. 3, s. 153-154.

³⁶ Macrobius, *Saturnalia*, 2, 7, 2: *Laberium asperae libertatis equitem Romanum Caesar quingentis milibus invitavit ut prodiret in scenam et ipse ageret mimos quos scriptitabat.*

³⁷ *Ibidem* 2, 7, 3: *Necessitas, cuius cursus transversi impetum voluerunt multi effugere, pauci potuerunt.*

³⁸ *Ibidem* 2, 7, 3: *Ego bis tricenis annis actis sine nota eques Romanus e Lare egressus meo domum revertar mimus: nimirum hoc die uno plus vixi mihi quam vivendum fuit.*

³⁹ *Ibidem* 2, 7, 4-8: *et paulo post adiecit: Necesses est multos timeat quem multi timent. Quo dicto universitas populi ad solum Caesarem oculos et ora convertit... Unde Caesar adridens hoc modo pronuntiavit: favente tibi me victus es, Laberi, a Syro.* Na temat publicznego występu Laberiusza i Syrusa zob. W. Bearse, *The Roman stage: a short history of Latin drama in the time of the Republic*, London 1968, s. 155; E.J. Jory, *Publilius Syrus and*

Laberiuszowi nagrodę pieniężną, wręczył mu złoty pierścień i utrzymał go w stanie ekwitów⁴⁰. Pisze o tym Swetoniusz w swoich żywotach cesarzy⁴¹. Natomiast w swych *De viris illustribus (O wybitnych mężach)*⁴² podaje, że Laberiusz zmarł w Puteoli (miasto w Kampanii) w styczniu roku 43, dziesięć miesięcy po Cezarze. Od śmierci Laberiusza na scenie rzymskiej panował niepodzielnie Publiliusz Syrus. O dacie, miejscu i przyczynie śmierci Publiliusza nie mamy żadnych wiadomości.

Twórczość Publiliusza Syrusa

Syrus za życia słynął przede wszystkim z mimów, które odnosiły wielkie sukcesy w prowincjonalnych miastach Italii. Ojczyzną mimu jako gatunku literackiego była Grecja. Za twórcę mimu jest uważany Sofron z Syrakuz żyjący w V w. p.n.e. Sam zaś mim to krótki utwór przybierający postać scenki rodzajowej, farsy czy skeczu. Miał formę dialogu lub monologu, a jego treścią było życie codzienne zwykłych ludzi z miast

the Element of Competition in the Theatre of the Republic, [w:] N. Horsfall (ed.), *Vir bonus dicendi peritus. Study in Celebration of Otto Skutsch's Eightieth Birthday*, London 1988, s. 73-81; W.A. Krenkel, *Caesar und der Mimus des Laberius*, Hamburg 1994; R. Till, *Laberius und Caesar*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1975, vol. 24, s. 260-286; C. Panayotakis, *Decimus Laberius...*, s. 44 i n.; F. Giancotti, *Mimo e gnome...*, s. 186-189; E. Skwara, *Historia komedii rzymskiej*, Warszawa 2001, s. 152-153.

⁴⁰ Usunięcie ze stanu ekwitów wiązałyby się dla Laberiusza z utratą przywileju zajmowania w teatrze miejsca w pierwszych 14 rzędach. Makrobiusz podał związaną z tym anegdotę, że gdy po zakończeniu rywalizacji, otrzymawszy zaszczytny złoty pierścień z rąk Cezara, udał się Laberiusz do owych uprzywilejowanych rzędów, szukając wolnego miejsca, natknął się na Cyclerona, który stwierdził, że zrobiłby mu miejsce, gdy sam nie zajmował zaledwie skrawka. Była to aluzja do zwiększenia przez Cezara liczby senatorów. Laberiusz w odpowiedzi sarkastycznie zdziwił się, że ten siedzi na skrawku, skoro zwykły zajmować dwa miejsca. Macrobius, *Saturnalia*, 2, 3, 10. Na temat pozycji prawnej aktorów zob. E. Loska, *Pozycja prawna aktorów w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2018.

⁴¹ Svetonius, *Divus Julius*, 39, 2: *Ludis Decimus Laberius eques Romanus mimum suum egit donatusque quingentis sestertiis et anulo aureo sessum in quattuordecim e scaena per orchestram transiit*. Zob. też Seneca Retor, *Controversiae*, 7, 3: *Laberium divus Iulius ludis suis mimum produxit, deinde equestri illum ordini restituit*.

⁴² Svetonius, *De viris illustribus*, XVIII, 25, 26.

greckich. W tych krótkich scenach gest przeważał nad słowem i stąd pochodzi nazwa gatunku – mim. Greckie *mimos*, łacińskie *mimus* oznacza naśladowanie. W mimach mamy naśladowanie aktualnych obrazów życia prywatnego, a także publicznego⁴³. Na scenie nie występowali aktorzy zawodowi, ale młodzi amatorzy, którzy gestami i humorystycznymi grymasami twarzy rozbawiali publiczność. Ten mim ludowy nie miał artystycznych aspiracji, ale od początku epoki hellenistycznej pojawia się mim literacki. Uprawiali go Teokryt z Syrakuz i Cherondas z Kos, obaj żyjący w III w. p.n.e. Literackość ich mimów przejawia się w ich formie, tzn. w wierszu. Teokryt używał heksametru, Cherondas jambów.

Występy aktorów mimicznych zabawiających publiczność znane są w Rzymie od III w. p.n.e. Ta mimiczna farsa ludowa nosiła nazwę *fabula atellana*. Nazwa jest eponimem, pochodzi od miasta Atella w Kampanii, gdzie ta farsa powstała. W wieku I p.n.e. w Rzymie *atellana* została wyparta przez literacki mim⁴⁴, który stał się ogromnie popularny. Trzeba wyjaśnić, jakie były źródła sukcesu literackiego mimu i dlaczego Rzymianie w I w. p.n.e. chętniej oglądali mim niż atellanę. Powodzenie sceny mimicznej wynikało z faktu, że aktorzy występowali bez masek i z konieczności role kobiece grały aktorki. Udział pań nadawał teatrowi atrakcyjności, a gra bez masek umożliwiała pokaz scenicznego kunsztu. Mimiczni aktorzy występowali boso, a brak obuwia zwiększał ekspresję ruchu i dynamizował akcję. W teatrze mimicznym regułą były własne improwizacje, a te wymagały literackiego talentu. Zainteresowanie grą aktorek i aktorów było tak wielkie, że oni sami urastali do miana gwiazd, a mim był oglądany przez wielkich ówczesnego świata, między innymi Cezara i Cyncerona. O sukcesie mimu literackiego przesądziли dwaj dobrze znani w Rzymie mimografowie: Decimus Laberiusz i Publiusz Syrus.

⁴³ Tak o mimie greckim pisał w *Sztuce gramatycznej* żyjący w IV w. n.e. rzymski gramatyk Diomedes. Zob. *Ars grammatica*, III, 491, 13-15.

⁴⁴ Na temat mimu i mimografów zob. K. Kumaniecki, *Literatura rzymska...*, s. 93-106; E. Skwara, *op. cit.*, s. 39-44, 151 i n.

Publiczności rzymskiej bardziej znany był ten drugi, ponieważ nie tylko mimy pisał, ale też na scenie jako aktor występował.

Publiliusz był aktorską gwiazdą pierwszej wielkości, szczególnie ceniony za swe improwizacje. Można więc przyjąć, że z tego powodu teksty jego mimów nie były starannie opracowywane. Dziś znamy jedynie dwa czy trzy fragmenty oraz dwa tytuły mimów⁴⁵, a i te nie są pewne. Pierwszy tytuł to *Potatores* („Pijacy”) czy *Putatores* („Obcinacze gałęzi” bądź też „Drwale”), drugi to *Murmido* („Myrmidończyk”) czy też *Murmurco* („Mruk”)⁴⁶. To, co się zachowało z jego twórczości, to być może także szesnastowerszowy fragment, który wygłasza Trymalchion w *Satyrykonie* Petroniusza⁴⁷. W tekście tym autor występuje przeciwko zbytkowi w organizowaniu uczt i przeciwko nadmiernemu luksusowi w stroju kobiet. W literaturze istnieje też spór, kto jest autorem tych wierszy, Publiliusz Syrus czy może sam Petroniusz. Do rozstrzygnięcia sporu jest daleko, jednak najbardziej prawdopodobne jest, że nie wyszedł on spod pióra naszego autora.

Publiliusz Syrus był sławny za życia i jest znany dziś, ale dzisiaj jest znany z zupełnie innych powodów i z zupełnie innych utworów. Do panteonu łacińskich pisarzy wszedł z jedną niewielką książką w rękę. Jest nią alfabetyczny zbiór sentencji znany jako *Publilii Sententiae*. Niektóre mogły być wybrane z jego scenicznych mimów, inne mogły stanowić owoc jego odrębnych literackich prób⁴⁸. Sentencje mogły powstawać

⁴⁵ Podczas gdy w przypadku Laberiusza znamy czterdzieści cztery tytuły. Na temat fragmentów mimów Syrusa zob. F. Giancotti, *Mimo e gnome...*, s. 225-230.

⁴⁶ Zob. D. Capocasale, *op. cit.*, s. 65-66; K. Kumaniecki, *Literatura rzymska...*, s. 102-103; E. Skwara, *op. cit.*, s. 157.

⁴⁷ Zob. przyp. 27.

⁴⁸ Większość sentencji charakteryzuje się metrum typowym dla mimów – senar jambiczny i septenar trocheiczny – co skłania do konstatacji, że były one pierwotnie ich częścią. Odstępstwa od tych miar wierszowych mogą być rezultatem błędów przy kopiowaniu. Zob. E. Skwara, *op. cit.*, s. 157; C. Panayotakis, *The Collection of Sententiae Associated with the Mimographer Publilius and its Portrayal of Laughter, Tears, and Silence*, „*Logeion*” 2013, vol. 3, s. 109.

niejako przypadkowo, przy okazji, a autor przeszedł do historii literatury europejskiej też przypadkiem, jakby od niechcienia.

Jeden, prawdopodobnie mniejszych rozmiarów, zbiór publiliuszowych sentencji istniał już w I w. n.e., znany był Seneci, który pisze o jego wierszach w swych listach⁴⁹. Nie można wykluczyć, że mógł istnieć wcześniejszy taki zbiór, powstały jeszcze za życia autora lub wkrótce po jego śmierci⁵⁰. Jest prawdopodobne, że w czasach antycznych niektóre kwestie autorstwa Publiliusza wyjęte z mimów były włączane do zbiorów tekstów przerabianych w szkołach. Jak napisał Seneka, z uwagi na to, że „krótkie powiedzenia, ujęte na sposób wiersza, dają się łatwiej przyswoić”⁵¹. Także św. Hieronim (347-420 n.e.) w jednym ze swoich listów wspomina, że czytał w szkole sentencje, wymieniając tę, która teraz znajduje się w zbiorze Publiliusza Syrusa⁵².

Czasy antyczne przekazały nam ok. 700 takich maksym moralnych. Rękopisy średniowieczne powiększyły ich liczbę do ok. 1000. Które są autentyczne, a które są tylko przypisywane Publiliuszowi Syrusowi, oddzielić nie sposób, choć filologia klasyczna wiele w tym kierunku zrobiła⁵³. Nie wiemy również, w jakim stopniu pierwotne sentencje Publiliusza

⁴⁹ Seneca, *Epistulae...*, I 8, 9. Badacze zastanawiali się także, czy zbiór sentencji Publiliusza Syrusa miał jakiś związek z grecką antologią gnomów, zawierającą przede wszystkim gnomy Menandra, ale także innych autorów, np. Eurypidesa. O możliwych greckich źródłach zbioru sentencji Publiliusza zob. K. Kalbfleisch, MENANΔΡΟΥ ΓΝΩΜΑΙ, „Hermes” 1928, vol. 63, s. 99-103; Z. Vysoký, *Prameny gnomologia Publilia Syra*, „Listy filologické” 1975, roč. 7, čís. 5, s. 193-216; C.L. Lucarni, *Publilio Siro e la Tradizione gnomologica*, [w:] M.S. Funghi (ed.), *Aspetti di letteratura gnomica nel mondo antico*, Firenze 2003, s. 225-239. Sceptycznie F. Giancotti, *Mimo e gnome...*, s. 338.

⁵⁰ F. Giancotti, *Ricerche sulla tradizione manoscritta delle Sentenze di Publilio Siro*, Messina-Firenze 1963; *idem*, *Mimo e gnome...*, s. 305-338.

⁵¹ Seneca, *Epistulae...*, XXXIII 6,7: *facilius enim singula insidunt circumscripta et carminis modo inclusa*.

⁵² List 107, 8: *Ad Laetam de institutione filiae* 8: *Legi quondam in scholis puer*, „*Aegre reprehendas quod sinas consuescere*” – „Z trudem krytykujesz to, co zaczyna być twoim zwyczajem”. Sentencja ta jest także cytowana w Liście 128, 3 *Ad Gaudentium. De Pacatulae infantulae educatione*.

⁵³ Niektóre z sentencji cytowanych przez Senekę Starszego, Senekę Młodsze, Gelliusza czy Makrobiusza zostały wyraźnie przypisane Publiliuszowi. E. Woelfflin rozdzielił

zostały przekształcone przez innych autorów w trakcie tworzenia i rozpowszechniania zbioru. Było zapewne tak, że od starożytności aż po średniowiecze wydawano pod jego imieniem i te maksymy, które skrzętnie wybierano z jego mimów, i te, które wybierano z twórczości innych pisarzy, a wydawano razem bez zbytej troski o prawa autorskie, bo takich po prostu nie było. Wiemy nadto, że Publiliusz Syrus był czytany powszechnie w średniowieczu, uczono się z niego łaciny, był drogowskazem w świecie obyczajów.

Nie wiadomo, czy pierwotny zbiór, który powstał w starożytności, miał układ alfabetyczny. W takim właśnie układzie sentencje te występują w średniowiecznych manuskryptach, choć nie zwracano jednak uwagi na drugą literę słowa rozpoczynającego zdanie⁵⁴. Przed IX wiekiem zniknęła druga połowa zbioru, od litery O. Pozostałą część, z dołączonymi zdaniami z *De moribus* Pseudo-Seneki, tytułowano w manuskryptach *Sententiae Senecae* albo *Proverbia Senecae*. Zbiór tych sentencji, które w średniowieczu cieszyły się dużą popularnością, przypisywano były Senecie. Sentencje Publiliusza stanowiły ok. 2/3 zbioru⁵⁵. W X wieku pojawiła się druga połowa sentencji. Z biegiem czasu do istniejącego zbioru dodawano nowe sentencje. Rękopisy zatem różnią się od siebie zarówno liczbą sentencji, jak i ich brzmieniem⁵⁶. Rozbieżności, które pojawiają się pomiędzy różnymi zbiorami publiliuszowych sentencji, mogą też wynikać z błędów lub celowych przeróbek kopistów, jak

Publilii Syri sententiae – jest ich 695 – od tych przypisywanych Publiliuszowi – *Sententiae falso inter Publilianas receptae* – jest ich 391. Zob. E. Woelfflin (ed.), *op. cit.*

⁵⁴ R.A.H. Bickford-Smith (ed.), *op. cit.*, s. XX. Obok jednak alfabetycznego układu można znaleźć w manuskryptach sentencje ułożone tematycznie.

⁵⁵ N.G. Round, *The Mediaeval Reputation of the „Proverbia Senecae”: A Partial Survey Based on Recorded MSS*, „Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature” 1972, vol. 72, s. 103.

⁵⁶ Na temat manuskryptów i wydań drukowanych zob. W. Meyer, *Die Sammlungen der Spruchverse des Publilius Syrus*, Leipzig 1877; R.A.H. Bickford-Smith (ed.), *op. cit.*, s. XXI-XXVI; E. Woelfflin (ed.), *op. cit.*; F. Giancotti, *Ricerche...*; C. Panayotakis, *Towards a new critical edition of the sententiae associated with Publilius*, „Aliento” 2014, vol. 5, s. 15-50.

również być efektem pracy nad sentencjami w ramach dydaktyki lub ich interpretacji przez uczonych⁵⁷.

Przygotowania krytycznej edycji, która wyraźnie oddzieliłaby sentencje mimografa od późniejszych dodatków średniowiecznych, podjął się Ribbeck, nie udało mu się jednak jej dokończyć. Pierwsza prawdziwie krytyczna edycja, opublikowana przez E. Woelfflina, nosząca tytuł *Publilius Syri Sententiae ad fidem codicum optimorum primum recensuit* [...], ukazała się w Lipsku w 1869 roku. Inna ważna edycja, będąca dziełem G. Meyera: *Publilius Syri Mimi Sententiae*, została wydana również w Lipsku w roku 1880. W tym samym roku w Berlinie ukazało się wydanie O. Friedricha *Publilius Syri Mimi Sententiae*. Dysponujemy także wydaniem Duffa z tłumaczeniem na angielski⁵⁸ i Beckby'ego z przekładem niemieckim⁵⁹. Od XV w. ukazało się ok. 280 wydań krytycznych⁶⁰.

Tytuł tego zbioru brzmi więc *Sententiae*. U autorów rzymskich odnajdziemy definicję owego pojęcia. W anonimowym traktacie *Rhetorica ad Herennium* (*Retoryka dla Herenniusza*, czy też *Retoryka do Herenniusza*) brzmi ona następująco: *Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit aut quid esse oporteat in vita breviter ostendit*⁶¹. Sentencja jest to powiedzenie mówiące o życiu, które w sposób zwięzły ukazuje albo to, co istnieje w życiu, albo to, co istnieć powinno. Sentencja podaje więc w krótkim zdaniu jakąś ogólną prawdę o życiu. Często ocenia postępowanie ludzi, mając przy tym walor pouczający czy umoralniający. Sentencje z greki nazywane są gnomami czy aforyzmami, z łaciny nazywane są także maksymami od *maxima*, a właściwie *maxima praecepta* – najważniejsze nakazy czy najważniejsze pouczenia. Stąd krok od nazwy maksyma moralna czy rozważania moralne. Nazwę *sententia* słusznie

⁵⁷ Por. R.A.H. Bickford-Smith (ed.), *op. cit.*, s. XX-XXI.

⁵⁸ J. Wight Duff, A.M. Duff, *Minor Latin Poets*, Cambridge Massachusetts-London 1934.

⁵⁹ H. Beckby (ed.), *Die Sprüche des Publilius Syrus*, München 1969.

⁶⁰ Tak C. Panayotakis, *Towards a new critical edition...*, s. 15.

⁶¹ IV 24.

wywodzi Kwintyliana z podobieństwa do wyroku (orzeczenia) sądowego⁶². Istotą sentencji jest jej zwięzła forma. Należy tak zageścić myśl, by ją wyrazić w jednym zdaniu. Ten wymóg spełniają sentencje Publiliusza Syrusa – każda mieści się w jednym zdaniu.

Jego sentencje są z reguły prawdziwe. Dziś nie wszystkie czyta się z jednakową emocją. Pewnie dlatego, że w antyku zadziwiały i zachwycały, dziś odbierane są spokojniej. Czasy się zmieniają i my zmieniamy się z nimi – jak głosi słynna sentencja⁶³. Człowiek tak bardzo się nie zmienił, ale niektóre sentencje wydają się dzisiaj banalne czy trywialne. Upływający czas prawdy im nie odebrał, ale odarł je z uroku nowości. Nadto każda próba powiedzenia jakiejś ludzkiej sprawy w jednym krótkim zdaniu jest niemal nierealna. Gdyby nie ta bezsilność, trzeba by wdawać się w polemikę z każdą sentencją z osobna.

Czytając to dzieło Publiliusza Syrusa, trudno zrekonstruować jego wizję⁶⁴. W tym świecie sentencji jest miejsce i dla ludzi, i dla bogów,

⁶² Quintilianus, *Institutio oratoria* VIII, 5, 3: *quae proprie, quamvis omnibus idem nomen sit, sententiae vocantur, quas Graeci gnomas appellant; utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. est autem haec vox universalis, quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata.*

⁶³ Po raz pierwszy jest poświadczona u Caspara Huberina, XVI-wiecznego teologa niemieckiego: *Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis; Tempora mutantur, nosque mutamur in illis.* Została ona sformułowana na podstawie wersów Owidiusza z *Fasti* i z *Metamorfóz*. Ovidius, *Fasti*, VI, 771-772:

*Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis,
et fugiunt freno non remorante dies.*

„Czas przemija, a starość cicho nas dopada,
żadna uzda nie wstrzyma dni galopujących”.

Owidiusz, *Fasti. Kalendarz poetycki*, tłum. E. Wesołowska, 2008, s. 264, VI 824-825. Ovidius, *Metamorphoses*, XV 165: *Omnia mutantur, nihil interit* – „Wszystko w świecie się zmienia, nic się nie zatraci”. Owidiusz, *Przemiany*, tłum. B. Kiciński, Wrocław 1995, s. 317.

⁶⁴ Opisowali świat Publiliusza Syrusa Francesco Giancotti i Eveline Schweitzer, autorzy dwóch XX-wiecznych najpoważniejszych monografii poświęconych temu autorowi. Ten pierwszy w obszernym rozdziale (s. 373-444) omówił wszystkie maksymy naszego autora. Zob. F. Giancotti, *Mimo e gnome...*, s. 373-444 (*Il mondo delle sentenze pubbiliane*); E. Schweitzer, *op. cit.*, s. 27-81.

także dla ludzkich i boskich emocji. Jest więc i miłość, i przyjaźń. Sporo miejsca poświęca Publiliusz ludzkim przywarom, takim jak skąpstwo, jest też dużo uwag o ubóstwie czy biedzie. Odnajdujemy takie uczucie jak gniew, ale także wybaczenie czy przebaczenie. Wyrażną obecność zaznacza w sentencjach śmierć, człowiek antyczny bowiem śmierci się nie bał i rozważań nad nią nie unikał. Są nadto debaty o honorze, pojawiają się *aequanimitas* (spokój ducha), *constantia* (stałość), *patientia* (cierpliwość), *virtus* (męstwo). Widać w nich filozoficzne wpływy stoicyzmu czy epikureizmu. Tak uważa F. Giancotti i zapewne ma rację, ale nie da się tych wszystkich spostrzeżeń i maksym Publiliusza Syrusa zamknąć w jednej uogólniającej formule i takiej formuły Giancotti nie proponuje, stwierdza tylko, że wiele z tych maksym zachowało do dziś aktualność.

Bohaterowie tych ulotnych myśli są określane ogólnie jako *omnes* (wszyscy), *multi* (wielu), *pauci* (nieliczni), *nemo* (nikt), *homo* (człowiek) itd. Taka anonimowa konstrukcja sentencji nie dziwi, w centrum uwagi autora jest człowiek, a przedmiotem rozważań są ogólne obserwacje nad naturą ludzką.

Świat jego maksym moralnych to świat ludzi i świat bogów. Obecność bogów nas nie zaskakuje. Rzymianie byli uważani za najpobożniejszy naród śródziemnomorskiego antyku. W ujęciu rzymskim życie ludzkie nawet w drobnych, codziennych sytuacjach podlegało władzy, a także opiece jakichś bogów. Sami Rzymianie mówili, że u nich łatwiej jest znaleźć boga niż człowieka. W najdawniejszych czasach o bogach było wiadomo, jak ich czcić i w jakich chwilach wzywać i czekać na ich pomoc. Na ukształtowanie się rzymskich pojęć religijnych mieli wpływ Grecy⁶⁵. W panteonie rzymskich bogów występują przyjęci przez Rzymian bogowie greccy. Dziwić może to, że Neptunowi poświęcił Syrus tylko jedną sentencję (I-8). Zarówno Rzymianie, jak i Grecy to narody obcujące z morzem i nie ma większego znaczenia, że dla Greków drogą

⁶⁵ Zob. M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987, s. 9, 35 i n.

było morze, a dla Rzymian drogą był ład stały. Wspomniany już wyżej Neptun był bóstwem wód. Od kiedy Rzymianie zaczęli żeglować po morzach (w V w. p.n.e.), Neptun był teraz ich bogiem utożsamianym z greckim Posejdonem. Pod opiekę Neptuna oddawali się żeglarze i słuszenie, bo w czasach antycznych żegluga była bardzo niebezpiecznym zajęciem. O Neptunie Publiliusz Syrus tak napisał: *Improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit* (I-8) – „Niesłusznie oskarża Neptuna, kto drugi raz doświadczył katastrofy morskiej”. Jest to spostrzeżenie prawdziwe, ładnie powiedziane. Właściwie nie wiadomo, za co bogowie ponoszą odpowiedzialność. Grecy i Rzymianie wierzyli, że Posejdon (Neptun) ma nad morzem władzę wszechmocną. On uśmierza bałwany, rozpędza burze, poskramia wiatry. Trójzębem dźwiga okręty osiadłe na mieliznach. Może słusznie żeglarze mają do niego żal, że nie uchronił ich od kolejnej morskiej katastrofy. Publiliusz Syrus uważał te oskarżenia za niesłuszne. Być może sądził, że człowiek nie może od bogów wymagać zbyt wiele. Zdaniem Syrusa ludzie zaskoczeni nagłymi, dramatycznymi obrotami losu nie powinni o to oskarżać bogów. Podobną myśl odnajdujemy w takiej sentencji: *Lapsus ubi semel fit, sit tua culpa, si iterum cecideris* (L-2) – „Lapsus popełniasz raz, jeżeli czynisz to ponownie, to już jest twoja wina”.

W IV w. p.n.e., gdy państwa greckie słabną, ponad inne bóstwa wyrasta Tyche – córka Zeusa, bogini szczęścia i nieszczęścia, bogini szczęśliwego przypadku i ślepego losu. Raz objawia się jako los, innym razem jako przeznaczenie. Przyjęto ją do panteonu bogiń rzymskich, nazywając ją Fortuną. Była boginią szczęśliwego trafu. Była sławiona przez poetów, wzywana w modlitwach przez ludzi opuszczonych. Ale Fortuna symbolizuje też nieszczęście, wielu uważa ją za skrzydlatą i ślepą, płochą i zmienną. O niej również pisał Publiliusz Syrus. W niniejszym wydaniu jest dwadzieścia sześć sentencji poświęconych tej bogini. Jednym z problemów, przed którym staje tłumacz, jest, jak oddać w polszczyźnie rzeczownik *fortuna*. Zdecydowano w zasadzie pozostawić w tłumaczeniu brzmienie

oryginalne. Rzeczownik fortuna ma w języku polskim zasłużone prawo obywatelstwa. Jest w powszechnym obiegu powiedzenie: Fortuna kołem się toczy, które oddaje zmienność ludzkiego losu, tak jak zmienna była rzymska bogini Fortuna. Niekiedy jednak, z rzadka, fortunę oddano innym rzeczownikiem. Stąd pojawia się szczęście, los, przypadek itp.

Przeglądając publiuszowe sentencje o Fortunie, rozpocząć wypada od stwierdzenia, że to śmiertelni ludzie dla siebie stworzyli nieśmiertelną boginię – Fortunę. *Ex hominum questu facta Fortuna est dea* (E-16). To ludzkie żale, narzekania na człowieczy los stworzyły Fortunę. *Nulla tam bona est Fortuna, de qua nihil possis queri* (N-58) – „Nigdy nie zdarza się tak dobry los, byś nie mógł ponarzekać”.

O samej Fortunie Publiusz Syrus wyrażał się krytycznie. Potrafi przynosić ludziom nieszczęścia. *Fortuna obesse nulli contenta est semel* (F-23) – „Fortuna nigdy nie zadowala się tym, że raz przyniosła niepowodzenie”. Nadto *Levis est Fortuna: cito reposit, quod dedit* (L-8) – „Fortuna jest zmienna: szybko domaga się zwrotu tego, co dała” i *Fortuna unde aliquid fregit, cassum est reficere* (F-25) – „Próżno naprawić coś, co zniszczy Fortuna”.

Syrus sądził, że *Nec vita nec Fortuna propria est hominibus* (N-3) – „Ani życie, ani szczęście nie są dane ludziom na własność”. A ludzie powinni wiedzieć, że *Fortuna cum blanditur, captatum venit* (F-21) oraz *Fortuna nimium quem fovet, stultum facit* (F-22). Powinni zatem wiedzieć, że gdy Fortuna nas rozpieszcza, przybywa, aby coś zabrać, a nadto komu Fortuna nazbyt sprzyja, tego pozbawia rozumu. Syrus powiedział na końcu najmocniej: *Stultum facit Fortuna, quem vult perdere* (S-48) – „Fortuna odbiera rozsądek temu, kogo chce zgubić”.

I jeszcze taka uwaga ku pokrzepieniu serc: *Minimum eripit Fortuna, cui minimum dedit* (M-45) – „Los, gdy dał bardzo niewiele, niewiele też może odebrać”. Uwagi o Fortunie można zamknąć stoickim spostrzeżeniem: *Stulti timent Fortunam, sapientes ferunt* (S-43) – „Głupcy boją się losu, mądrzy los znoszą”.

Pozostawiając bogów i przechodząc do spraw ludzkich, należy poświęcić uwagę dwóm ludzkim potrzebom. Jest to potrzeba przyjaźni i potrzeba miłości. Obu tym emocjom Publiusz Syrus przyglądał się starannie. Można powiedzieć, że i miłość, i przyjaźń były dla niego wzorami szczytnej doskonałości. Oba te uczucia wynikają z głębokiej potrzeby ludzkiego serca, ale jest między nimi istotna różnica. Przyjaźń jest trwała i pewna, nie da się tego powiedzieć o miłości. Że przyjaźń jest najważniejsza ze wszystkich ludzkich doświadczeń, pisze Cicero w swym traktacie *De amicitia*. Gajusz Leliusz w taki sposób głosi pochwałę przyjaźni: *Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis*⁶⁶. Mówiąc inaczej, przyjaźń jest to rzecz najcenniejsza na świecie, a świat nie może istnieć bez przyjaźni wiążącej ludzi. Leliusz te międzyludzkie przyjacielskie więzy tak opisuje: *Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt, qua nihil a dis immortalibus melius habemus, nihil iucundius*⁶⁷.

Przyjaźń jest jednak możliwa tylko między ludźmi szlachetnymi czy – jak to jest oddane w przekładzie – między ludźmi cnotliwymi. *Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse*⁶⁸. W oryginale ów człowiek cnotliwy to *homo bonus*, a dla greckich stoików *homo bonus* to tylko mędrzec (*esse virum bonum nisi sapientem*). Tak twierdzi Cicero. I żeby wyjść z tego kręgu przymiotników, o których wiadomo, że rzadko troszczą się o prawdę, zacytujmy Voltaire’a, który trafnie wyjaśnia, kto to jest prawdziwy (cnotliwy) przyjaciel. „Przyjaźń to cicha umowa między dwiema osobami wrażliwymi i cnotliwymi. Powiadam cnotliwymi, bo źli mają tylko współników, ludzie interesu mają klientów,

⁶⁶ Cicero, *De amicitia*, 1, 5, 17: *Ja wam mogę tylko poradzić, byście przyjaźń przenosili ponad wszystkie sprawy ludzkie.* (Ten i dalsze przekłady są autorstwa W. Kornatowskiego).

⁶⁷ *Ibidem*, 1, 13, 47: *Ma się wprost wrażenie, że chcą oni sprzątnąć słońce ze świata – ci, co to usuwają z życia przyjaźń, nad którą nic lepszego i nic miłszego nie otrzymaliśmy przecież od bogów nieśmiertelnych.*

⁶⁸ *Ibidem*, 1, 5, 18: *Przed wszystkim jednak myślę, iż przyjaźń może istnieć tylko między ludźmi cnotliwymi.*

politycy gromadzą stronników, ogół ludzi leniwych ma jakieś powiązania, władcy mają dworzan; tylko ludzie cnotliwi mają przyjaciół. Cetegus był współnikiem Katyliny, a Mecenaz dworakiem Oktawiana; Cynceron był natomiast przyjacielem Attykusa⁶⁹.

Lektura sentencji Publiliusza Syrusa jest dla czytelnika nauką, że przyjaźń istnieje tylko między ludźmi szlachetnymi, dalej – że podstawą przyjaźni jest wzajemne zaufanie⁷⁰. Nadto, że nic lepszego nie może nas w życiu spotkać, jak pozyskanie niezawodnego przyjaciela⁷¹, a jego strata będzie dla nas stratą największą⁷². Publiliusz Syrus udziela nam też cennej rady: Przyjaciół napominaj dyskretnie, chwal otwarcie⁷³.

Kończąc te uwagi o przyjaźni, można je zamknąć dwoma już nowożytnymi powiedzeniami: „Żyć bez przyjaciół, to ginąć bez świadków” oraz „Nie ma pustyni tak przerażającej jak życie bez przyjaciół”.

Ważnymi motywami sentencji Publiliusza są miłość i przyjaźń. Oba te uczucia potrafił zamknąć jednym zdaniem: *Amicitia semper prodest amor et nocet* (A-31) – „Przyjaźń zawsze jest pomocna, miłość potrafi też przynieść szkodę”. Przed miłością nie można uciec, podobnie jak przed śmiercią⁷⁴.

Pisząc o miłości, Syrus trzykrotnie odwołuje się do bogini miłości i piękna, do Wenus. Pisze tak: *Blanditia non imperio fit dulcis Venus* (B-27) – „Powabem – nie na rozkaz – powstaje słodka Miłość”, *In Venere semper certat dolor et gaudium* (I-22) – „W miłości zawsze radość kłóci się z cierpieniem”, *In Venere semper dulcis est dementia* (I-23) – „W miłości szaleństwo zawsze jest słodkie”. Wenus utożsamiano z grecką Afrodytą, a jej kult datuje się od Cezara, który wznosił jej wspaniałą świątynię *Venus*

⁶⁹ Voltaire, *Słownik filozoficzny*, tłum. M. Skrzypek, Warszawa 2015, s. 21-22.

⁷⁰ *Amicitiae coagulatum unicum est fides* (A-32).

⁷¹ *Amico firmiter nihil tibi melius potest* (A-33).

⁷² *Amicum perdere est damnorum maximum* (A-36).

⁷³ *Secreto admone amicos palam lauda* (S-16).

⁷⁴ *Nec mortem effugere quisquam nec amorem potest* (N-2) – „Nikt nie może uciec ani przed śmiercią, ani przed miłością”.

Genetrix (Wenus Rodzicielka) na Forum Iulium⁷⁵. Że miłość potrafi być słodka (*dulcis Venus*), to oczywiście, że przypomina słodkie szaleństwo (*dulcis dementia*), też wiemy. Miłość, rzecz jasna, łączy się z namiętnością (L-11)⁷⁶. Istotną częścią miłości jest kliwość, w miłości jest chęć opiekania się, miłość jest też nieśmiała, miłość pochłania. O tym też pisze Publiliusz Syrus, ale na określenie miłości używa innych rzeczowników (*Amor, Cupido*). Pięknie porównuje ją Syrus do łzy: *Amor, ut lacrima, ab oculo oritur, in pectus cadit* (A-42) – „Miłość, jak łza – rodzi się w oku, zapada w serce”. Jest w tym porównaniu jednak smutek. Tak jak nie ma róży bez kolców, tak nie ma miłości bez problemów, a te mogą być według Syrusa różnorakie. Na początek podejrzliwość i zazdrość: Zakochany człowiek często nie może spać spokojnie: *Amans quod suspicatur, vigilans somniat* (A-21) – „Zakochany trapiony podejrzeniami przypomina śniącego na jawie”. Sprawia ona często, że ludzie są nieszczęśliwi⁷⁷. Miłość może wiązać się z gniewem, uczuciem zgubnym dla obu stron: *Amans iratus multa mentitur sibi* (A-19) – „Zakochany, trwając w gniewie, często oszukuje samego siebie”. Na wszystko są jednak sposoby; jak powiada Syrus: *Ab amante lacrimis redimas iracundiam* (A-2) – „Łzami złagodzisz gniew zakochanego”. Klótnie zakochanych mogą też miłość wzmacniać – *Aman-tium ira amoris integratio est* (A-24)⁷⁸. Tak więc, jak pisze Syrus, *Spina etiam grata est, ex qua spectatur rosa* (S-42) – „Także kolec jest miły, gdy ukazuje się róża”.

Publiliusz Syrus zajmował się też problemem starości i statusem ludzi w wieku podeszłym. Wypada zacząć od zdania ubranego w błyskotliwą formę, że *Annosus stultus non diu vixit diu fuit* (A-54) – „Głupi starzec

⁷⁵ M. Jaczynowska, *op. cit.*, s. 51, 57 i n., 101 i *passim*; L. Stankiewicz, *Ilustrowany słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008, s. 364.

⁷⁶ *Libido cunctos etiam sub vultu domat* (L-11) – „Namiętność ujarzmia wszystkich również niepostrzeżenie”.

⁷⁷ *In amore semper causa damni quaeritur* (I-12) – „Przyczyny nieszczęścia często szuka się w miłości”.

⁷⁸ „Klótnia zakochanych to umocnienie miłości”.

nie długo żył, lecz długo był”. Z dalszych wywodów mimografa widać, że poglądy na starość niewiele się od tamtych czasów zmieniły. Jeżeli już są jakieś różnice, to wynikają z postępów w medycynie. Dzięki niej ludzie żyją dłużej i dłużej też zachowują zdrowie i urodę. Ale tak jak w antyku, tak i dzisiaj ludzie starzy mają gorszy status w społeczeństwie. Co starość zyskiwała i zyskuje niekiedy – to społeczny prestiż i autorytet. Publiusz Syrus pisał: *Quod senior loquitur, omnes consilium putant* (Q-72) – „To, co mówi starzec, wszyscy uważają za mądrą radę”⁷⁹. Tę samą myśl odnajdujemy u Cyserona w jego *De senectute: Apex autem senectutis est auctoritas* – „Koroną starości jest szacunek i poważanie, jakie wzbudza”⁸⁰. Cyseron napisał ten dialog na początku 44 r. p.n.e. i dedykował go swemu przyjacielowi Attykowi. Cyseron miał wówczas 62 lata, adresat książki miał lat 65. *De senectute* to jedno z najbardziej poczytnych dzieł Cyserona, ale rok jego powstania (44 r.) nie był dla filozofa szczęśliwy. Odczuwał przygnębienie dyktaturą Cezara, był zawiedziony odsunięciem go od działalności publicznej. Zawiedli go też przyjaciele⁸¹. Starość doceniał, potrafił dostrzec jej blaski. Napisał: *Temeritas est videlicet florentis aetatis, prudentia senescentis* – „Brak rozważenia jest, jak wiemy, cechą młodości – rozsądek przychodzi z późnym wiekiem”⁸².

Jednakże w starożytności starość była uważana za nieszczęśliwy okres życia. Publiusz Syrus sądził, że to smutne, gdy obawiamy się nadejścia starości. *Eheu! quam miserum est, fieri metuendo senem!* (E-2).

⁷⁹ Występujący rzeczownik *senior* oznacza początek starości (50. rok życia), późna starość, *senectus, senium*, rozpoczyna się z 70. rokiem życia. Takie podziały życia sięgające starożytności grecko-rzymskiej podawał żyjący ok. 570-636 Isidorus Hispalensis (Izydor z Sewilli), chrześcijański pisarz łaciński. Zob. jego *Etymologiarum sive Originum libri XX*, XI 2. Blżej na temat początku starości (*initium senectutis*) zob. W. Suder, *Starość w antycznym Rzymie*, Wrocław 2015, s. 15 i *passim*.

⁸⁰ Cicero, *Cato Maior sive de senectute*, 17, 60. Przekład tego i dalszych fragmentów Z. Cierniakowa (Cyseron, *Katon Starszy o starości*, [w:] *Pochwała starości*, tłum. Z. Cierniakowa, wstęp i przypisy M. Szymański, Warszawa 1996).

⁸¹ Zob. K. Kumaniecki, *Cyseron i jemu współcześni*, Warszawa 1989, s. 461-462.

⁸² Cicero, *Cato Maior sive de senectute*, VI, 20.

Cycero w *De senectute* pisał, że starość jest uważana za nieszczęście – *Senectus misera videatur* (V, 15). Ale sam dialog można uznać za pochwałę starości: *Levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda* (XXIII 85) – „Starość nie jest ciężarem, jest lekka, a nawet miła”. Kończąc swój dialog, pisze w eleganckiej formie: *Senectus autem peractio aetatis est, tamquam fabulae: cujus defatigationem fugere debemus, praesertim adiuncta satietate* (XXIII 85) – „Starość jest ostatnim aktem odegranym na scenie życia. Zróbmy wszystko, by ten akt nie był męczący, zwłaszcza gdy sztuka jest wystarczająco długa”.

Cycero widział cztery przyczyny, które sprawiają, że starość odbieramy jako przykry okres w życiu człowieka. Oddala nas od życia czynnego, osłabia siły fizyczne, pozbawia nas wszystkich zmysłowych przyjemności i wreszcie jest bliska śmierci⁸³.

Szczególnie krytycznie była oceniana tęsknota czy też pragnienie doznań zmysłowych, przejawiana u osób starszych. Komedio pisarze tak greccy, jak i rzymscy nie szczędzą szyderstw kobietom wieku więcej niż dojrzałego, oczekujących takich doznań. Kobiety takie uznawano za lubieżne i traktowano z nieskrywaną niechęcią. Publiliusz Syrus nie darował ani kobietom, ani mężczyznom: *Amare iuveni fructus est, crimen seni* (A-26) – „Miłość jest przywilejem dla młodzieńca, dla starca jest występkiem”. O kobietach tak napisał: *Anus cum ludit morti delicias facit* (A-55) – „Lubieżna stara kobieta rozśmiesza śmierć”.

Osobom starszym w ogóle wolno mniej. *Avidum esse oportet neminem minime senem* (A-74) – „Nikomui nie godzi się być skąpcem, a już najmniej starcowi” – tak zawyrokował Syrus. Czy nie jest jednak tak, że specyficzne cechy charakteru na starość się wzmacniają i mogą przybierać często karykaturalną formę? Kto całe życie był oszczędny, na starość może być postrzegany jako sknera.

⁸³ *Ibidem*, V, 15.

Rozważania o starości można zamknąć taką sentencją: *Frustra cum ad senectam ventum est, repetas adulescentiam* (F-31) – „Gdy się doszło do starości, na próżno próbuje się powtarzać młodość”. To oczywiście jest prawda, ale psychologicznie da się usprawiedliwić te wspomnienia o pogrzebanej młodości.

I tak od wieków obecne jest przekonanie, że osobom starszym wolno mniej, a o miłości w jej wszelkich odmianach winni zapomnieć. Przykładów takich postaw w historii literatur europejskich jest bezmiar. Antoine Prévost, XVIII-wieczny pisarz francuski, też jak Publiusz Syrus, *homo unius libri* (człowiek jednej książki), w swej *Historii Manon Lescaut i kawalera des Grieux* (*Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut*) we wstępie sam tak napisał: „Surowy czytelnik zgorszy się może, iż w moim wieku podejmuję pióro, aby spisywać burzliwe przygody miłości”⁸⁴. Jako czytelnicy oświadczamy, że się nie gorszymy i to nie tylko dlatego, że Prévost, pisząc tę powieść, miał niewiele ponad trzydzieści lat. Manon Lescaut nie oceniamy. Wystarczy to, co o niej napisał Guy de Maupassant – „to najprawdziwsza kobieta, jaką kiedy stworzono”⁸⁵.

Takie same przygany wieku starszego odnaleźć można w literaturze XX-wiecznej. John Galsworthy, autor opowiadania *Ostatni stoik*, opisuje 80-letniego angielskiego dżentelmena, który obserwując młodą dziewczynę, pomyślał, że to szczyt niesprawiedliwości, gdy w starym i bezsilnym ciele płonie żądza użycia. Możemy tylko powiedzieć, że ludzi starych mogą nawiedzać takie myśli.

Giuseppe Tomasi di Lampedusa, też człowiek jednej książki, ale jednej z najważniejszych w literaturze włoskiej drugiej połowy XX wieku (oczywiście chodzi tutaj o *Lampartę*), opisuje arystokratę sycylijskiego, Fabrizia Salinę, który podziwiał rzeźbę Neptuna obejmującego Amfitrytę. Siostrzeniec zwrócił mu uwagę, że oglądanie takich nieprzyzwoitości nie

⁸⁴ A. Prévost, *Historia Manon Lescaut i kawalera des Grieux*, tłum. T. Boy-Żeleński, Warszawa 1958, s. 5.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 8.

przystoi mężczyźnie w jego wieku. Fabrizio Salina miał wtedy czterdzieści pięć lat. Może lepiej nie wchodzimy w to, co może, a czego nie może mężczyzna w tym wieku.

W 1929 r. ukazała się urokliwa książka szwedzkiego autora Axela Munthego, która jest zapiskami i wspomnieniami lekarza. Jej polski tytuł to *Księga z San Michele*. Axel Munthe był wziętym lekarzem europejskiej arystokracji, ale też za darmo leczył chorych na dyfteryt mieszkańców Montparnasse czy ofiary epidemii cholery w Neapolu. W swej książce pisał o życiu, o śmierci, o miłości. Jego zdaniem granice wieku dla zakochania się nie istnieją. Richelieu jeszcze w osiemdziesiątym roku życia uchodził za pociągającego, a Goethe miał osiemdziesiąt lat, gdy zakochał się w Ulryce von Levetzow.

A więc kochać można zawsze, tak jak zawsze chcemy żyć. A żyć chcemy niezmiennie i czepiamy się życia jak bezpiecznej poręczy. Cyceron napisał: *Nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere*⁸⁶ – „Nie ma bowiem starca, który by nie miał nadziei pożyć jeszcze rok”.

Sporo uwagi poświęcił Syrus ludzkim ułomnościom. Jedną z nich, chciwość, piętnuje i wykpiwa. Z wad czy przywar ludzkich w starożytności chciwość tępniono szczególnie. Platon i w ogóle filozofowie uważali chciwość za główną przyczynę cywilizacyjnych wypaczeń. Etyka stoicka atakuje chciwość jako wadę, która unieszczęśliwia człowieka. Tej wadzie przeciwstawia się umiar oraz pogardę dla pogoni za bogactwem czy zmysłowymi rozkoszami.

Skąpiec jest postacią ponadczasową. Jest figurą z greckich komedii i greckich dowcipów. Występuje w komedii Menandra z Aten, przedstawiciela Nowej Komedii. Skąpiec (*philargyros*) jest bohaterem jego sztuki *Dyskolos* (*Odludek*). Występuje także w zbiorze greckich dowcipów znanych jako *Philogelos*, dosłownie „Kochający śmiech”⁸⁷. Z Grecji

⁸⁶ Cicero, *Cato Maior sive de senectute*, 7, 24.

⁸⁷ *Philogelosa* przełożył J. Łanowski. Zob. *Philogelos albo Śmieszek. Z facecji Hieroklesa i Philogriosa*, Wrocław 1986. Na ten temat A. Tarwacka, *Obrócić prawo w żart. In-*

skąpiec trafił do Rzymu. Plaut inspiracji do swego Skąpca szukał u Menandra. Arcyskąpiec Gloriades to bohater jego komedii *Aulularia*⁸⁸. Komedię pod tym samym tytułem napisał sceniczny rywal Publiliusza Syrusa, Laberiusz Decimus.

Najbardziej znany skąpiec w europejskiej literaturze nowożytnej to *Skąpiec (L'Avare)* Moliera. Warto tu wspomnieć o naszym rodzimym skąpcu. Jest nim Łatka, bohater *Dożywocia* Aleksandra Fredry.

Wracając do antyku, trzeba koniecznie przytoczyć pyszny dowcip o skąpcu zawarty w *Philogelosie*. Brzmi następująco: „Skąpiec napisał testament i samego siebie ustanowił spadkobiercą” (104)⁸⁹.

Nikt nie lubi uchodzić za skąpca, dlatego człowiek skąpy uważa się za oszczędnego. Taką formę obrony, stosowaną przez skąpców, dostrzegali Publiliusz. Pisał: *Timidus cautum se vocat sordidum parcum* (T-7) – „Tak jak bojaźliwy twierdzi, że jest ostrożny, tak skąpy chce być tylko oszczędnym”. Już dalej jednak na skąpca sypią się gromy: „Skąpcowi nigdy nie zabraknie powodów, by odmówić”⁹⁰, „Skąpej duszy żaden zysk nie zaspokoii”⁹¹, „Dla skąpca jego natura jest okrutną karą”⁹². Czego możemy życzyć skąpcowi? Publiliusz Syrus jest bezlitosny: *Avarus nisi cum moritur nil recte facit* (A-73) – „Skąpiec dopóki nie umrze, nie zrobi nic dobrego”; *Avaro non est vita, sed mors longior* (A-66) – „Dla skąpca nie ma życia, jest tylko dłuższe umieranie”, a także: *Avaro quid mali optes nisi vivat diu?* (A-67) – „Czy można skąpcowi życzyć czegoś gorszego niż długiego życia?”.

Skąpstwa uczą nas przede wszystkim ludzie niewdzięczni⁹³, natomiast „Pokonać skąpstwo to wielkie zwycięstwo” – *Effugere cupiditatem regnum est vincere* (E-1).

stytucje prawne w zbiorze dowcipów „*Philogelos*”, Warszawa 2016.

⁸⁸ Zob. Plaut, *Komedie*, t. II. *Ośły, Misa pełna złota*, tłum. E. Skwara, Warszawa 2005.

⁸⁹ Zob. *Philogelos albo Śmieszek...*, s. 80; A. Tarwacka, *op. cit.*, s. 102.

⁹⁰ *Negandi causa avaro nunquam deficit* (N-14).

⁹¹ *Avarus animus nullo satiatur lucro* (A-70).

⁹² *Avaro acerba poena natura est sua* (A-65).

⁹³ *Malignos fieri maxime ingrati docent* (M-20).

Publiliusz Syrus sporo uwagi poświęca też pojęciu dobrodziejstwa. Jest to problem etycznej natury, który przez autora jest ujmowany jako przeciwieństwo niewdzięczności. *Beneficium* (dobrodziejstwo) w starożytności było pojęciem bardzo rozciągliwym. Można je świadczyć na różne sposoby. Dobrodziejstwem można się wykazać, podając spragnionemu kubek wody, dobrodziejstwem może być dobra rada udzielona przyjacielowi w smutku, wskazanie właściwej drogi podróżującemu i szereg tego typu podobnych gestów.

Najważniejszym autorem z zakresu antycznej moralności jest Seneka ze swoim *De beneficiis*. Seneka uważał dobrodziejstwo za fundament społecznego ładu, za podstawę społecznego porządku. W innym dziele *O życiu szczęśliwym*⁹⁴ napisał: „Nieść ludziom pomoc niezależnie od tego, czy są wolno urodzeni, czy niewolnicy, jest dla mnie nakazem natury”.

Wiele podobnych myśli odnajdujemy u Cycerona w jego *De amicitia* i *De officiis*. Trzeba wierzyć, że życzliwość, współczucie dla słabych, starszych, miłość bliźniego zostały wyrażone wcześniej, niż Grecy określili to słowem *philantropia*, a Rzymianie przetłumaczyli jako *humanitas*. Wszędzie, gdzie jest człowiek, powinno pojawiać się dobrodziejstwo, od obowiązku dobrodziejstwa nikt nie może się wymówić.

O moralnym obowiązku świadczenia dobrodziejstwa pisze stanowczo Publiliusz. Zacznijmy od twierdzeń oczywistych: *Beneficium egeridi bis dat qui dat celeriter* (B-15) – „Dwa razy wyświadcza dobrodziejstwo potrzebującemu, kto robi to szybko”. A można i tak powiedzieć: *Bis fiet gratum, quod opus est, ultro si offeras* (B-22) – „Wdzięczność będzie dwukrotna, jeżeli dobrowolnie zaoferowałeś”.

Pomagać biednemu w potrzebie to jedna z zasad filozofii moralnej stoicyzmu. Przestrzega jej Publiliusz. Tak pisze w jednej sentencji o dobroczynności: *Inopi beneficium bis dat, qui dat celeriter* (I-41) – „Biednemu dwa razy świadczy dobrodziejstwo ten, kto daje szybko”. A nadto

⁹⁴ Seneca, *De vita beata*, XXIV.

Benefici numquam cito dati obliviscere (B-9) – „Szybko otrzymanego dobrodziejstwa nigdy się nie zapomina”.

I najważniejsza nauka, jaka wypływa z poglądów Publiliusza o dobrodziejstwach – *beneficium* nie powinno oczekiwać odwzajemnienia, a nawet wdzięczności. Wystarczy, gdy się o doznanym dobrodziejstwie pamięta. *Sat magna usura est pro beneficio memoria* (S-12) – „Pamięć o dobrodziejstwie to wystarczający zysk”. Dołączmy do tego jeszcze zdanie Seneki z jego *De beneficiis*: „To jest dopiero prawdziwa zasługa, kiedy dajemy dobrodziejstwa mając tę pewność, że nie odniesiemy z nich żadnej korzyści i że jedyną korzyścią, jaką ma stąd człowiek szlachetny już w tej chwili, gdy daje, jest fakt, że daje”⁹⁵.

Wniosek z tego wywodu może być taki, byśmy nie oczekiwali wdzięczności. Przyjmijmy, że wdzięczność (*gratia*) to uczucie rzadko spotykane u ludzi. A ci nieliczni, którzy potrafią być wdzięczni, nie umieją często swych uczuć okazać. Zamykają się w upartym milczeniu. Uwagi o milczeniu zamknijmy cytatem z Ioannisa Stobajosa. Spytano Diogenesa, co u ludzi najszybciej się starzeje. Odpowiedział: wdzięczność⁹⁶.

Odnajdziemy u Publiliusza sentencje traktujące o prawie w ogólności, a także o zawodzie sędziego. Według Cycerona prawo stanowi spoiwo społeczeństwa i podstawę państwa. W *De Republica* czytamy:

*Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus*⁹⁷.

A więc państwo, jest to rzecz ludu. Lud zaś – to bynajmniej nie każde zbiorowisko ludzi skupionych dowolnym sposobem, lecz wielka ich

⁹⁵ Lucjusz Anneusz Seneka, *O dobrodziejstwach*, 1, 1, 12, [w:] *Pisma filozoficzne*, t. II, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1965, s. 74.

⁹⁶ *Antologia anegdoty antycznej*, zebrał i przełożył Jerzy Łanowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 95.

⁹⁷ Marcus Tullius Cicero, *De Republica*, 1, 39.

gromada, zespolona przez uznanie tego samego prawa i przez pożytki wynikające ze wspólnego bytowania⁹⁸.

Spółceństwo pozbawione spoiwa, jakim są prawa, nie może rozwijać się i wzrastać w siłę. Tę myśl wyraził Publiliusz w jednej ze swoich sentencji (I-3): *Ibi pote valere populus, ubi leges valent* – „Gdzie prawa mają swoją moc, tam silny jest naród”⁹⁹. Tylko tam, gdzie panują rządy prawa, społeczeństwo może być silne. Łamanie zaś ustanowionych praw, jak powiada Syrus, skutkuje pozbawieniem najskuteczniejszego ze wszystkich sposobów obrony¹⁰⁰.

Można powiedzieć i tak, że w Rzymie prawo prywatne nie było traktowane jako *ius actionum*. Proces nie był panem prawa prywatnego, był jego sługą. Natomiast panem procesu cywilnego był sędzia (*dominus litis*). Przez stulecia sędziami w Rzymie były osoby prywatne wybierane przez strony. Nie wymagano od nich fachowych umiejętności prawniczych, ale były to osoby publicznego zaufania o wysokim stanowisku społecznym. Wykształciły się zasady procesowe określające pozycję sędziego. Fundamentalna zasada stanowiła, że nikt nie może być sędzią we własnej sprawie. Potwierdzili ją w 376 r. n.e. cesarze Valens, Gratianus i Valentinianus w swej konstytucji. *Nemo iudex in causa sua* obowiązuje wszędzie i do dziś. Przywoływał ją także Publiliusz Syrus: *Nemo iudex in sua causa potest* (N-18). Oddzielone ponadto powinny być funkcje oskarżyciela i sędziego w myśl sentencji *Ubi iudicat qui accusat, vis, non lex valet* (U-6) – „Tam, gdzie orzeka ten, kto oskarża, nie prawo, ale siła ma znaczenie”.

Od sędziego oczekiwano wyroków sprawiedliwych. Zapadają wtedy sprawiedliwe, gdy są wydawane z rozważą i bez pośpiechu. Pośpiech w orzekaniu Publiliusz piętnuje parokrotnie. Píše zatem: *Ad paenitendum*

⁹⁸ Cynceron, *O państwie*, [w:] *Pisma filozoficzne*, t. 2, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 1960, s. 39.

⁹⁹ Na temat możliwych aluzji politycznych zob. P. Hamblenne, *op. cit.*, s. 684-685.

¹⁰⁰ *Sibi primum auxilium eripere est leges tollere* – „Kto depcze prawa, sam siebie pozbawia najlepszej pomocy” (S-32).

properat cito qui iudicat (A-7) – „Kto szybko wydaje wyrok, równie szybko będzie tego żałował”. Podobny wydźwięk ma sentencja *In iudicando criminosa est celeritas* (I-15) – „Pośpiech w orzekaniu jest karygodny”. Wprost stwierdza, że spieszyć się w orzekaniu to popełniać przestępstwo: *Properare in iudicando est crimen quaerere* (P-47). Niedopuszczalnym i zasługującym na naganę zjawiskiem jest przekupstwo¹⁰¹.

Ogólnie rzecz ujmując, wymiar sprawiedliwości winien być tak zorganizowany, by społeczeństwo miało do sądu zaufanie. Gdy zaufania brak, trudno mówić o sprawiedliwych sądach. Publiusz tak te obawy wyraża: *Ubi innocens formidat, damnat iudicem* (U-5) – „Gdy niewinny się boi, skazuje sędziego”¹⁰². Winny z kolei powinien ponieść zasłużoną karę, sędzia zaś, który nie doprowadza do skazania winnego, sam na nią zasługuje¹⁰³. „Sędzia, wydając wyrok, orzeka tak o sobie, jak i o oskarżonym” – zapisał Syrus w innej sentencji¹⁰⁴.

Publiusz pisał też o kobietach. Nie napisał zbyt dużo, ale tym się te sentencje odznaczają, że wszystkie mogą być słuszne. Można też o nich powiedzieć, że przynajmniej niektóre, jeśli kiedyś zadziwiały czy szokowały, dzisiaj weszły już w obieg powszechny i codzienny, że odbieramy je jako banalne. Ale ponieważ rzecz dotyczy kobiet, to nawet banał wypowiedziany o nich ma swoją nieprzepartą urodę.

Zacznijmy od takiego pięknego banału: *Formosa facies muta commendatio est* (F-20). Jest to tak urokliwe zdanie, że trochę strach je tłumaczyć. Nasz Publiusz podaje też swoją definicję małżeństwa. Brzmi ona tak: *Perenne coniugium animus, non corpus, facit* (P-19). To dokładnie to samo, co napisał znacznie później prawnik Ulpian w swoim komentarzu do pism

¹⁰¹ *Bene perdit nummos iudici cum dat nocens* (B-7) – „Winowajca, przekupując sędziego, słusznie traci pieniądze”.

¹⁰² Por. *Bona causa nullum iudicem verebitur* (B-28) – „Kto ma rację, nie boi się żadnego sędziego”.

¹⁰³ *Iudex damnatur, cum nocens absolvitur [Iudex damnatur, ubi nocens absolvitur]* (I-63) – „Sędzia, który uniewinnia winnego, sam siebie skazuje”.

¹⁰⁴ *Tam de se iudex iudicat quam de reo* (T-2).

Sabinusa: *Nuptias non concubitus sed consensus facit* – „Nie faktyczne pożycie, ale zgoda, porozumienie (*animus, consensus*) tworzy małżeństwo”. Publiliusz wyraża się nawet bardziej stanowczo – jest to *perenne coniugium* – trwały związek małżeński. Choć prawnicy, np. Modestinus, też określają małżeństwo jako *consortium omnis vitae* – związek na całe życie¹⁰⁵, dopuszczając zarazem możliwość rozerwania małżeństwa przez rozwód.

Może też miał rację Publiliusz, że *Casta ad virum matrona paren-do imperat* (C-5) – „Czcigodna żona, nawet słuchając męża, rozkazuje mu”. W tym zdaniu Syrus odchodzi od łatwego demaskowania, więcej tu melancholii niż szyderstwa. Na pewno bywały w Rzymie i takie związki małżeńskie, ale model rodziny rzymskiej był taki, że to *pater familias* był tym, któremu i prawnie, i faktycznie pozostawiono wyłączną troskę o swoją rodzinę. To on miał się troszczyć o *familia pecuniaque*, to znaczy o członków rodziny i cały jej majątek. *Pater familias* miał obowiązki, ale miał też władzę, i to absolutną. Już nawet sam wybór męża nie zależał od kobiety, ale był wynikiem porozumienia *patres familiarum*. Stąd sentencji Publiliusza, że *Animo virum pudicae, non oculo eligunt* (A-52), nie traktujemy na serio.

Oczywiście są też sentencje traktujące o naturze kobiety. Interesująca jest taka maksyma: *Aut amat aut odit mulier, nihil est tertium* (A-62) – „Kobieta albo kocha, albo nienawidzi, innego uczucia nie zna”. Taka kobieta przypomina E. Schweitzer Fedrę Eurypidesa¹⁰⁶. Autor był przede wszystkim skoncentrowany na naturze kobiety i tak ją opisał. Dziś jeszcze jest to stwierdzenie interesujące, a przed dwoma tysiącami lat mogło mieć urok nowości. Syrus był zdania, że panie zwyciężały i zwyciężają mężczyzn swoją przebiegłością czy przewrotnością: *Malo in consilio feminae vincunt viros* (M-26). Jest też słuszne spostrzeżenie, że próbować

¹⁰⁵ D. 23, 2, 1: Modestinus libro primo regularum: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.*

¹⁰⁶ E. Schweitzer, *op. cit.*, s. 61.

rządzić kobietą, to stracić nadzieję na spokój¹⁰⁷. Jest jednak tak, że od antyku do dzisiaj światem rządzą mężczyźni, a kobiety próbują ten porządek rzeczy zmienić. Jeszcze w XIX w. we Francji jedna z bohaterek *Kobiety trzydziestoletniej* Honoriusza Balzaka twierdziła, że kobiety są bardziej skrzywdzone przez społeczeństwo niż przez naturę. Jej zdaniem wybór zawsze należy do mężczyzny, kobiety muszą się męskimi decyzjami ślepo podporządkować. Mówiła dalej – i to w rozmowie z księdzem – że dzisiejsze małżeństwo to zalegalizowana prostytucja¹⁰⁸.

Publiliusza w swych wyobrażeniach o kobietach prezentuje męski punkt widzenia. Nie dziwi nas, że odmawia kobietom, zwłaszcza w starszym wieku, czerpania przyjemności z urody życia. *Anus cum ludit morti delicias facit* (A-55), zawyrokował nasz autor sentencji. Rzecz nie dotyczy jednak tylko kobiet. Jeszcze w XVII w. francuski moralista Jean de La Bruyère napisał w swoich *Charakterach*: „To smutny wybryk natury – starzec zakochany”¹⁰⁹.

Europa się jednak zmienia. Dzisiaj i to w naszym kraju na marszach feministycznych odnajdujemy maszerujące hasła: Więcej seksu dla senniorek. Nie ma tu naszego sprzeciwu, ale prawdą jest, że wiek dojrzały koi namiętności.

Dokonując przeglądu treści sentencji Publiliusza Syrusa, trudno go zamknąć w jednej precyzyjnej formule. Wszystkie te sentencje zebrał jakiś miłośnik jego twórczości prawdopodobnie niedługo po śmierci samego autora. Powstała w ten sposób książka zawierająca ułożony alfabetycznie zbiór ponad siedmiuset sentencji. Tak przekazały nam te sentencje rękopisy średniowieczne.

¹⁰⁷ *Feminae naturam regere desperare est otium* (F-12) – „Rządzić naturą kobiety, to stracić nadzieję na spokój”.

¹⁰⁸ Honoré de Balzac, *Kobieta trzydziestoletnia*, tłum. T. Boy-Żeleński, Warszawa 1958, s. 95.

¹⁰⁹ Jean de La Bruyère, *Charaktery czyli obyczaje naszych czasów*, tłum. A. Tatarkiewicz, Warszawa 1965, s. 280, nr 111.

Gdy czytamy je dzisiaj, zaskakują nas nieoczekiwane spostrzeżenia. Jak choćby takie: *Etiam capillus unus habet umbram suam* (E-8) – „Nawet jeden włos ma swój cień”, czy inne: *Verbum omne refert, in quam partem intellegas* (V-2) – „Dla każdego słowa jest ważne, jak ty je rozumiałeś”. Bardzo trafny jest też nakaz: *Secreto admone amicos palam laude* (S-16) – „Przyjaciół napominaj dyskretnie, chwal otwarcie”.

Mądre są zdania na temat naszych płatniczych zobowiązań. *Alienum aes homini ingenuo acerba est servitus* (A-17) – „Dług jest gorzką niewolą dla uczciwego człowieka”. Stąd płynie przykazanie dla dłużnika: *Sanctissimum est meminisse, cui te debeas* (S-7) – „Jest rzeczą najświętszą pamiętać, co komu jesteś winien”. I jeszcze dwa zdania uderzające swoją trafnością: *Aes debitorem leve grave inimicum facit* (A-11) – „Drobna pożyczka czyni dłużnika, duża stwarza wroga” oraz *Qui debet limen creditoris non amat* (Q-28) – „Dłużnik nie kocha progów wierzyciela”.

Są też perły jakby od niechcienia rzucone: *Saepius locutum numquam me tacuisse penitet* (S-4) – „Częściej było mi żal, że mówiłem, nigdy, że milczałem”, a także *Vultu an natura sapiens sis, multum interest* (V-18) – „To ogromna różnica, czy jesteś mądry, czy tylko wyglądasz na takiego”.

Na takie zdania możemy tylko tak zareagować, jak proszą bohaterowie komedii Plauta, żegnając się z widzami: *Plaudite cives!* Obywatel, prosimy o brawa!

Publiliusz pisze też ze stoicką zadumą: *Heu, quam est timendus qui mori tutum putat* (H-12) – „Jakże straszny jest ten, kto uważa, że śmierć go nie dotyczy”, czy może ze stoickim spokojem: *Quam miserum est mortem cupere nec posse emori!* (Q-10) – „Jakie to nieszczęście pragnąć śmierci i nie móc umrzeć!”.

Z tego zbioru sentencji wyziera też ironia: *Qui se ipse laudat cito derisorem invenit* (Q-45) – „Kto sam się chwali, szybko znajdzie szydercę”. I jeszcze taka obserwacja: *Heredis fletus sub persona risus est* (H-5) – „Płacz spadkobiercy – to maskowany uśmiech”.

Nie brak u Publiliusza humoru: *Male secum agit aeger, medicum qui heredem facit* (M-17) – „Źle postępuje chory, gdy ustanawia swego lekarza spadkobiercą”. Nie brak też stoickich napomnień: *Monere, non punire, stultitiam decet* (M-55) – „Głupotę należy napominać, a nie karać”.

Są wreszcie zdania, które mają walor publicznej powagi: *Ubi libertas cecidit, audet libere nemo loqui* (U-7) – „Gdzie wolność upadła, nikt nie odważy się swobodnie wypowiadać”.

Jest oczywiste, że wiele sentencji Publiliusza Syrusa jest echem dawnych powiedzeń utrwalonych we wcześniejszej literaturze Greków i Rzymian, ale to nie odbiera oryginalności publiliuszowym maksymom. Po całym jego dziele są rozsiiane wnikliwe obserwacje, nieoczekiwane spostrzeżenia, bystre uwagi. A każde krótkie zdanie tego zbioru ma w sobie nieprzemijającą urodę.

Jak już zostało wcześniej wspomniane, pierwotnie część z tych powiedzeń mogła pochodzić z odgrywanych na scenie mimów. Kontekst, w którym zostały wypowiedziane, jest już współcześnie nieznany, toteż w niektórych przypadkach ich interpretacja może nie być łatwym zadaniem.

Sumując ten przegląd sentencji Publiliusza Syrusa, trudno jest sprecyzować poglądy filozoficzne czy polityczne autora. Jedno natomiast nie ulega wątpliwości – Publiliusz miał ogromny talent literacki. Miał dar językowej zwięzłości. Potrafił w jednym, krótkim zdaniu zagęścić myśl i przedstawić ją w ostatecznej, definitywnej formule. Tworzył w ten sposób nowy etap w literaturze łacińskiej. Publiliusz Syrus był czytany i podziwiany w czasach antycznych, w średniowieczu czytano go w szkołach, na jego sentencjach uczono łaciny. Czytano go w wiekach późniejszych. Anatol France w swojej powieści *Gospoda pod królową Gęsią Nóżką* przedstawia księdza Hieronima Coignarda, którego uczeń Jakub Rożenek miał podobno znać wszystkie sentencje Publiliusza Syrusa na pamięć. Może czcigodny ksiądz nieco przesadził, ale jest pewne, że w XVIII w. we Francji (w tym wieku toczy się akcja powieści A. France’a) Publiliusz Syrus był autorem bardzo dobrze znanym.

Publiliusz Syrus jest bez wątpienia antecesoem wielkiej trójki moralistów francuskich. La Rochefoucauld, Jean de La Bruyère, Chamfort u łacińskiego aforysty terminowali. Terminował też w wieku XVIII niemiecki moralista Georg Christoph Lichtenberg. Do uczniów Publiliusza Syrusa w wieku XX dołączył nasz Stanisław Jerzy Lec.

Publiliusz Syrus był tłumaczony na różne języki, m.in. na angielski, niemiecki, francuski, włoski. Brak jest całościowego przekładu na język polski. Mieczysław Brożek na łamach „Filomaty” przetłumaczył 105 sentencji Publiliusza Syrusa, oddając je poprzez rymowane dwuwiersze¹¹⁰. Niektóre jego sentencje są porozsiewane po różnych słownikach przysłów i sentencji łacińskich, nie zawsze jednak odnotowujących nazwisko autora. Na uwagę zasługują dwa takie słowniki łacińskich przysłów, w których autorzy podają nazwiska twórców cytowanych sentencji. Wśród nich znalazł się Publiliusz Syrus: *Verte. Łacińskie przysłowia, sentencje i ulotne słowa* zebrał, ułożył, przetłumaczył Stefan Staszczuk, Warszawa 1959. Znalazło się tam 46 sentencji naszego autora. Z kolei w *Dicta. Zbiorze łacińskich sentencji i przysłów, zwrotów, powiedzeń*, które zebrał Czesław Michalunio, wydanych w Krakowie w 2004 r., znajduje się 196 sentencji Publiliusza Syrusa. Dlaczego brak jest całościowego przekładu, nie wiemy. Możemy jedynie suponować, że ten przekład czekał na nas. Oddajemy autora polskiemu czytelnikowi i jednocześnie wyciągamy go z tego smętnego bytu, jaki pisarzowi zapewnia historia literatury.

¹¹⁰ M. Brożek, *op. cit.*, s. 76-88.

Sentencje

A

1. Ab alio expectes, alteri quod feceris.
Tego samego oczekuj od bliźniego, co sam mu uczyniłeś.
2. Ab amante lacrimis redimas iracundiam.
Łzami złagodzisz gniew zakochanego.
3. Absentem laedit, cum ebrio qui litigat.
Kto kłóci się z pijanym, jakby spierał się z nieobecnym.
4. Accipias praestat quam inferas iniuriam.
Lepiej przyjąć zniewagę, niż ją wyrządzić.
5. Ad calamitatem quilibet rumor valet.
Nawet najmniejsza plotka może spowodować nieszczęście.
6. Ad duo festinans neutrum bene peregeris.
Spiesząc się do dwóch rzeczy, żadnej nie wykonasz dobrze.
7. Ad paenitendum properat cito qui iudicat.
Kto szybko wydaje wyrok, równie szybko będzie tego żałował.

8. Ad tristem partem strenua est suspicio.
Nieuzasadnione podejrzenie może przynieść opłakane skutki.
9. Adulter est uxoris amator acrior.
Mąż nazbyt okazujący uczucia żonie przypomina cudzołożnika.
10. Aegre reprendas, quod sinas consuescere.
Z trudem krytykujesz to, co zaczyna być twoim zwyczajem.
11. Aes debitorem leve grave inimicum facit.
Drobna pożyczka czyni dłużnika, duża stwarza wroga.
12. Aetas cinaedum celat, aetas indicat.
Wiek ukrywa rozpustnika i wiek także go zdradza.
13. Affatim aequa cui Fortuna est interitum longe effugit.
Los bywa nadmiernie łaskawy dla kogoś, kogo wkrótce dotknie upadek.
14. Aleator quanto in arte est melior, tanto est nequior.
Gracz im bardziej jest biegły w swej sztuce, tym bardziej jest niegodziwy.
15. Aliena nobis, nostra plus aliis placent.
Cudze chwalicie, swego nie znacie.
16. Alienam qui orat causam, se culpat reum.
Kto broni cudzej sprawy, jest jakby w roli współwinnego.

17. Alienum aes homini ingenuo acerba est servitus.
Dług jest gorzką niewolą dla uczciwego człowieka.
18. Alienum est omne, quicquid optant evenit.
Cudze jest wszystko, co przypadło nam przypadkowo.
19. Amans iratus multa mentitur sibi.
Zakochany, trwając w gniewie, często oszukuje samego siebie.
20. Amans quid cupiat scit, quid sapiat non vidit.
Zakochany wie, czego pragnie, nie widzi tego, co jest rozsądne.
21. Amans quod suspicatur, vigilans somniat.
Zakochany trapiiony podejrzeniami przypomina śniącego na jawie.
22. Amans, sicut fax, agitando ardescit magis.
Miłość jak pochodnia płonie mocniej, gdy jest ciągle rozpalana.
23. Amantis ius iurandum poenam non habet.
Przysięgi zakochanego nie można brać na poważnie.
24. Amantium ira amoris integratio est.
Kłótnia zakochanych to umocnienie miłości.
25. Amare et sapere vix deo conceditur.
Tylko bóg potrafi zachować rozum w miłości.
26. Amare iuveni fructus est, crimen seni.
Miłość jest przywilejem dla młodzieńca, a występkiem dla starca.

27. Ames parentem, si aequus est: si aliter, feras.
Kochaj swego ojca, jeśli jest sprawiedliwy, jeśli jest inaczej, musisz to znosić.
28. Amici mores noveris, non oderis.
Poznajawaj obyczaje przyjaciela i nie traktuj ich wrogo.
29. Amici vitia si feras, facias tua.
Jeżeli tolerujesz wady przyjaciela, czynisz je własnymi.
30. Amicis ita prodesto, ne noceas tibi.
Tak pomagaj przyjaciołom, abyś sam sobie nie zaszkodził.
31. Amicitia semper prodest amor et nocet.
Przyjaźń zawsze pomaga, miłość i pomaga, i szkodzi.
32. Amicitiae coagulum unicum est fides.
Zaufanie jest jedynym spoiwem przyjaźni.
33. Amico firmo nihil emi melius potest.
Niczego lepszego nie można pozyskać niż wiernego przyjaciela.
34. Amicum an nomen habeas, aperit calamitas.
Nieszczęście pokazuje, czy masz prawdziwego przyjaciela, czy przyjaciela jedynie z nazwy.
35. Amicum laedere ne joco quidem licet.
Przyjaciela nie godzi się obrażać nawet żartem.

36. Amicum perdere est damnorum maximum.
Stracić przyjaciela to największa strata.
37. Amisum quod nescitur non amittitur.
Strata, o której się nie wie, nie jest stratą.
38. Amor animi arbitrio sumitur, non ponitur.
Miłość jest wyborem serca, ale nie jej koniec.
39. Amor extorqueri non pote, elabi potest.
Z serca miłości wyrwać nie można, ale miłość może sama przeminać.
40. Amor misceri cum timore non potest.
Nie można łączyć miłości ze strachem.
41. Amor otiosae causa sollicitudinis.
Zamiłowanie do bezczynności bywa przyczyną wewnętrznego niepokoju.
42. Amor, ut lacrima, ab oculo oritur, in pectus cadit.
Miłość jak łza – rodzi się w oku, zapada w serce.
43. Amori finem tempus, non animus facit.
Kres miłości kładzie nie serce, lecz upływający czas.
44. Amoris vulnus idem, qui sanat, facit.
Ten sam leczy ranę miłości, kto ją zadaje.
45. An dives omnes quaerimus, nemo an bonus.
Zapewne wszyscy dążymy do bogactwa i chyba nikt nie dąży do doskonałości.

46. Angusta capitur tutior mensa cibus.
Mały stół jedzenie czyni bezpieczniejszym.
47. Animo dolenti nil oportet credere.
Nie należy wierzyć duszy cierpiącego.
48. Animo imperabit sapiens, stultus serviet.
Mądry będzie rozkazywał swym namiętnościom, głupi będzie w ich niewoli.
49. Animo imperante fit bonum pecunia.
Gdy rządzi rozum, także pieniądz jest dobrem.
50. Animo imperato ne tibi animus imperet.
Panuj nad swoimi emocjami, aby emocje nie rządziły tobą.
51. Animo ventrique imperare debet qui frugi esse vult.
Kto chce być osobą szlachetną, powinien panować nad sercem i żołądkiem.
52. Animo virum pudicae, non oculo eligunt.
Cnotliwe kobiety sercem – nie okiem – wybierają męża.
53. Animus vereri qui scit, scit tuta ingredi.
Dusza, która zna lęk, odnajdzie bezpieczne wyjście.
54. Annosus stultus non diu vixit diu fuit.
Głupi starzec nie długo żył, lecz długo był.

55. Anus cum ludit, morti delicias facit.

Kiedy zabawia się stara kobieta, to zabawia się ze śmiercią.

56. Aperte mala cum est mulier, tum demum est bona.

Kobieta, kiedy jest wyraźnie zagniewana, wtedy dopiero pokazuje prawdziwe oblicze.

57. Ars non ea est quae casu ad effectum venit.

Talent nie jest potrzebny tam, gdzie przypadkowo osiąga się sukces.

58. Aspicere oportet, quidquid possis perdere.

Należy uważać na to, co można stracić.

59. Assidua ei sunt tormenta qui se ipsum timet.

Kto boi się samego siebie, cierpi nieustanne męki.

60. Audendo virtus crescit, tardando timor.

Męstwo wzrasta wraz z odwagą, zwlekaniem potęguje strach.

61. Auro suadente nihil potest oratio.

Słowa nic nie znaczą wobec perswazyjnej siły złota.

62. Aut amat aut odit mulier, nil est tertium.

Kobieta albo kocha, albo nienawidzi, innego uczucia nie zna.

63. Auxilia humilia firma consensus facit.

Zgoda sprawia, że skromne siły stają się mocnymi.

64. Auxilium profligatis contumelia est.

Dla upokorzonych pomoc jest obrażą.

65. Avaro acerba poena natura est sua.
Dla skąpca jego natura jest okrutną karą.
66. Avaro non est vita, sed mors, longior.
Dla skąpca nie ma życia, jest tylko dłuższe umieranie.
67. Avaro quid mali optes nisi vivat diu?
Czy można skąpcowi życzyć czegoś gorszego niż długiego życia?
68. Avarum facile capias, ubi non sis item.
Skąpca łatwo odkryjesz, gdy sam nim nie jesteś.
69. Avarum irritat, non satiat pecunia.
Skąpca pieniądź nie zadowala, lecz drażni.
70. Avarus animus nullo satiatur lucro.
Skąpej duszy żaden zysk nie zaspokoi.
71. Avarus damno potius quam sapiens dolet.
Skąpiec bardziej boleje nad stratą niż mędrzec.
72. Avarus ipse miseriae causa est suae.
Skąpiec sam jest przyczyną swej biedy.
73. Avarus nisi cum moritur, nil recte facit.
Skąpiec, dopóki nie umrze, nie zrobi nic dobrego.
74. Avidum esse oportet neminem, minime senem.
Nikommu nie godzi się być skąpcem, a już najmniej starcowi.

B

1. Bene (vulgo) audire alterum patrimonium est.
Powszechna dobra opinia – to drugi majątek.
2. Bene cogitata saepe ceciderunt male.
Rzeczy starannie przemyślane często potrafią przybrać zły obrót.
3. Bene cogitata si excidunt, non occidunt.
Dobre pomysły, nawet gdy umykają naszej uwadze, to jednak nie giną.
4. Bene dormit, qui non sentit quam male dormiat.
Dobrze śpi ten, kto nie zauważa, że źle sypia.
5. Bene factis proximae ad deos accedimus.
Szlachetnymi czynami najszybciej zbliżamy się do bogów.
6. Bene perdis gaudium ubi dolor pariter perit.
Jest dobrze, gdy wraz z utratą radości znika ból.
7. Bene perdit nummos, iudici cum dat nocens.
Winowajca, przekupując sędziego, słusznie traci pieniądze.
8. Bene vixit is qui potuit cum voluit mori.
Dobrze żył ten, kto mógł umrzeć wtedy, gdy chciał.
9. Benefici numquam cito dati obliviscere.
Szybko otrzymanego dobrodziejstwa nigdy się nie zapomina.

10. Beneficia donari aut mali aut stulti putant.
Tylko ludzie źli albo głupi uważają dobrodziejstwo za podarunek.
11. Beneficia plura recipit, qui scit reddere.
Wiele dobrodziejstw otrzymuje ten, kto wie, jak się odwdzięczyć.
12. Beneficium accipere libertatem est vendere.
Przyjęcie korzyści to sprzedaż własnej wolności.
13. Beneficium dando accepit qui digno dedit.
Kto dobrze czyni godnemu człowiekowi, sam sobie wyświadcza dobro.
14. Beneficium dignis ubi des omnes obliges.
Jeżeli okazujesz dobrodziejstwo godnym ludziom, zobowiązujesz do wdzięczności cały świat.
15. Beneficium egendi bis dat qui dat celeriter.
Dwa razy wyświadcza dobrodziejstwo potrzebującemu, kto robi to szybko.
16. Beneficium qui dedisse se dicit, petit.
Kto mówi, że wyświadczył dobrodziejstwo, dobrodziejstwa oczekuje.
17. Beneficium qui nescit dare, iniuste petit.
Kto nie wie, jak dawać, nie ma prawa prosić o dobrodziejstwo.
18. Beneficium saepe dare, docere est, reddere.
Kto często wyświadcza dobrodziejstwo, naucza odwzajemniania.

19. Benevoli coniunctio animi maxima est cognatio.
Związek życzliwych dusz jest najlepszym pokrewieństwem.
20. Benignus etiam causam dandi cogitat.
Także dobroczyńca rozważa powód obdarowania.
21. Bis emori est alterius arbitrio mori.
Umrzeć na cudze życzenie to umrzeć dwa razy.
22. Bis fiet gratum, quod opus est, ultro si offeras.
Wdzięczność będzie dwukrotna, jeżeli dobrowolnie zaoferowałeś.
23. Bis ille miser est ante qui felix fuit.
Dwa razy jest nieszczęśliwy ten, kto wcześniej był szczęśliwy.
24. Bis interimitur, qui suis armis perit.
Dwa razy umiera ten, kto ginie od własnej broni.
25. Bis peccas, cum peccanti obsequium commodas.
Dwa razy błędzisz, gdy okazujesz uległość błędzącemu.
26. Bis vincit qui se vincit in victoria.
Dwa razy zwycięża ten, kto siebie zwycięża w zwycięstwie.
27. Blanditia non imperio fit dulcis Venus.
Powabem – nie na rozkaz – powstaje słodka Miłość.
28. Bona causa nullum iudicem verebitur.
Kto ma rację, nie boi się żadnego sędziego.

29. Bona comparat praesidia misericordia.
Kto okazuje współczucie, zapewnia sobie dobrą ochronę.
30. Bona est bonos quem iungit navigatio.
Dobra jest taka żegluga, która łączy uczciwych ludzi.
31. Bona fama in tenebris proprium splendorem tenet.
Dobre imię także w ciemnościach zachowuje swój blask.
32. Bona imperante animo bono est pecunia.
Pieniądz jest dobrze wykorzystywany, gdy jest wykorzystywany rozumnie.
33. Bona mors est homini vitae quae exstinguit mala.
Dobra jest taka śmierć, która kończy życiowe cierpienia człowieka.
34. Bona nemini hora est, ut non alicui sit mala.
Nie ma takiej godziny, która będąc dobra dla jednego, nie byłaby zła dla drugiego.
35. Bona opinio hominum tutior pecunia est.
Dobra opinia u ludzi pewniejsza jest od pieniędzy.
36. Bona quae veniunt nisi sustineantur opprimunt.
Nabywane dobra, jeżeli nie są dobrze wykorzystywane, są jedynie ciężarem.
37. Bona turpitude est, quae periculum vindicat.
Dobroczywna może się okazać hańba, która chroni przed niebezpieczeństwem.

38. Bonarum rerum consuetudo pessima est.
Najgorzej przyzwyczaić się do dostatku.
39. Boni est viri etiam in morte nullum fallere.
Człowiek uczciwy nie oszukuje nawet w godzinie śmierci.
40. Bonis nocet quisquis pepercerit malis.
Szkodzi dobrym każdy, kto oszczędza złych.
41. Bonitatis verba imitari maior malitia est.
Znaczną nieprawością jest udawanie życzliwości.
42. Bono iustitiae proxima est severitas.
Surowość dobrego człowieka jest najbliższa sprawiedliwości.
43. Bonorum crimen officiosus est miser.
Biedny, gotowy do pomocy to wyrzut sumienia dla bogaczy.
44. Bonum ad virum cito moritur iracundia.
W dobrym człowieku gniew szybko mija.
45. Bonum est etiam bona verba inimicis reddere.
Jest rzeczą dobrą także nieprzyjaciołom odpowiadać dobrym słowem.
46. Bonum est fugienda aspicere in alieno malo.
Cudze nieszczęście dobrze pokazuje, czego należy unikać.
47. Bonum quod est, supprimitur, numquam exstinguitur.
Dobro można zagłuszyć, nigdy nie można go zniszczyć.

48. Bonus animus laesus gravior multo irascitur.

Dobry człowiek gniewa się bardziej, gdy jest mocniej obrażany.

49. Bonus animus numquam erranti obsequium commodat.

Uczciwy człowiek nigdy nie okazuje uległości błędzemu.

50. Bonus vir nemo est nisi qui bonus est omnibus.

Dobry człowiek to taki, który jest dobry dla wszystkich.

51. Breve ira ipsa est memoria iracundia.

Samo przypominanie sobie o gniewie jest krótkim momentem gniewu.

52. Brevis ipsa vita est sed malis fit longior.

Samo życie jest krótkie, lecz przez nieszczęścia staje się dłuższe.

53. Brevissima esto memoria iracundiae.

Pamięć o gniewie niech będzie jak najkrótsza.

C

1. Caeci sunt oculi, cum animus alias res agit.
Oczy są ślepe, gdy rozum zajęty jest czymś innym.
2. Calamitatum habere socios miseris est solatio.
Mieć towarzyszy nieszczęścia jest pocieszeniem dla nieszczęśliwego.
3. Camelus cupiens cornua aures perdidit.
Wielbłąd, pragnąc rogów, stracił uszy.
4. Caret periclo, qui etiam cum est tutus cavet.
Nie naraża się na niebezpieczeństwo ten, kto się strzeże nawet wtedy, gdy jest bezpieczny.
5. Casta ad virum matrona parendo imperat.
Czcigodna małżonka, nawet słuchając męża, rozkazuje mu.
6. Casus quem saepe transit aliquando invenit.
Nieszczęście, które często cię omija, pewnego dnia może cię ugodzić.
7. Cave amicum credas, nisi si quem probaveris.
Nie uważaj za przyjaciela kogoś, kogo jeszcze nie wypróbowałeś.
8. Cave illum semper qui tibi imposuit semel.
Strzeż się zawsze tego, kto raz cię oszukał.
9. Cave quicquam incipias, quod peniteat postea.
Bacz na to, co zaczynasz, byś później nie żałował.

10. Cavendi nulla est dimittenda occasio.
W każdej sytuacji należy zachować ostrożność.
11. Cicatrix conscientiae pro vulnere est.
Blizna na sumieniu boli jak rana.
12. Citius venit periculum, cum contemnitur.
Szybciej przychodzi niebezpieczeństwo, gdy się je lekceważy.
13. Cito culpam effugas, si incurrisse paenitet.
Szybko uwalniasz się od winy, gdy zaczynasz żałować czynu.
14. Cito ignominia fit superbi gloria.
Sława człowieka pysznego szybko zmienia się w niesławę.
15. Cito improborum laeta ad perniciem cadunt.
Radości niegodziwych szybko kończą się ich upadkiem.
16. Civilis belli oblivio defensio est.
Zapomnienie jest obroną przed wojną domową.
17. Cogas amantem irasci, amari si velis.
Jeśli chcesz być kochanym, to doprowadzaj do złości osobę ukochaną.
18. Cogit rogando quum rogat potentior.
Prośba jest rozkazem, gdy prosi przełożony.
19. Comes facundus in via pro vehiculo est.
Rozmowny towarzysz w drodze starczy za pojazd.

20. *Commune naufragium omnibus solatio est.*
Wspólna katastrofa morska jest dla wszystkich pocieszeniem.
21. *Coniunctio animi maxima est cognatio.*
Wspólnota duchowa jest najwyższym pokrewieństwem.
22. *Conscientia animi nullas invenit linguae preces.*
Sumienie jest głuche na prośby języka.
23. *Conscientiae potius quam famae attenderis.*
Dbaj bardziej o swoje sumienie niż o swoją opinię.
24. *Considera quid dicas, non quid cogites.*
Bacz, co mówisz, a nie – co myślisz.
25. *Consilio melius vincas quam iracundia.*
Rozwagą szybciej zwyciężysz niż gniewem.
26. *Consilium in dubiis remedium prudentis est.*
Roztropny w wątpliwościach zasięga rady.
27. *Consilium inveniunt multi, sed docti explicant.*
Wielu znajduje radę, lecz tylko mądrzy znajdują rozwiązanie.
28. *Consueta vitia ferimus, nova reprimimus.*
Stare wady znosimy, a nowe krytykujemy.
29. *Consultor homini tempus utilissimus.*
Czas jest najlepszym doradcą człowieka.

30. Contemni (sapienti) gravius est quam stulto percuti.
Pogarda dla mądrego jest gorsza niż obraza dla głupiego.
31. Contingere est molestum quae cuiquam dolent.
Jest rzeczą nieprzyjemną dotykać bolesnych spraw.
32. Contra felicem vix deus vires habet.
Nawet bóg nie może zbyt wiele zrobić przeciwko szczęśliwemu człowiekowi.
33. Contra hostem aut fortem oportet esse aut suplicem.
Wobec nieprzyjaciela trzeba być albo zuchwałym, albo pokornym.
34. Contra imprudentem stulta est nimia ingenuitas.
Przeciwko nierozumnemu głupia jest nadmierna szlachetność.
35. Contubernia sunt lacrimarum ubi misericors miserum adspicit.
Są wspólne łzy tam, gdzie biedny spotyka biednego.
36. Contumeliam nec fortis pote nec ingenuus pati.
Wolny i szlachetny człowiek nie może znieść zniewagi.
37. Convenire cum dolore difficile est sapientiae.
Rozum z trudem zgadza się na ból.
38. Cotidie est deterior posterior dies.
Dzisiejszy dzień jest gorszy od wczorajszego.
39. Cotidie multatur, qui semper timet.
Kto zawsze się boi, każdego dnia doznaje kary.

40. Crebro ignoscendo facies de stulto improbum.
Często wybacząc, czynisz z głupca człowieka nieprawego.
41. Crebro si iacias aliud alias iaceris.
Ilekroć rzucasz kości, za każdym razem osiągniesz inny rezultat.
42. Crimen relinquit vitae, qui mortem appetit.
Kto pragnie śmierci, chce pozostawić za sobą złe życie.
43. Crudelem medicum intemperans aeger facit.
Niecierpliwy pacjent czyni lekarza okrutnym.
44. Crudelis est in re adversa obiurgatio.
W nieszczęściu nagana jest rzeczą okrutną.
45. Crudelis est, non fortis, qui infantem necat.
Zabić dziecko to okrucieństwo, nie odwaga.
46. Crudelis lacrimis pascitur, non frangitur.
Człowiek okrutny cudzymi łzami się nie wzrusza, lecz się nimi żywi.
47. Cui nolis saepe irasci, irascaris semel.
Gdy nie chcesz często gniewać się na kogoś, rozgniewaj się raz, ale dobrze.
48. Cui nusquam domus est sine sepulcro est mortuus.
Ten, kto nie ma własnego domu, jest jak zmarły bez pochówku.

49. Cui omnes bene dicunt, possidet populi bona.

Ten, o którym wszyscy mówią dobrze, posiada to, co jest najlepsze na świecie.

50. Cui plus licet quam par est, plus vult quam licet.

Kto ma zgodę na więcej niż to jest uzasadnione, chce więcej niż można.

51. Cui semper dederis, ubi neges, rapere imperes.

Jeśli odmówisz temu, komu zawsze dawałeś, to tak, jakbyś zaprosił go do rabunku.

52. Cuius mortem amici expectant, vitam cives oderunt.

Komu nawet przyjaciele życzą śmierci, ten jest znienawidzony przez wszystkich.

53. Cuius dolori remedium est patientia.

Cierpliwość jest lekiem na każdy ból.

54. Culpa vacare maximum est solatium.

Najlepszym pocieszeniem jest brak winy.

55. Cum ames non sapias, aut cum sapias non ames.

Kto kocha, zapewne nie jest mądry; kto jest mądry, zapewne nie kocha.

56. Cum das avaro praemium, ut nocet rogas.

Gdy dajesz nagrodę skąpcowi, zachęcasz go do wyrządzania szkody.

57. Cum inimico ignoscis amicos gratis complures acquiris.
Gdy przebaczasz nieprzyjacielowi, zyskujesz przy okazji wielu wdzięcznych przyjaciół.
58. Cum inimico nemo in gratiam tuto redit.
Pojednanie się z wrogiem dla każdego stanowi ryzyko.
59. Cum periclo inferior querit quod superior occultit.
Jest niebezpieczeństwem, gdy podwładny szuka czegoś, co zwierzchnik ukrywa.
60. Cum se ipse vincit sapiens minime vincitur.
Gdy mądry siebie pokonuje, to w żadnym wypadku nie jest pokonany.
61. Cum vitia prosunt, peccat, qui recte facit.
Gdy występki korzyść przynoszą, błędzi ten, kto dobrze czyni.
62. Cunctis potest accidere quod cuivis potest.
Każdemu może się zdarzyć to, co już komuś się przytrafiło.
63. Cupido atque ira consultores pessimi.
Miłość i gniew są najgorszymi doradcami.

D

1. Damnare est obiurgare, cum auxilio est opus.
Ganić kogoś, kto potrzebuje pomocy, to znaczy skazywać go.
2. Damnati lingua vocem habet, vim non habet.
Słowa skazanego mają głos, ale nie mają siły.
3. Damnum appellandum est cum mala fama lucrum.
Należy nazwać szkodą zysk, który wynika ze złej sławy.
4. De inimico ne loquaris male sed cogites.
Nie mów źle o swoim nieprzyjacielu, lecz tylko myśl źle.
5. Decima hora amicos plures quam prima reperies.
Więcej przyjaciół znajdziesz wieczorem niż rano.
6. Deliberando discitur sapientia.
Mądrości można się nauczyć poprzez rozważanie.
7. Deliberando saepe perit occasio.
Namyślając się, często tracimy okazję.
8. Deliberandum est saepe statuendum est semel.
Rozważać trzeba wiele razy, postanawiać tylko raz.
9. Deliberare utilia mora tutissima est.
W rozważaniu nad korzyściami zwłoka jest najbezpieczniejsza.

10. Deos ridere credo, cum felix vocat.
Sądzę, że bogowie się śmieją, gdy z prośbą zwraca się do nich człowiek szczęśliwy.
11. Didicere flere feminae in mendacium.
Płacz kobiet uwiarygodnia ich kłamstwo.
12. Dies quod donat timeas: cito raptum venit.
Uważaj, bo dzień dzisiejszy szybko zabiera to, co ci dał dzień wczorajszy.
13. Difficile est dolori convenire cum patientia.
Trudno jest bólowi pogodzić się z cierpliwością.
14. Difficilem habere oportet aures ad crimina.
Nie wolno łatwo dawać posłuchu oskarżeniom.
15. Dimissum quod nescitur, non amittitur.
Strata, której nie znamy, nie jest stratą.
16. Discipulus est prioris posteriori dies.
Następny dzień jest uczniem poprzedniego.
17. Discordia fit carior concordia.
Przez niezgodę droższą staje się zgoda.
18. Dissolvitur lex, cum fit iudex misericors.
Prawo przestaje obowiązywać, gdy sędzia staje się litościwy.

19. Diu apparandum est bellum ut vincas celerius.
Długo należy przygotowywać się do wojny, aby szybciej zwyciężyć.
20. Dixeris maledicta cuncta, cum ingratum hominem dixeris.
Gdy nazywasz człowieka niewdzięcznym, to tak, jakbyś używał wszystkich złych słów.
21. Dolor animi multo gravior est quam corporis.
Cierpienie duszy jest znacznie cięższe niż ciała.
22. Dolor decrescit, ubi, quo crescat, non habet.
Ból zmniejsza się tam, gdzie nie może rosnąć.
23. Dominari ex parte est, cum superior supplicat.
Dzięki prośbie silniejszego i ty po części stajesz się silniejszym.
24. Ducis in consilio posita est virtus militum.
W rozwadze dowódcy tkwi męstwo żołnierzy.
25. Dulce etiam fugias, fieri quod amarum potest.
Unikaj także rzeczy słodkich, ponieważ mogą stać się gorzkie.
26. Dum est vita grata, mortis condicio optima est.
Gdy życie jest piękne, lżej się umiera.
27. Duplex fit bonitas, simul accessit celeritas.
Dobroć jest podwójna, zwłaszcza gdy szybko przychodzi.
28. Durum est negare superior, cum supplicat.
Trudno jest odmówić prośbie przełożonego.

E

1. Effugere cupiditatem regnum est vincere.
Uciec przed chciwością jest wielkim zwycięstwem.
2. Eheu! quam miserum est, fieri metuendo senem!
Ach, jakie to smutne, gdy obawiamy się nadejścia starości.
3. Eripere telum, non dare irato decet.
Zagniewanemu należy odebrać broń, a nie dawać.
4. Errat datum qui sibi quod extortum est putat.
Myli się ten, kto uważa za swoje to, co zabrał siłą.
5. Est utique profunda ignorantia nescire, quod pecces.
Jest zawsze głęboką ignorancją nie wiedzieć, że się źle postępuje.
6. Et deest et superest miseris cogitatio.
Myślenie biednego jest czasami niewystarczające, a czasami nadmierne.
7. Etiam bonis saepe malum est assuescere.
Częstokroć jest źle przyzwyczajając się do rzeczy dobrych.
8. Etiam capillus unus habet umbram suam.
Nawet jeden włos ma swój cień.
9. Etiam celeritas in desiderio mora est.
Dla pragnącego także pośpiech jest zwłoką.

10. Etiam hosti est aequus, qui habet in consilio fidem.
Kto kieruje się dobrą wiarą, postępuje słusznie także wobec wroga.
11. Etiam innocentes cogit mentiri dolor.
Ból także niewinnych zmusza do kłamstwa.
12. Etiam oblivisci quid sis, interdum expedit.
Niekiedy warto zapomnieć, kim się jest.
13. Etiam peccanti recte praestatur fides.
Jest słuszne dotrzymywać słowa także wobec grzesznego.
14. Etiam qui faciunt, oderunt iniuriam.
Także ci, którzy popełniają bezprawie, bezprawia nienawidzą.
15. Etiam sine lege poena est conscientia.
Także bez przepisu prawa już same wyrzuty sumienia są karą.
16. Ex hominum questu facta Fortuna est dea.
Ludzkie żale uczyniły Fortunę boginią.
17. Ex lite multa, gratia est formosior.
Po długim sporze pojednanie jest piękniejsze.
18. Ex vitio alterius sapiens emendat suum.
Mądry naprawia swoje błędy, obserwując cudze.
19. Excelsis multo facilius casus nocet.
Przypadek znacznie łatwiej szkodzi możniejszemu.

20. Exsilium patitur, patriae qui se denegat.

Kto odwraca się od ojczyzny, wybiera wygnanie.

21. Exsul, ubi ei nusquam domus est, sine sepulcro est mortuus.

Wygnaniec, który nie ma domu, jest jak zmarły, który nie ma grobu.

22. Extrema semper de ante factis iudicant.

Koniec zawsze osądza działania wcześniejsze.

F

1. Facile invenies qui bene faciant, cum qui fecerunt coles.
Łatwo znajdziesz nowych pracowników, gdy troszczyłeś się o tych, którzy pracowali.
2. Facilitas animi ad partem stultitiae rapit.
Łatwowierność może prowadzić do głupoty.
3. Facilius crescit quam inhoatur dignitas.
Zaszczyt łatwiej rośnie, niż się rodzi.
4. Facit gradum Fortuna, quem nemo videt.
Fortuna robi krok, którego nikt nie widzi.
5. Falsum etiam est verum, quod constituit superior.
Nawet fałsz może być prawdą, jeżeli tak zdecydował zwierzchnik.
6. Falsum maledictum malevolum mendacium est.
Fałszywa obmowa to nieżycziwe kłamstwo.
7. Famam curant multi pauci conscientiam.
Liczni zabiegają o rozgłos, nieliczni o czyste sumienie.
8. Famulatur dominus, ubi timet quibus imperat.
Pan jest niewolnikiem, gdy boi się tych, którym rozkazuje.
9. Fatetur facinus is qui iudicium fugit.
Przyznaje się do występku ten, kto ucieka przed sądem.

10. Felicitatem in dubiis virtus impetrat.
W sprawach trudnych szczęście osiąga się męstwem.
11. Felix improbitas optimorum est calamitas.
Szczęśliwa nieuczciwość to klęska szlachetnych.
12. Feminae naturam regere desperare est otium.
Rządzić naturą kobiety, to stracić nadzieję na spokój.
13. Feras difficilia, ut facilia perferas.
Znoś to, co trudne, byś mógł znoś to, co łatwe.
14. Feras quod laedit, ut quod prodest perferas.
Znoś to, co rani, byś mógł znoś to, co ci przynosi korzyść.
15. Feras, non culpes quod mutari non potest.
Znoś i nie obwiniaj nikogo o to, czego nie możesz zmienić.
16. Fidem nemo unquam perdit, nisi qui non habet.
Nie może utracić zaufania ten, kto go nie miał.
17. Fidem qui perdit, nihil pote ultra perdere.
Kto traci zaufanie, nic więcej stracić nie może.
18. Fidem qui perdit, quo se servet reliquo?
Co jeszcze może ocalić ten, kto stracił zaufanie innych?
19. Fides in animum, unde abiit, vix nunquam redit.
Zaufanie, jeśli przeminęło, z trudem powraca.

20. Formosa facies muta commendatio est.
Piękna twarz to milcząca rekomendacja.
21. Fortuna cum blanditur, captatum venit.
Gdy Fortuna nas rozpieszcza, przybywa, aby coś zabrać.
22. Fortuna nimium quem fovet, stultum facit.
Komu fortuna nazbyt sprzyja, tego pozbawia rozumu.
23. Fortuna obesse nulli contenta est semel.
Fortuna nigdy nie zadawała się tym, że raz przyniosła niepowodzenie.
24. Fortuna in homine plus quam consilium valet.
Szczęście może mieć dla człowieka większe znaczenie niż rozum.
25. Fortuna unde aliquid fregit, cassum est reficere.
Próżno naprawić coś, co zniszczy Fortuna.
26. Fortuna vitrea est: tum cum splendet frangitur.
Szczęście jest jak szkło – gdy tylko załśni, już pęka.
27. Fortunam citius reperias quam retineas.
Fortunę szybciej znajdziesz, niż ją zatrzymasz.
28. Fraus est accipere, quod non possis reddere.
Przyjmować to, czego nie możesz oddać, jest oszustwem.
29. Frenos imponit linguae conscientia.
Świadomość powściąga język.

30. Frugalitas miseria est rumoris boni.

Gospodarność to wytworne określenie ubóstwa.

31. Frustra cum ad senectam ventum est, repetas adulescentiam.

Gdy się doszło do starości, na próżno próbuje się powtarzać młodość.

32. Frustra rogatur, qui misereri non potest.

Na próżno prosi ten, kto nie spotyka się ze współczuciem.

33. Fulmen est, ubi cum potestate habitat iracundia.

Piorun jest tam, gdzie władza zamieszka z gniewem.

34. Furor fit laesa saepius patientia.

Cierpliwość zbyt często wystawiana na próbę prowadzi do wściekłości.

35. Functuri pugnant, ne se superari sinant.

Ci, którzy nie chcą być pokonani, walczą aż do śmierci.

G

1. Geminat peccatum, quem delicti non pudet.
Grzeszy podwójnie, kto nie wstydzi się występku.
2. Grave crimen, etiam leviter cum est dictum, nocet.
Ciężkie oskarżenie, nawet gdy jest łagodnie wypowiedziane, boli.
3. Grave est quod laetus dederis tristem recipere.
Jest ciężko to, co dałeś z radością, otrzymywać ze smutkiem.
4. Grave praeiudicium est, quod iudicium non habet.
Ciężkie jest uprzedzenie, kiedy nie opiera się na właściwym osądzie.
5. Gravis animi poena est, quem post facti paenitet.
Ciężka to kara dla duszy, gdy po fakcie się żałuje.
6. Gravis animus dubiam non habet sententiam.
Poważny umysł nie waha się przy podejmowaniu decyzji.
7. Gravis est inimicus is, qui latet in pectore.
Wróg, który ukrywa się w twoim sercu, jest o wiele bardziej niebezpieczny.
8. Gravissima est probi hominis iracundia.
Najcięższy jest gniew człowieka uczciwego.
9. Gravissimum est imperium consuetudinis.
Przyzwyczajenie jest najcięższą władzą.

10. Gravius malum omne est, quod sub adspectu latet.

Najgorszym złem jest to, które jest niedostępne dla naszych oczu.

11. Gravius nocet, quodcumque inexpertum accidit.

Bardziej szkodzi to zło, które spotyka niedoświadczonego.

H

1. Habent locum maledicti crebrae nuptiae.
Wielokrotne ożenki są źle oceniane.
2. Habet in adversis auxilia, qui in secundis comodat.
W nieszczęściu znajduje pomoc ten, kto będąc w szczęściu, pomagał.
3. Habet suum venenum blanda oratio.
Pochlebna mowa ma w sobie truciznę.
4. Heredem ferre utilius est quam quaerere.
Lepiej jest znieść tego spadkobiercę, który już jest, niż szukać nowego.
5. Heredis fletus sub persona risus est.
Płacz spadkobiercy – to maskowany uśmiech.
6. Heu quam miserum est ab eo laedi, de quo non possis quaeri.
Ach, jak źle jest być dotkniętym przez tego, komu nie można nic zarzucić.
7. Heu quam miserum est discere servire ubi sis doctus dominari.
Ach, jak niechętnie uczy się służyć ten, kto nauczył się panować.
8. Heu quam multa paenitenda incurunt vivendo diu.
Ach, jak wielu rzeczy musi żałować człowiek, który żyje długo.
9. Heu, conscientia animi gravis est servitus!
Ach, jak ciężką niewolą jest sumienie!

10. Heu, dolor quam miser est, qui in tormento vocem non habet!
Ach, jak bardzo biedny jest ten, kto w cierpieniu nie ma głosu.
11. Heu, quam difficilis gloriae custodia est!
Ach, jak trudno jest zachować sławę!
12. Heu, quam est timendus qui mori tutum putat.
Jakże straszny jest ten, kto uważa, że śmierć go nie dotyczy.
13. Hominem etiam frugi flectit saepe occasio.
Okazja może często złamać człowiek uczciwego.
14. Hominem experiri multa paupertas iubet.
Bieda nakazuje człowiekowi doświadczyć wszystkiego.
15. Homini tunc deest consilium cum multa invenit.
Człowiekowi wtedy brakuje pomysłu, gdy spotyka zbyt wiele możliwości.
16. Homo extra corpus est suum cum irascitur.
Człowiek, gdy wpada w złość, wychodzi z siebie.
17. Homo ne sit sine dolore Fortunam invenit.
Szczęście po to wymyślone, by człowiek mógł być nieszczęśliwy.
18. Homo semper aliud Fortuna aliud cogitat.
Człowiek zawsze myśli coś innego, niż los mu przeznaczają.
19. Homo totiens moritur quotiens amittit suos.
Człowiek tyle razy umiera, ile razy traci najbliższych.

20. Homo vitae commodatus non donatus est.
Życie zostało człowiekowi użyzione, a nie podarowane.
21. Homo, qui in homine calamitoso est misericors, meminit sui.
Człowiek, gdy jest miłosierny wobec człowieka nieszczęśliwego, myśli o sobie samym.
22. Honesta turpitude est pro causa bona.
Dla dobrej sprawy i hańba może być chwalebna.
23. Honeste parcas improbo ut parcas probo.
Słusznie oszczędzasz nieuczciwego, aby ochronić uczciwego.
24. Honeste servit qui succumbit temporibus.
Godnie postępuje, kto ulega biegowi czasu.
25. Honestum laedis cum pro indigno intervenis.
Obrażasz uczciwość, gdy bronisz osoby nieuczciwej.
26. Honestus rumor alterum est patrimonium.
Szlachetna reputacja jest drugim dziedzictwem.
27. Honos honestum decorat inhonestum notat.
Honor ozdabia człowieka uczciwego, a piętnuje człowieka bez honoru.
28. Humanitatis optima est certatio.
Najlepsze współzawodnictwo jest w służbie ludzkości.
29. Humilis nec alte cadere, nec graviter potest.
Człowiek biedny nie może upaść ani z wysoka, ani ciężko.

I

1. Iacet omnis virtus, fama nisi late patet.
Każda cnota pozostaje w ukryciu, chyba że rozgłos czyni ją widoczną.
2. Iactum tacendo crimen facias acrius.
Zarzucana zbrodnia przez milczenie staje się cięższa.
3. Ibi pote valere populus, ubi leges valent.
Gdzie prawa mają swoją moc, tam silny jest naród.
4. Ibi semper est victoria, ubi concordia est.
Tam zawsze jest zwycięstwo, gdzie jest zgoda.
5. Ignis calorem suum etiam in ferro tenet.
Ogień zatrzymuje swoje ciepło także w żelazie.
6. Ignoscere hominum est, ubi pudet cui ignoscitur.
Człowiek ma skłonność do wybaczenia temu, kto się wstydzi za swoją winę.
7. Illo nocens se damnat, quo peccat die.
Winowajca skazuje się w dniu popełnienia przestępstwa.
8. Improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit.
Niesłusznie oskarża Neptuna, kto drugi raz doświadczył katastrofy morskiej.

9. Imprudens peccat, quem peccati paenitet.
Kto żałuje za swoje grzechy, grzeszy tylko nieumyślnie.
10. Impune pecces in eum, qui peccat prior.
Bezkarnie grzeszysz w stosunku do tego, kto grzeszył wcześniej.
11. In amore forma plus valet quam auctoritas.
W miłości więcej znaczy uroda niż pozycja społeczna.
12. In amore semper causa damni quaeritur.
Przyczyny nieszczęścia zawsze szuka się w miłości.
13. In amore semper mendax iracundia est.
W miłości gniew jest zawsze kłamcą.
14. In calamitoso risus etiam iniuria est.
Wobec człowieka nieszczęśliwego także uśmiech jest zniewagą.
15. In iudicando criminosa est celeritas.
Pośpiech w orzekaniu jest karygodny.
16. In malis sperare bene nisi innocens nemo solet.
Tylko niewinny w obliczu zła może spodziewać się dobra.
17. In miseria vita etiam contumelia est.
W biedzie także samo życie jest obrażą.
18. In misero facile fit potens iniuria.
Dla biednego niesprawiedliwość łatwo staje się ogromna.

19. In nullum avarus bonus est, in se pessimus.
Skąpiec dla nikogo nie jest dobry, a najmniej dla siebie.
20. In rebus dubiis plurimi est audacia.
W niebezpieczeństwie odwaga jest najważniejsza.
21. In turpi re peccare bis delinquere est.
Grzeszyć w rzeczy haniebnej to grzeszyć dwa razy.
22. In Venere semper certat dolor et gaudium.
W miłości zawsze radość kłóci się z cierpieniem.
23. In Venere semper dulcis est dementia.
W miłości szaleństwo zawsze jest słodkie.
24. Incertus animus dimidium est sapientiae.
Wątpliwość to już połowa mądrości.
25. Inertia est laboris excusatio.
Wymawianie się od pracy to lenistwo.
26. Inertia indicatur, cum fugitur labor.
Lenistwo wyraża się w tym, że unika się trudu.
27. Inferior rescit, quicquid peccat superior.
Podwładny zna każdy grzech przełożonego.
28. Ingenuitas non recipit contumeliam.
Szlachetność nie przyjmuje zniewagi.

29. Ingenuitatem laedas, cum indignum roges.
Obrażasz honor, gdy prosisz osobę bez honoru.
30. Ingenuus animus non fert vocis verbera.
Szlachetny umysł nie zniesie słownej urazy.
31. Ingrata sunt beneficia, quibus comes est metus.
Niemile są te dobrodziejstwa, którym towarzyszy strach.
32. Ingratus unus omnibus miseris nocet.
Jeden niewdzięczny szkodzi wszystkim biednym.
33. Inimici ad animum nullae conveniunt preces.
Prośby nigdy nie docierają do serca wroga.
34. Inimico extincto exitium lacrimae non habent.
Zguba nieprzyjaciela nie wywołuje łez.
35. Inimicum quamvis humilem docti est metuere.
Jest rzeczą rozsądną obawiać się nawet słabego nieprzyjaciela.
36. Inimicum ulcisci vitam accipere est alteram.
Zemścić się na nieprzyjacielu, to jakby uzyskać drugie życie.
37. Iniuriam aures facilius quam oculi ferunt.
Uszy łatwiej znoszą zniewagę niż oczy.
38. Iniuriam facilius facias quam feras.
Łatwiej jest dokonać bezprawia, niż je znosić.

39. Iniuriam ipse facias, ubi non vindices.
Sam popełniasz przestępstwo, jeżeli przeciwko niemu nie wystąpisz.
40. Iniuriarum remedium est oblivio.
Lekarstwem na zniewagę jest zapomnienie.
41. Inopi beneficium bis dat, qui dat celeriter.
Biednemu dwa razy świadczy dobrodziejstwo ten, kto daje szybko.
42. Inopiae desunt multa, avaritiae omnia.
Biedzie brakuje wiele, chciwości wszystkiego.
43. Invectae vocis numquam libertas tacet.
Inwektywy nigdy nie milczą.
44. Instructa inopia est in divitiis cupiditas.
Pragnienie bogactwa to zorganizowana bieda.
45. Interdum habet stultitiae partem facilitas.
Uległość to czasami połowa głupoty.
46. Invidia id loquitur quod videt, non quod subest.
Zazdrość mówi to, co jej się wydaje, a nie to, co jest naprawdę.
47. Invidia tacite, sed inimice irascitur.
Zawiść złości się milcząco, lecz wrogo.
48. Invidiam ferre aut fortis aut felix potest.
Zawiść może znieść ten, kto jest silny lub szczęśliwy.

49. Invitat culpam, qui peccatum praeterit.

Kto przechodzi obok grzechu, zaprasza do winy.

50. Invitum cum retineas, exire incites.

Gdy zatrzymujesz kogoś wbrew jego woli, to zachęcasz go do odejścia.

51. Iracundiam qui vincit, hostem superat maximum.

Ten, kto zwycięża swój gniew, zwycięża największego nieprzyjaciela.

52. Iratum breviter vites, inimicum diu.

Zagniewanego omijaj szybko, nieprzyjaciela ciągle.

53. Iratus facinus etiam consilium putat.

Zagniewany także występki uważa za dobre rozwiązanie.

54. Iratus nihil non criminis loquitur loco.

Zagniewany cokolwiek powie, to w jego ustach brzmi to jak zarzut.

55. Iratus, cum ad se rediit, sibi tum irascitur.

Zagniewany, gdy odzyskuje spokój, sam na siebie jest zły.

56. Irritare est calamitatem, cum te felicem voces.

Gdy twierdzisz, że jesteś szczęśliwy, to prowokujesz nieszczęście.

57. Is minimum eget mortalis, qui minimum cupit.

Ten śmiertelnik najmniej potrzebuje, który najmniej pożąda.

58. Ita amicum habeas, posse ut facile fieri hunc inimicum putes.
Traktuj swojego przyjaciela tak, jakby on mógł się stać za chwilę twoim wrogiem.
59. Ita crede amico, ne sit inimico locus.
Tak ufaj przyjacielowi, by nie zostawiać mu miejsca dla wrogości.
60. Iter est, quacumque dat prior vestigium.
Kto wcześniej zostawił ślad, ten utworował drogę innym.
61. Iucunda macula est ex inimici sanguine.
Przyjemna jest plama z krwi nieprzyjaciela.
62. Iucundum nihil est, nisi quod reficit varietas.
Tylko różnorodność może dostarczać przyjemności.
63. Iudex damnatur, cum nocens absolvitur.
Sędzia, który uniewinnia winnego, sam siebie skazuje.

L

1. Laeso doloris remedium inimici est dolor.
Ból nieprzyjaciela jest lekarstwem na doznany ból.
2. Lapsus ubi semel sis, sit tua culpa, si iterum cecideris.
Lapsus popełniasz raz; jeżeli czynisz to ponownie – to już jest twoja wina.
3. Lascivia et laus nunquam habent concordiam.
Rozwiążłość i poważanie nigdy nie pozostają ze sobą w zgodzie.
4. Late ignis lucere, ut nihil urat, non potest.
Ogień, jeżeli niczego nie pali, nie może się rozprzestrzeniać.
5. Laus nova nisi oritur, etiam vetus amittitur.
Jeśli nie rodzi się nowa sława, także ta stara umiera.
6. Legem nocens veretur, Fortunam innocens.
Winny boi się prawa, niewinny obawia się losu.
7. Legem solet obliviscier iracundia.
Gniew ma zwyczaj zapominać o prawie.
8. Levis est Fortuna: cito reposcit, quod dedit.
Fortuna jest zmienna: szybko domaga się zwrotu tego, co dała.
9. Lex universa est, quae iubet nasci et mori.
Prawo natury jest takie, że wszyscy się rodzą i umierają.

10. Lex videt iratum, iratus legem non videt.
Prawo widzi zagniewanego, zagniewany prawa nie widzi.
11. Libido cunctos etiam sub vultu domat.
Namiętność ujarzmią wszystkich, również niepostrzeżenie.
12. Libido, non iudicium, est quod levitas sapit.
Lekkomyślność kieruje się nie rozumem, lecz kaprysem.
13. Licentiam des linguae, cum verum petas.
Pozwól mówić, jeżeli oczekujesz prawdy.
14. Locis remotis qui latet, lex est sibi.
Kto ukrywa się w odległych miejscach, żyje swoim prawem.
15. Loco ignominiae est apud indignum dignitas.
Godność powierzona osobie niegodnej jest czynem haniebnym.
16. Longinquum est omne quod cupiditas flagitat.
Odległe jest to wszystko, czego domaga się pragnienie.
17. Lucrum est dolorem posse damno exstinguere.
Szkoda jest zyskiem, jeżeli ugasi ból.
18. Lucrum sine damno alterius fieri non potest.
Zysk nie może powstać bez szkody drugiej osoby.

M

1. Mage cavenda amicorum invidia quam insidiae hostium.
Bardziej należy się obawiać zawiści przyjaciół niż zasadzek wrogów.
2. Mage valet, qui nescit quod calamitas valet.
Więcej może ten, kto nie wie, co może znaczyć porażka.
3. Magis fidus heres nascitur quam scribitur.
Bardziej wiarygodny jest spadkobierca z urodzenia niż z testamentu.
4. Magnum secum affert crimen indignatio.
Wielka zbrodnia [zawsze] wywołuje oburzenie.
5. Mala causa est, quae requirit misericordiam.
Jest źle, gdy trzeba odwołać się do litości.
6. Mala est inopia, ex copia quae nascitur.
Zła jest ta bieda, która rodzi się z obfitości.
7. Mala est medicina, ubi aliquid naturae perit.
Zła to medycyna, która działa wbrew naturze.
8. Mala est voluntas ad alienum consuescere.
Zły to jest pomysł przyzwyczajając się do cudzego.
9. Mala mors necessitatis contumelia est.
Zła śmierć jest zniewagą dla losu.

10. *Malae naturae nunquam doctore indigent.*
Żli z natury nigdy nie potrzebują nauczyciela.
11. *Malam rem, cum velis honestare, improbes.*
Gdy chcesz złą rzecz uczynić dobrą, powinienes ją potępić.
12. *Male dictum interpretando facias acrius.*
Złe słowo rozpamiętywane staje się boleśnieszce.
13. *Male facere qui vult, nunquam non causam invenit.*
Ten, kto chce źle zrobić, zawsze znajdzie pretekst.
14. *Male geritur, quicquid geritur Fortunae fide.*
Cokolwiek się dzieje w ufności w szczęśliwy przypadek, to źle się dzieje.
15. *Male habebit medicus nemo si male habuerit.*
Źle będzie się miał lekarz, jeżeli wszyscy będą się mieli dobrze.
16. *Male imperando summum imperium amittitur.*
Przez złe rządy traci się najwyższą władzę.
17. *Male secum agit aeger, medicum qui heredem facit.*
Źle postępuje chory, gdy ustanawia swego lekarza spadkobiercą.
18. *Male vincit is, quem paenitet victoriae.*
Smutne zwycięstwo odniósł ten, kto żałuje, że wygrał.
19. *Male vivunt, qui se semper victuros putant.*
Źle żyją ci, którzy sądzą, że będą żyć wiecznie.

20. *Malignos fieri maxime ingrati docent.*
Zwłaszcza niewdzięczni uczą nas skąpstwa.
21. *Malitia unius cito fit male dictum omnium.*
Nieprawość jednej osoby szybko staje się przekleństwem wszystkich.
22. *Malitia, ut peior veniat, se simulat bonam.*
Nieprawość, aby stać się jeszcze gorszą, udaje dobroć.
23. *Malivulus animus abditos dentes habet.*
Zły człowiek ma ukryte zęby.
24. *Malivulus semper sua natura vescitur.*
Człowiek niegodziwy zawsze żywi się swoją naturą.
25. *Malo etiam parcas, si una est periturus bonus.*
Oszczędź także złego, jeśli razem z nim mógłby zginąć dobry.
26. *Malo in consilio feminae vincunt viros.*
Kobiety zwyciężają mężczyzn swoją przebiegłością.
27. *Malum consilium consultori pessimum est.*
Zła rada jest najgorsza także dla udzielającego jej.
28. *Malum est consilium, quod mutari non potest.*
Zły jest taki plan, którego nie można zmienić.
29. *Malus animus in secreto peius cogitat.*
Zły człowiek potajemnie jeszcze gorzej myśli.

30. Malus bonum ad se nunquam consilium refert.
Zły człowiek nigdy nie odnosi do siebie dobrej rady.
31. Malus est vocandus, qui sua est causa bonus.
Kto dba tylko o własne sprawy, powinien być oceniany jako zły człowiek.
32. Malus etsi obesse non potest, tamen cogitat.
Zły człowiek, nawet jeżeli nie może zaszkodzić, myśli, jak mógłby zaszkodzić.
33. Malus quicumque in poena est, praesidium est bonis.
Kara dla każdego złego jest obroną dla dobrych.
34. Malus, bonum ubi se simulat, tunc est pessimus.
Zły człowiek jest najgorszy wtedy, gdy udaje dobrego.
35. Manifesta causa secum habet sententiam.
Oczywista sprawa zawiera w sobie rozstrzygnięcie.
36. Mansueta tutiora sunt, sed serviunt.
Łagodni są pewniejsi, lecz żyją jak niewolnicy.
37. Maximo periculo custoditur, quod multis placet.
Wielkiego niebezpieczeństwa powinien się strzec, kto podoba się wielu.
38. Medicina calamitatis est aequanimitas.
Równowaga ducha jest lekarstwem na niepowodzenia.

39. Medicorum nutrix est intemperantia.
Nieumiarkowanie/Niepowściągliwość jest żywicielką lekarzy.
40. Meretrix est instrumentum contumeliae.
Nierządnicą jest narzędziem hańby.
41. Metuendum est semper esse cum tutus velis.
Zawsze powinieneś się strzec, gdy chcesz być bezpieczny.
42. Metum respicere non solet quicquid iuvat.
Cokolwiek, co przynosi radość, nie ogląda się na czyhające obawy.
43. Metus cum venit, rarum habet somnus locum.
Gdy strach nadejdzie, sen rzadko się zjawia.
44. Metus improbos compescit, non clementia.
Strach, a nie łagodność, powstrzymuje niegodziwych.
45. Minimum eripit Fortuna, cui minimum dedit.
Los, gdy dał bardzo niewiele, niewiele też może odebrać.
46. Minus decipitur, cui negatur celeriter.
Mniej jest zawiedziony ten, któremu się szybko odmawia.
47. Minus est quam servus dominus, qui servos timet.
Właściciel, obawiający się niewolników, jest mniej wart niż sam niewolnik.
48. Minus saepe pecces, si scias quid nescias.
Często mniej błędzisz, jeśli zdajesz sobie sprawę z tego, czego nie wiesz.

49. Misera est voluptas, ubi pericli memoria est.
Niewielka to przyjemność, z którą łączą się wspomnienia o niebezpieczeństwie.
50. Misereri scire sine periculo est vivere.
Znać biedę – to znaczy żyć bezpiecznie.
51. Misericors civis patriae est consolatio.
Miłosierny obywatel jest pocieszeniem dla ojczyzny.
52. Miserrima est Fortuna, quae inimico caret.
Fortuna, która nie ma wroga, jest bardzo biedna.
53. Miserrimum est arbitrio alterius vivere.
Najgorszą rzeczą jest żyć, będąc poddanym cudzej woli.
54. Miserum est tacere cogi, quod cupias loqui.
Jest przykre być zmuszonym do milczenia o tym, co chciałbyś powiedzieć.
55. Monere, non punire, stultitiam decet.
Głupotę wypada/należy napominać, a nie karać.
56. Mora cogitationis diligentia est.
Zwłoka w podejmowaniu decyzji jest starannością.
57. Mora omnis odio est, sed facit sapientiam.
Każda zwłoka jest źle odbierana, ale uczy mądrości.

58. Mori est felicis, antequam mortem invocēs.
Umrzeć wcześniej, niż się śmierci wzywa, to umrzeć szczęśliwie.
59. Mori necesse est, sed non quotiens volueris.
Umrzeć musisz, lecz nie wtedy, gdy chciałbyś umierać.
60. Mors infanti felix, iuveni acerba, nimis sera est seni.
Śmierć jest dla dzieci szczęśliwa, dla młodych gorzka, dla starców zbyt późna.
61. Mortem ubi contemnas, viceris omnes metus.
Jeśli wzgardzisz śmiercią, zwyciężysz wszelki strach.
62. Mortuo qui mittit munus, nil dat illi, adimit sibi.
Kto podarował zmarłemu, niczego mu nie dał, natomiast odebrał sobie.
63. Muliebris lacrima condimentum est malitiae.
Łzy kobiety są przyprawą złych czynów.
64. Mulier cum sola cogitat, male cogitat.
Kobieta, gdy myśli sama, źle myśli.
65. Mulier quae multis nubit, multis non placet.
Kobieta, która wiele razy wychodzi za mąż, nie jest dobrze postrzegana przez wielu.
66. Multa ante temptes, quam virum invenias bonum.
Wiele razy próbuj, aż znajdziesz dobrego człowieka.

67. Multa ignoscendo fit potens potentior.
Potężny, wiele wybacząc, staje się potężniejszy.
68. Multis minatur, qui uni facit iniuriam.
Kto dopuszcza się bezprawia wobec jednej osoby, może być groźny dla wielu.
69. Multis placere quae cupit, culpam cupit.
Kobieta, która pragnie podobać się wielu, pragnie swej zguby.
70. Multo turpius damnatur cui in delicto ignoscitur.
Bardziej haniebnie jest potępiony ten, komu wybacza się w chwili popełnienia występku.
71. Multorum calamitate vir moritur bonus.
Nieszczęściem dla wielu jest śmierć dobrego człowieka.
72. Multos timere debet, quem multi timent.
Wielu powinien się obawiać ten, którego boi się wielu.
73. Muneribus est, non lacrimis, meretrix misericors.
Nierządnicą jest łaskawa nie twym łzom, lecz twym podarunkom.
74. Mutare quod non possis, ut natum est, feras.
Czego nie możesz zmienić, przyjmij takim, jakie jest.
75. Mutat se bonitas irritata iniuria.
Dobro się zmienia, jeżeli jest prowokowane przez bezprawie.

N

1. Naturam abscondit, cum improbus recte facit.
Gdy niegodziwy dobrze czyni, to znaczy, że ukrywa swoją prawdziwą naturę.
2. Nec mortem effugere quisquam nec amorem potest.
Nikt nie może uciec ani przed śmiercią, ani przed miłością.
3. Nec vita nec Fortuna propria est hominibus.
Ani życie, ani szczęście nie są dane ludziom na własność.
4. Necessesse est minima maximorum esse initia.
Jest koniecznością, by rzeczy największe miały bardzo małe początki.
5. Necessitas ab homine quae vult impetrat.
Konieczność uzyskuje od człowieka, co chce.
6. Necessitas dat legem, non ipsa accipit.
Konieczność tworzy prawo, sama go nie uznaje.
7. Necessitas egentem mendacem facit.
Konieczność zmusza ubogiego do kłamstwa.
8. Necessitas quam pertinax regnum tenet!
Jak wytrwałe jest panowanie konieczności!
9. Necessitas quod celat, frustra quaeritur.
Na próżno szukać tego, co ukrywa konieczność.

10. *Necessitas quod poscit, nisi des, eripit.*
Konieczność, gdy czegoś oczekuje, wyrwie ci siłą, jeżeli nie dasz jej dobrowolnie.
11. *Necessitatem ferre, non flere, addecet.*
Konieczność należy znosić bez narzekania.
12. *Necessitati quodlibet telum utile est.*
W obliczu konieczności każda broń jest dobra.
13. *Necessitati sapiens nihil unquam negat.*
Mądry nigdy nie zaprzecza konieczności.
14. *Negandi causa avaro nunquam deficit.*
Skąpcowi nigdy nie zabraknie powodów, by odmówić.
15. *Negat sibi ipse qui quod difficile est petit.*
Kto prosi o to, co trudne, sam sobie odmawia.
16. *Neminem cito accusaveris neminem cito laudaveris.*
Nikogo ani szybko nie oskarżaj, ani szybko nie chwal.
17. *Nemo immature moritur, qui moritur miser.*
Nikt nie umiera przedwcześnie, kto umiera w biedzie.
18. *Nemo iudex in sua causa potest.*
Nikt nie może być sędzią we własnej sprawie.
19. *Nemo timendo ad summum pervenit locum.*
Nikt owładnięty lękiem nie osiągnie najwyższych celów.

20. Nescias quid optes aut quid fugias: ita ludit dies.

Nigdy nie wiesz, czego pragniesz ani przed czym uciekasz: w ten sposób igra z nami każdy dzień.

21. Nescio quid agitat, cum bonum imitatur malus.

Nie wiem, jakie ma zamiary zły człowiek, gdy naśladuje dobrego.

22. Ni gradus servetur, nulli tutus est summus locus.

Żaden najwyższy szczyt nie jest bezpieczny, jeżeli nie zachowuje się kolejnych stopni.

23. Ni qui scit facere, insidias nescit metuere.

Nie zna bojaźni przed podstępem ten, kto nie umie go robić.

24. Nihil agere semper infelici est optimum.

Dla nieszczęśliwego nic nie robić – to zawsze najlepsze rozwiązanie.

25. Nihil aliud scit necessitas, quam vincere.

Konieczność nie zna innego wyjścia niż zwycięstwo.

26. Nihil est miserius, quam ubi pudet quod feceris.

Nie ma nic smutniejszego, gdy pojawia się wstyd za to, co zrobiłeś.

27. Nihil magis amat cupiditas, quam quod non licet.

Pożądanie niczego nie pragnie bardziej niż rzeczy zakazanych.

28. Nihil non acerbum prius quam maturum fuit.

Nie ma niczego dojrzałego, co wcześniej nie było niedojrzałe.

29. Nihil non aut lenit aut domat diuturnitas.
Długi czas wszystko albo uleczy, albo ukoi.
30. Nihil peccant oculi, si animus oculis imperat.
Oczy nigdy nie błędzą, gdy rozkazuje im rozum.
31. Nihil prodest didicisse bene facere si cesses.
Mało się liczy, co przyrzekłeś, jeżeli później nie dałeś.
32. Nihil proprium ducas, quicquid mutari potest.
Co może być zmienione, tego nigdy nie traktuj jako własne.
33. Nihil turpe ducas pro salutis remedio.
Nie czynisz niczego niestosownego, gdy szukasz sposobu na ocalenie.
34. Nimia concedendo interdum fit stultitia.
Zbyttnia uległość niekiedy rodzi głupotę.
35. Nimium altercando veritas amittitur.
W zbyt zażartych sporach ztraca się prawda.
36. Nimium boni est in morte, cum nihil est mali.
Śmierć, jeśli nie niesie nieszczęścia, może też być dobrem.
37. Nimium tendendo rumpi funiculus solet.
Sznurek przez zbyt wielkie rozciągnięcie zwykle się zrywa.
38. Nisi per te sapias, frustra sapientem audias.
Jeżeli sam nie zrozumiesz, na próżno będziesz słuchał mądrego.

39. Nisi vindices delicta, improbitatem adiuves.
Jeżeli nie ukarzesz występków, to nagrodzisz niegodziwość.
40. Nocens precatur, innocens irascitur.
Winny błaga, niewinny jest oburzony.
41. Nocentem qui defendit, sibi crimen parit.
Ten, kto broni krzywdzącego, sam na siebie ściąga winę.
42. Nocere casus non solet constantiae.
Przypadek nie może zaszkodzić stałości.
43. Nocere posse et nolle laus amplissima est.
Móc szkodzić i nie chcieć tego zrobić jest w najwyższym stopniu chwalebne.
44. Noli contemnere ea, quae summos sublevant.
Nie lekceważ tych rzeczy, które prowadzą do wielkości.
45. Non cito ruina obteritur, qui rimam timet.
Nieprędko popadnie w ruinę ten, kto obawia się szczeliny.
46. Non corrigit, sed laedit, qui invitum regit.
Kto kieruje kimś wbrew jego woli, nie czyni go lepszym, lecz gorszym.
47. Non est beatus, esse se qui non putat.
Nie jest szczęśliwy ten, kto nie wierzy, że jest szczęśliwy.

48. Non est bonitas esse meliorem pessimo.
Dla najgorszego bycie lepszym nie znaczy niczego dobrego.
49. Non facile de innocente crimen fingitur.
Nie jest łatwo przypisać przestępstwo niewinnemu.
50. Non facile solus serves, quod multis placet.
Nie jest łatwo zachować tylko dla siebie tego, co wielu się podoba.
51. Non leve beneficium praestat qui breviter negat.
Wyświadcza znaczne dobrodziejstwo ten, kto szybko odmawia.
52. Non novit virtus calamitati cedere.
Męstwo nie zna ustępstw wobec nieszczęścia.
53. Non pote non sapere, qui se stultum intellegit.
Nie jest pozbawiony rozsądku ten, kto wie, że jest głupi.
54. Non semper aurem facilem felicitas habet.
Nie zawsze szczęście ma ucho otwarte na prośby.
55. Non turpis est cicatrix, quam virtus parit.
Nie jest szpecąca blizna, która jest skutkiem męstwa.
56. Non vincitur, sed vincit, qui cedit suis.
Nie jest zwyciężony, lecz jest zwyciężcą, kto ustępuje najbliższym.
57. Nulla hominum maior poena est quam infelicitas.
Nie ma dla człowieka większej kary niż nieszczęście.

58. Nulla tam bona est Fortuna, de qua nihil possis queri.
Nigdy nie zdarza się tak dobry los, byś nie mógł ponarzekać.
59. Nulli facilius quam malo invenies parem.
Dla złego nie ma nic łatwiejszego, niż znaleźć takiego jak on.
60. Nullo in loco male audit misericordia.
W żadnym miejscu nie jest źle postrzegane miłosierdzie.
61. Nullus est tam tutus quaestus, quam quod habeas parcere.
Najpewniejszy dochód to ten, który zaoszczędziłeś.
62. Nunquam non miser est, qui quod timeat cogitat.
Kto myśli o tym, czego się boi, zawsze jest nieszczęśliwy.
63. Nunquam periculum sine periculo vincitur.
Niebezpieczeństwa nie można nigdy zwyciężyć bez niebezpieczeństwa.
64. Nunquam, ubi diu fuit ignis, defecit vapor.
Nigdy nie brakuje dymu tam, gdzie długo płonął ogień.
65. Nusquam facilius culpa quam in turba latet.
Nigdzie nie jest łatwiej ukryć winę jak w tłumie.
66. Nusquam melius morimur homines, quam ubi libenter viximus.
My, ludzie, nigdzie lepiej nie umrzemy niż tam, gdzie szczęśliwie żyliśmy.

O

1. O dulce tormentum, ubi reprimatur gaudium!
Jakaż to słodka gorycz, gdy odpycha się radość.
2. O pessimum periculum, quod opertum latet!
Najgorsze niebezpieczeństwo to takie, które pozostaje w ukryciu.
3. O tacitum tormentum animi conscientia!
Sumienie to milcząca tortura!
4. O vita misero longa, felici brevis!
O życie! Długie dla nieszczęśliwego, dla szczęśliwego krótkie.
5. Obiurgari in calamitate gravius est quam calamitas.
Być zwymyślanym w nieszczęściu jest gorsze niż samo nieszczęście.
6. Obsequium nuptae cito fit odium paelicis.
Obowiązki małżonki szybko stają się wstrętem dla nałożnicy.
7. Occasio aegre offertur, facile amittitur.
Okazję trudno znaleźć, łatwo stracić.
8. Occasio receptus difficiles habet.
Stracona okazja trudno wraca.
9. Occidi est pulchrum, ignominiose ubi servias.
Śmierć jest piękna, gdy trwałeś w haniebnej niewoli.

10. Oculi occulte amorem incipiunt, consuetudo perficit.
W oczach miłość delikatnie się rozpala, a w ramionach się dopełnia.
11. Officium benivoli animi finem non habet.
Obowiązek dobroduszości nie ma końca.
12. Omnes aequo animo parent, ubi digni imperant.
Wszyscy w pokoju ducha są posłuszni tam, gdzie rządzą tego godni.
13. Omnes, cum occulte peccant, peccant tutius.
Ci, którzy grzeszą w ukryciu, grzeszą bezpiecznie.
14. Omnis voluptas, quemcumque arrisit, nocet.
Każda rozkosz, która dla kogokolwiek jest pociągająca, szkodzi.
15. Optime positum est beneficium, bene ubi meminit qui accipit.
Dobrodziejstwo jest dobrze wyświadczone, gdy pamięta o nim ten, kto go doznał.
16. Optimum est maiorum vestigia se quis recte praecesserint.
Najlepszą rzeczą jest iść śladami przodków, jeżeli wskazują słuszną drogę.

P

1. Paratae lacrimae insidias, non fletum, indicant.
Gotowe łzy wskazują na oszustwo, a nie na żal.
2. Parens iratus in se est crudelissimus.
Rozgniewany ojciec sam dla siebie jest najokrutniejszy.
3. Pars benefici est, quod petitur si belle neges.
Jeśli uprzejmie odmówisz, po części wyświadczasz dobrodziejstwo proszącemu.
4. Patiendo multa venient, quae nequeas pati.
Cierpiąc bardzo, osiąga się stan, w którym nie można cierpieć dłużej.
5. Patiens et fortis se ipsum felicem facit.
Cierpliwy i silny sam czyni się szczęśliwym.
6. Patientia animi occultas divitias habet.
Spokój duszy ma ukryte bogactwo.
7. Paucorum est intellegere, quid donet deus.
Nieliczni rozumieją dary otrzymane od boga.
8. Paucorum improbitas est multorum calamitas.
Niegodziwość niewielu jest klęską wielu.
9. Peccare pauci nolunt, nulli nesciunt.
Nieliczni nie chcą grzeszyć, lecz wszyscy wiedzą, jak to się robi.

10. Peccatum amici veluti tuum recte putes.
Słusznie robisz, gdy błędy przyjaciela traktujesz jak własne.
11. Peccatum extenuat, qui celeriter corrigit.
Kto szybko się poprawia, umniejsza swój grzech.
12. Pecunia regimen est unum rerum omnium.
Jedynym władcą świata jest pieniądz.
13. Peiora multo cogitat mutus dolor.
Niemy ból myśli o wielu gorszych rzeczach.
14. Per quae sis tutus, illa semper cogites.
Zawsze myśl o tym, co ci zapewni bezpieczeństwo.
15. Per quem sis clarus, illi quod sis imputes.
Temu, kto uczynił Cię sławnym, pokaż, że na to zasługujesz.
16. Perdendi finem nemo nisi egestas facit.
Tylko ubóstwo kładzie kres marnotrawstwu.
17. Perdidisse ad assem mallem, quam accepisse turpiter.
Lepiej stracić uczciwe pieniądze, niż przyjąć nieuczciwe.
18. Perdit, non donat, qui dat, nisi sit memoria.
Jeśli obdarowany nie pamięta podarunku, to darczyńca nie podarował, lecz zmarnował.
19. Perenne coniugium animus, non corpus, facit.
Nie faktyczny związek, ale wola tworzy trwałe małżeństwo.

20. Pereundi scire tempus assidue est mori.
Znać czas swojej śmierci, to znaczy umierać w każdej chwili.
21. Perfacile quod vota imperant felix facit.
Szczęśliwemu łatwo czynić to, co mu nakazują jego pragnienia.
22. Perfugere ad inferiorem, se ipsum est tradere.
Uciekać się do podwładnego to oddawać się we własne ręce.
23. Pericla qui audet ante vincit quam aspicit.
Odważny pokonuje niebezpieczeństwa, zanim się pojawią.
24. Pericla timidus, etiam quae non sunt, videt.
Bojaźliwy widzi niebezpieczeństwa nawet tam, gdzie ich nie ma.
25. Perpetuo vincit, qui utitur clementia.
Ciągłe zwycięża ten, kto zachowuje spokój.
26. Plures amicos mensa quam mens concipit.
Więcej przyjaciół zdobywa twój stół niż twój rozum.
27. Plures tegit Fortuna, quam tutos facit.
Los raczej wielu ochrania, niż czyni ich bezpiecznymi.
28. Plus est quam poena iniuriae succumbere.
Dać się pokonać bezprawiu to gorsze niż kara.
29. Plus est quam poena sine spe miserum vivere.
Życie bez nadziei dla biednego to więcej niż kara.

30. Poena ad malum serpens, iam cum properat, venit.
Kara pełza do złoczyńcy i przychodzi, by osiągnąć swój cel.
31. Poena allevatur, ubi relaxatur dolor.
Kara staje się lżejszą, gdy ból ustaje.
32. Poenae sat est, qui laesit, cum supplex venit.
Kara jest wystarczająca dla sprawcy, gdy przychodzi z pokorą prosić o wybaczenie.
33. Poenam moratur improbus, non praeterit.
Złoczyńca odracza swoją karę, lecz przed nią nie ucieknie.
34. Populi est mancipium, quisquis patriae est utilis.
Każdy, kto jest pożyteczny dla ojczyzny, służy narodowi.
35. Post calamitatem memoria alia est calamitas.
Pamięć po klęsce tworzy nową klęskę.
36. Potens misericors publica est felicitas.
Miłosierny możny jest publicznym szczęściem.
37. Potenti irasci sibi periculum est quaerere.
Spierać się z osobą znaczącą – to szukać dla siebie niebezpieczeństwa.
38. Potest nulla esse in adversis felicitas.
W przeciwnościach losu nigdy nie pomoże szczęście.
39. Praesens est semper, absens qui se ulciscitur.
Żądny zemsty jest zawsze obecny, nawet będąc nieobecnym.

40. Pro dominis peccare etiam virtutis loco est.
Grzeszyć dla własnego pana także może być cnotą.
41. Pro medicina est dolor, dolore qui necat.
Ból, który zabija inny ból, działa jak lekarstwo.
42. Probi delicta neglegens, leges teras.
Jeśli osłaniasz występki człowieka rzetelnego, też nadużywasz prawa.
43. Probo beneficium qui dat, ex parte accipit.
Kto wyświadcza dobrodziejstwo zacnemu człowiekowi, po części sam je otrzymuje.
44. Probo bona fama maxima est hereditas.
Dobre imię dla uczciwego człowieka jest największym dziedzictwem.
45. Probus libertus sine natura est filius.
Uczciwy wyzwolenc jest jak syn adoptowany.
46. Prodesse qui vult nec potest, aequae est miser.
Ten, kto chciałby pomóc, ale nie może, jest podobny do nieszczęśliwego.
47. Properare in iudicando est crimen quaerere.
Spieszyć się w orzekaniu to popełniać przestępstwo.
48. Prospicere in pace oportet, quod bellum iuuet.
W czasie pokoju należy przewidywać to, co będzie korzystne w czasie wojny.

49. Prudenti vultus etiam sermonis loco est.

Po wyrazie twarzy mądry będzie wiedział wystarczająco dużo.

50. Prudentis est irasci sero et semel.

Mądry gniewa się późno i tylko raz.

51. Pudor dimissus nunquam redit in gratiam.

Utracona cześć nigdy nie wróci do łask.

52. Pudor doceri non potest, nasci potest.

Wstyd jest wrodzony, nie można się go nauczyć.

53. Pudor si quem non flectit, non frangit timor.

Kogo nie zatrzyma wstyd, tego nie złamie strach.

54. Pudorem alienum qui eripit, perdit suum.

Kto odbiera godność drugiemu, traci swoją.

55. Pudorem habere servitus quodammodo est.

Poczucie wstydu jest pewnego rodzaju niewolą.

Q

1. Quae deflorueritne iterum quaeratur rosa.
Róży zwiędłej nie należy szukać ponownie.
2. Quae desiit amicitia ne coepit quidem.
Przyjaźni skończonej nie należy zaczynać od nowa.
3. Quae vult videri bella nimis, nulli negat.
Kobieta, która chce uchodzić za zbyt piękną, nikomu nie odmawia.
4. Quam est felix vita quae sine odiis transiit!
Szczęśliwy jest ten, kto w swoim życiu nie spotkał się z nienawiścią.
5. Quam malus est, culpam qui suam alterius facit!
Jak bardzo zły jest ten, kto własną winą obarcza innego!
6. Quam miser est, cui ingrata est misericordia!
Jakże nieszczęśliwy jest ten, komu niemiłe jest współczucie.
7. Quam miser est, qui excusare sibi se non potest!
Jakże nieszczęśliwy jest ten, kto sam nie potrafi się usprawiedliwić.
8. Quam miserum auxilium est, ubi nocet quod sustinet!
To bardzo nieszczęśliwa pomoc, która szkodzi, a nie wspiera!
9. Quam miserum est cogi opprimere, quem salvum velis!
Jakże smutne jest być zmuszonym do pogwałcenia kogoś, kogo chciałbyś ocalić!

10. Quam miserum est mortem cupere nec posse emori!
Jakie to nieszczęście pragnąć śmierci i nie móc umrzeć!
11. Quam miserum est, bene quod feceris factum queri!
Jak żałośnie skarżyć się na to, co zostało dobrze zrobione!
12. Quam miserum est, cum se renovat consumptum malum!
Jakież to nieszczęście, gdy pokonane zło jednak się odradza!
13. Quam miserum est, id quod pauci habent, amittere!
Jak smutno stracić to, co mogą mieć tylko nieliczni!
14. Quam miserum est, ubi consilium casu vincitur!
Przykre jest, gdy mądrość jest zwyciężana przez przypadek!
15. Quam miserum est, ubi te captant, qui defenderent!
Przykre bywa, gdy biorą cię do niewoli ci, którzy powinni cię bronić!
16. Quam miserum officium est, quod successum non habet!
Smutne są te obowiązki, które nie mają dobrego skutku!
17. Quamvis acerbus, qui monet, nulli nocet.
Ten, kto upomina, jest przykry, jednak nikomu nie szkodzi.
18. Quamvis non rectum, quod iuvat, rectum putes.
To, co jest dla ciebie pożyteczne, uważasz za słuszne, nawet gdyby tak nie było.
19. Quanto serius peccatur, tanto incipitur turpius.
O ile grzech jest późniejszy, o tyle zaczyna być haniebniejszy.

20. Quem bono tenere non potueris, contineas malo.
Czego nie możesz zatrzymać zgodnie z prawem, zatrzymaj złym sposobem.
21. Quem diligas, etiam queri de ipso malum est.
Jest rzeczą złą narzekać także na tego, kogo kochasz.
22. Quem diligas, ni recte moneas, oderis.
Nienawidzisz tego, kogo kochasz, jeżeli go słusznie nie upominasz.
23. Quem fama semel oppressit, vix restituitur.
Kto raz został dotknięty złą opinią, z trudem dobre imię odzyska.
24. Quemcumque quaerit calamitas, facile invenit.
Ktokolwiek szuka nieszczęścia, łatwo je znajdzie.
25. Qui bene dissimulat, citius inimico nocet.
Kto dobrze udaje, szybciej szkodzi swojemu wrogowi.
26. Qui culpa ignoscit uni, suadet pluribus.
Kto przebacza winę jednemu, zachęca wielu do złego.
27. Qui cum dolet blanditur, post tempus sapit.
Kto przymila się, gdy został obrażony, z czasem zmądrzeje.
28. Qui debet, limen creditoris non amat.
Dłużnik nie kocha progów wierzyciela.
29. Qui docte servit, partem dominatus tenet.
Kto mądrze wypełnia służbę, częściowo ma udział we władzy.

30. Qui dormientem necat, absentem ulciscitur.
Kto zabija śpiącego, mści się na nieobecny.
31. Qui exspectat ut rogetur, officium levat.
Kto oczekuje, że będzie proszony, umniejsza znaczenie obowiązku.
32. Qui in vero dubitat, male agit, cum deliberat.
Kto wątpi w prawdę, źle postąpi przy podejmowaniu decyzji.
33. Qui invitus servit, fit miser, servit tamen.
Kto wbrew swej woli służy, staje się nieszczęśliwym, jednak służy dalej.
34. Qui ius iurandum servat, quovis pervenit.
Kto dochowuje przyrzeczenia, osiąga to, co zamierza.
35. Qui metuit calamitatem, rarius accipit.
Kto się boi klęski, rzadziej jej doznaje.
36. Qui numerosis studet amicis, is etiam inimicos ferat.
Ten, kto pragnie mieć wielu przyjaciół, znajdzie także wrogów.
37. Qui obesse, cum potest, non vult, prodest tibi.
Ten, kto mając możliwość, nie szkodzi, pomaga ci.
38. Qui omnes insidias timet, in nullas incidit.
Kto boi się każdej pułapki, w żadną nie wpadnie.
39. Qui pote celare vitium, vitium non fugit.
Kto może ukryć błąd, od błędu nie ucieknie.

40. Qui pote consilium fugere, sapere idem potest.
Kto może odrzucić radę, powinien mieć tego świadomość.
41. Qui pote nocere, timetur, cum etiam non nocet.
Kto może szkodzić, boi się także, gdy nie wyrządza szkody.
42. Qui pote transferre amorem, pote deponere.
Ten, kto może zmieniać uczucia, może także w uczuciach ustawać.
43. Qui pro innocente dicit, satis est eloquens.
Kto mówi w obronie niewinnego, jest wystarczająco wymowny.
44. Qui se ipse accusat, accusari non potest.
Ten, kto się sam oskarża, przez innego nie może być oskarżony.
45. Qui se ipse laudat cito derisorem invenit.
Kto sam się chwali, szybko znajdzie szydercę.
46. Qui sibimet vivit, aliis merito est mortuus.
Kto żyje tylko dla siebie, przez innych słusznie jest uważany za zmarłego.
47. Qui timet amicum, amicus ut timeat, docet.
Kto boi się przyjaciela, uczy go, by też się bał.
48. Qui timet amicum, vim non novit nominis.
Kto obawia się przyjaciela, nie wie, co oznacza słowo przyjaźń.
49. Qui ulcisci dubitat, improbos plures facit.
Kto w karaniu wykazuje wahanie, zwiększa liczbę niegodziwych.

50. Qui venit ut noceat, semper meditatus venit.
Kto przychodzi, by zaszkodzić, zawsze przychodzi z wyrachowaniem.
51. Quicquid bono concedas, des partem tibi.
Czegokolwiek udzielasz dobremu człowiekowi, dajesz częściowo samemu sobie.
52. Quicquid conaris, quo pervenias, cogites.
Czegokolwiek się podejmujesz, pomyśl, co chcesz osiągnąć.
53. Quicquid fit cum virtute, fit cum gloria.
To, co staje się z męstwem, staje się także ze sławą.
54. Quicquid Fortuna exornat, cito contemnitur.
Cokolwiek Fortuna upiększa, bardzo szybko spotyka się z lekceważeniem.
55. Quicquid futurum est summum, ab imo nascitur.
To, co w przyszłości stanie się najwyższe, rodzi się z największej głębi.
56. Quicquid plus quam necesse est possideas, premit.
Wszystko, co posiadałbyś ponad to, co konieczne, jest zbędne.
57. Quicquid vindicandum est, omnis optima est occasio.
Gdy trzeba ukarać, każda okazja jest najlepsza.
58. Quid tibi pecunia opus est, si uti non potes?
Po co ci pieniądze, jeżeli nie możesz z nich korzystać?

59. Quidam inimici graves sunt amici leves.

Niektórzy ludzie są nieubłaganymi nieprzyjaciółmi, są zaś łagodnymi przyjaciółmi.

60. Quis miserum sciret, verba nisi haberet dolor?

Kto wiedziałby o nieszczęśliwym, gdyby ból był niemy?

61. Quisquis nocere didicit, meminit cum potest.

Ktokolwiek nauczył się szkodzić, będzie pamiętał o tym, gdy nadarzy się taka możliwość.

62. Quo caveas, cum animus aliud, verba aliud petunt?

Jakże się ustrzeżesz przed tym, kto co innego myśli, a co innego mówi?

63. Quod aetas vitium posuit, aetas auferet.

Wady właściwe wiekowi z wiekiem mijają.

64. Quod est timendum, decipit, si neglegas.

Rzeczy budzące strach uchodzą uwadze, jeśli je lekceważysz.

65. Quod est venturum, sapiens ut praesens cavet.

Mądry ma baczenie i na to, co przyniesie przyszłość, i na chwilę obecną.

66. Quod fugere credas, saepe solet occurrere.

To, co uważasz za uciekające, często biegnie ci naprzeciw.

67. Quod improbis eripitur, donatur probis.

Co jest odbierane niegodziwym, jest darowane uczciwym.

68. Quod nescias cui serves, stultum est parcere.
Jest głupotą oszczędzanie, jeśli nie wiesz, komu ma to służyć.
69. Quod perit quaeri pote, reperi non potest.
Możesz szukać tego, co przepadło, lecz nie możesz tego odzyskać na nowo.
70. Quod quisque amat, laudando commendat sibi.
Każdy, chwając to, co kocha, poleca sam siebie.
71. Quod semper est paratum, non semper iuvat.
To, co zawsze jest ci podane jako gotowe, nie zawsze jest dla ciebie korzystne.
72. Quod senior loquitur, omnes consilium putant.
To, co mówi starzec, wszyscy uważają za mądrą radę.
73. Quod timeas citius quam quod speres evenit.
To, czego się obawiasz, szybciej przyjdzie, niż się spodziewasz.
74. Quod vix contingit, plus voluptatis parit.
To, co z trudem się osiąga, przynosi większą satysfakcję.
75. Quod vult cupiditas cogitat, non quod decet.
Pragnienie myśli o tym, co chce, a nie o tym, co przystoi.
76. Quod vult, habet, qui velle quod satis est, potest.
Kto zadowolona się tym, co wystarczy, ma to, czego chce.
77. Quodcumque celes, ipse tibi fias timor.
Jakałkolwiek rzecz ukryjesz, sam sprowadzisz na siebie strach.

R

1. Rapere est accipere, quod non possis reddere.
Rabunkiem jest przyjmowanie tego, czego nie możesz zwrócić.
2. Rapere est, non petere, quicquid invito auferas.
Nie pożyczasz, lecz kradniesz to, co zabierasz wbrew woli.
3. Rarum esse oportet, quod diu carum velis.
Rzadkie powinno być to, co ma być dla ciebie długo drogie.
4. Ratione, non vi, vincenda adulescentia est.
Młodość należy poskramiać rozumem, nie siłą.
5. Reddit, non perdit, qui alienum solvere potest.
Oddał, a nie stracił ten, kto uregulował dług.
6. Regnat, non regitur, qui nihil nisi quod vult facit.
Panuje, a nie jest poddanym, ten, kto robi tylko to, czego zapagnie.
7. Rei nulli prodest mora nisi iracundiae.
Na zwłocę zyskuje jedynie gniew.
8. Remedium frustra est contra fulmen quaerere.
Próżno szukać ochrony przed piorunem.
9. Res quanto est maior, tanto est insidiosior.
Im rzecz jest większa, tym jest zdradliwsza.

10. Respicere nihil consuevit iracundia.
Gniew zwykle na nic się nie ogląda.
11. Reus innocens Fortunam, non testem timet.
Niewinnie oskarżony boi się nie świadka, lecz losu.
12. Rex esse nolim, ut esse crudelis velim.
Nie chciałbym być królem, abym nie musiał być okrutnym.
13. Rivalitatem non amat victoria.
Zwycięstwo nie znosi konkurencji.
14. Roganti melius quam imperanti pareas.
Lepiej jest być posłusznym temu, kto cię prosi, niż temu, kto ci rozkazuje.
15. Rogare officium servitus quodammodo est.
Prosić o przysługę jest pewnego rodzaju zniewoleniem.
16. Ruborem amico excutere amicum est perdere.
Zawstydzając przyjaciela, to znaczy go stracić.

S

1. Saepe dissimulare quam ulcissi satius fuit.
Często wystarczy udawać zemstę, niż jej dokonywać.
2. Saepe ignoscendo das/des iniuriae locum.
Często przebaczeniem dajesz miejsce dla bezprawia.
3. Saepe oculi et aures vulgi testes sunt mali.
Często oczy i uszy pospółstwa to fałszywi świadkowie.
4. Saepius locutum numquam me tacuisse penitet.
Częściej było mi żal, że mówiłem, nigdy, że milczałem.
5. Salis absumendus modius priusquam habeas fidem.
Musisz zjeść beczkę soli, zanim komuś zaufasz.
6. Salutis causa bene fit homini iniuria.
By ocalić człowieka, można dopuścić się bezprawia.
7. Sanctissimum est meminisse, cui te debeas.
Jest rzeczą najświętszą pamiętać, co komu jesteś winien.
8. Sapiens contra omnes arma fert, cum cogitat.
Mądrość jest orężem przeciwko całemu światu.
9. Sapiens locum dat requiescendi iniuriae.
Mądry daje bezprawiu czas na rozwagę.

10. Sapiens, cum petitur, si tacet, graviter negat.
Pytany mędrzec, gdy milczy, zdecydowanie zaprzecza.
11. Sat est disertus, pro quo loquitur veritas.
Wystarczająco wymowny jest ten, za kim przemawia prawda.
12. Sat magna usura est pro beneficio memoria.
Pamięć o dobrodziejstwie to wystarczający zysk.
13. Satis est beatus, qui potest cum vult mori.
Jest w miarę szczęśliwy ten, kto może umrzeć, kiedy chce.
14. Satis est superare inimicum, nimium est perdere.
Wroga wystarczy pokonać, zbyt dużym jest go zgładzić.
15. Se damnat iudex, innocentem qui opprimit.
Sędzia, który skazuje niewinnego, skazuje samego siebie.
16. Secreto admone amicos palam lauda.
Przyjaciół napominaj dyskretnie, chwal otwarcie.
17. Secunda in paupertate Fortuna est fides.
W biedzie zaufanie jest wielkim szczęściem.
18. Secundus est a matre nutricis dolor.
Ból karmicielki jest podobny do bólu matki.
19. Seditio civium hostium est occasio.
Nieszgodność obywateli jest okazją dla wrogów.

20. Semper beatam se putat benignitas.
Dobroć zawsze uważa, że jest szczęśliwa.
21. Semper consilium tunc deest, cum opus est maxime.
Zawsze wtedy brakuje rozważli, gdy pojawia się nagląca potrzeba.
22. Semper iratus plus se posse putat quam possit.
Zagniewany zawsze sądzi, że może więcej niż to możliwe.
23. Semper metuendo sapiens evitat malum.
Mądry, będąc zawsze ostrożnym, unika nieszczęścia.
24. Semper metuendum, quicquid irasci potest.
Zawsze należy się obawiać tego, kto może wpaść w gniew.
25. Semper plus metuit animus ignotum malum.
Człowiek zawsze bardziej się lęka nieznanego zła.
26. Sensus, non aetas invenit sapientiam.
Rozum, a nie wiek, odkrywa mądrość.
27. Sero in periculis est consilium quaerere.
Późno jest szukać rady, gdy niebezpieczeństwo już przyszło.
28. Si invitus pares servus es si volens minister.
Jeżeli jesteś posłuszny wbrew swej woli, jesteś niewolnikiem, a jeżeli dobrowolnie – sługą.

29. Si multis placuerit vita tua tibi placere non poterit.
Jeżeli twoje życie wielu (ludziom) będzie się podobało, tobie nie powinno się podobać.
30. Si nihil velis timere, metuas omnia.
Jeżeli nie chcesz żyć w strachu, strzeż się wszystkiego.
31. Sibi ipsa improbitas cogit fieri iniuriam.
Niegodziwość sama na siebie ściąga zniewagę.
32. Sibi primum auxilium eripere est leges tollere.
Kto deprecze prawa, sam siebie pozbawia najlepszej pomocy.
33. Sibi supplicium ipse dat quem admissi paenitet.
Jeżeli ktoś sam sobie wymierza karę, żałuje tego, co zrobił.
34. Sine dolore est vulnus, quod ferendum est cum victoria.
Rana odniesiona w zwycięstwie nie boli.
35. Socius fit culpae, qui nocentem sublevat.
Kto wspiera przestępcę, staje się współwinny.
36. Solet esse in dubiis pro consilio temeritas.
W sytuacjach niebezpiecznych zuchwałość zwykle zastępuje rozważę.
37. Solet hora, quod multi anni abstulerunt, reddere.
Często jedna godzina oddaje to, co ci zabrało wiele lat.

38. Solet sequi laus, cum viam fecit labor.
Chwała zazwyczaj kroczy drogą przetartą przez pracę.
39. Solitudinem quaerat qui vult cum innocentibus vivere.
Samotności szuka, kto pragnie żyć z niewinnymi.
40. Spes est salutis, ubi hominem obiurgat pudor.
Gdy człowiek odczuwa wstyd, to jest nadzieja na poprawę.
41. Spes inopem, res avarum, mors miserum levat.
Nadzieja pociesza biednego, pieniądz skąpego, śmierć nieszczęśliwego.
42. Spina etiam grata est, ex qua spectatur rosa.
Także kolec jest miły, gdy ukazuje się róża.
43. Stulti timent Fortunam, sapientes ferunt.
Głupcy boją się losu, mądrzy los znoszą.
44. Stultitia est insectari, quem di diligunt.
Głupotą jest wyszydząć ulubieńca bogów.
45. Stultum est queri de adversis, ubi culpa est tua.
Jest głupotą narzekać na przeciwności losu, gdy wina jest twoja.
46. Stultum est ulcisci velle alium poena sua.
Jest głupotą chcieć się mścić na innym, szkodząc sobie.
47. Stultum est vicinum velle ulcisci incendio.
Jest głupotą chcieć dla zemsty podpalić sąsiada.

48. Stultum facit Fortuna, quem vult perdere.
Fortuna odbiera rozsądek temu, kogo chce zgubić.
49. Sua servat, qui salva esse vult communia.
Ten, kto chroni rzeczy wspólne, chroni także swoje.
50. Suadere primum, dein corrigere benivoli est.
Człowiek życzliwy najpierw próbuje perswadować, potem poprawiać.
51. Suis qui nescit parcere, inimicis favet.
Kto nie umie oszczędzać swoich, sprzyja nieprzyjaciołom.
52. Summissum imperium non tenet vires suas.
Władza zależna od innych szybko traci swoją moc.
53. Superari a superiore pars est gloriae.
Być zwyciężonym przez silniejszego przynosi pewną satysfakcję.
54. Supplicem hominem opprimere virtus non est, sed crudelitas.
Zgnębić człowieka proszącego o łaskę – to nie jest męstwo, ale okrucieństwo.
55. Suspicio probatis tacita iniuria est.
Podejrzewanie uczciwego człowieka jest dla niego milczącą zniewagą.
56. Suspicio sibi ipsa rivales parit.
Podejrzenie samo stwarza wrogów.

57. Suspiciosus omnium damnat fidem.

Podejrzliwy odmawia zaufania wszystkim.

58. Suum sequitur lumen semper innocentia.

Prawość zawsze podąża za swoim blaskiem.

T

1. Taciturnitas stulto homini pro sapientia est.
Milczenie dla głupca jest oznaką mądrości.
2. Tam de se iudex iudicat quam de reo.
Sędzia, wydając wyrok, orzeka tak o sobie, jak i o oskarżonym.
3. Tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.
Skąpcowi zawsze jest mało – niezależnie czy ma, czy nie ma.
4. Tarde sed graviter sapiens mens irascitur.
Mądry gniewa się późno, lecz na poważnie.
5. Temptando cuncta caeci quoque tuto ambulant.
Dotykając wszystkiego, także niewidzący bezpiecznie idą.
6. Thesaurum in sepulcro ponit, qui senem heredem facit.
Skarb składa do grobu ten, kto ustanawia dziedzicem starca.
7. Timidus cautum se vocat sordidum parcum.
Bojaźliwy mówi, że jest ostrożny, a skąpy, że jest oszczędny.
8. Tui cum sitiunt ne agros alienos ripa.
Nie nawadniaj cudzych pól, gdy twoje są suche.
9. Tuti sunt omnes, unus ubi defenditur.
Wszyscy są bezpieczni tam, gdzie jeden jest broniony.

U

1. Ubi coepit ditem pauper imitari, perit.
Gdy ubogi pragnie uchodzić za bogatego, traci.
2. Ubi emas aliena, vendas necesse est tua.
Gdy kupujesz cudze, bacz, byś nie sprzedał własnych.
3. Ubi fata peccant, hominum consilia excidunt.
Gdzie błędą losy, tam upadają ludzkie plany.
4. Ubi innocens damnatur, pars patriae exsulat.
Gdzie jest skazany niewinny, część jego ojczyzny jest na wygnaniu.
5. Ubi innocens formidat, damnat iudicem.
Gdy niewinny się boi, skazuje sędziego.
6. Ubi iudicat qui accusat, vis, non lex valet.
Tam, gdzie orzeka ten, kto oskarża, nie prawo, ale siła ma znaczenie.
7. Ubi libertas cecidit, audet libere nemo loqui.
Gdzie wolność upadła, nikt nie odważy się swobodnie wypowiadać.
8. Ubi nihil timetur, quod timeatur nascitur.
Gdzie nikt niczego się nie boi, tam rodzi się coś, czego należy się bać.
9. Ubi omnes peccant, spes querelae tollitur.
Gdzie wszyscy grzeszą, ginie nadzieja żalu.

10. Ubi omnis vita metus est, mors est optima.
Gdzie życie jest tylko ciągłym strachem, śmierć jest najlepsza.
11. Ubi peccat aetas maior, male discit minor.
Gdy grzeszy starszy, złego uczy się młodszy.
12. Ubi peccatum cito corrigitur, fama solet ignoscere.
Gdzie grzech jest szybko naprawiony, opinia społeczna zazwyczaj wybacza.
13. Ubi cum tuis sis, patriam non desideres.
Gdy jesteś z bliskimi i daleko od ojczyzny, nie tęsknisz za ojczyzną.
14. Ubicumque pudor est, semper ibi sancta est fides.
Gdziekolwiek jest honor, tam zawsze wierność jest rzeczą świętą.
15. Unus dies poenam affert, quam multi irrogant.
Jeden dzień przynosi karę, liczne dni ją wyznaczają.
16. Ut plures corrigantur, rite unus perit.
Słusznie jeden umiera, by wielu mogło się poprawiać.
17. Utilius ferrum est in sulco, quam orichalcum est in proelio.
Praktyczniejsze jest żelazo w bruzdzie niż mosiądz w bitwie.
18. Utrumque casum aspicere debet, qui imperat.
Dowódca powinien rozważać wszystkie za i przeciw.

V

1. *Velox consilium sequitur paenitentia.*
Za szybką decyzją podąża żal.
2. *Verbum omne refert, in quam partem intellegas.*
Dla każdego słowa jest ważne, jak ty je rozumiałeś.
3. *Verum est, quod pro salute fit mendacium.*
Gdy chodzi o nasze ocalenie, także kłamstwo uchodzi za prawdę.
4. *Veterem ferendo iniuriam invites novam.*
Tolerując starą zniewagę, zapraszasz nową.
5. *Vincere est honestum, opprimere acerbum, pulchrum ignoscere.*
Zwyciężać to szlachetne, uciskać to okrutne, przebaczać to piękne.
6. *Viri boni est nescire iniuriam pati.*
Dobry człowiek nie zna nieprawości.
7. *Virtute quod non possis, blanditia auferas.*
Czego nie możesz osiągnąć męstwem, osiągniesz pochlebstwami.
8. *Virtuti amorem nemo honeste denegat.*
Nikt nie może uczciwie odrzucić umiłowania cnoty.
9. *Virtuti melius quam Fortunae creditur.*
Lepiej jest zaufać odwadze niż losowi.

10. Virtutis omnis impedimentum est timor.
Lęk jest przeszkodą wszelkiej dzielności.
11. Virtutis spolia cum videt, gaudet labor.
Widok osiągnięć uzyskanych dzięki zaletom daje radość do pracy.
12. Virtutis vultus partem habet victoriae.
Oblicze męstwa ma w sobie część zwycięstwa.
13. Virum bonum natura, non ordo facit.
Dobrego męża czyni natura, a nie pozycja społeczna.
14. Vita otiosa regnum est, et curae minus.
Życie beztroskie to jak życie królewskie, bez żadnych zmartwień.
15. Voluntas impudicum, non corpus facit.
Nie ciało, lecz wola tworzy czyn nieobyczajny.
16. Voluptas e difficili data dulcissima est.
Przyjemność trudno dostępna jest najśodsza.
17. Voluptas tacita metus est magis quam gaudium.
Skrywana przyjemność oznacza bardziej bojaźń niż radość.
18. Vultu an natura sapiens sis, multum interest.
To ogromna różnica, czy jesteś mądry, czy tylko wyglądasz na takiego.

Bibliografia

Wybrane zbiory *Sententiae*

- Beckby H. (red.), *Die Sprüche des Publilius Syrus*, München 1969.
- Bickford-Smith R.A.H. (red.), *Publili Syrii Sententiae*, London 1895.
- Friedrich O. (red.), *Publili Syri Mimi Sententiae*, Berolini 1880.
- Levasseur F. (red. i tłum.), *Sentences de Publius Syrus*, Paris 1825.
- Meyer W. (red.), *Publili Syri mimi Sententiae*, Lipsiae 1880.
- Publilius Syrus, *Sententiae. Testo latino con traduzione in lingua italiana di Eduardo Mori*, Bolzano 2008.
- Ribbeck O., *Publili Syri quae feruntur sententiae*, [w:] O. Ribbeck, *Scaenicae Romanorum poesis fragmenta*, Lipsiae 1873.
- Spengel A. (red.), *Publili Syri Sententiae*, Berolini 1874.
- Stoic Six Pack 5: The Cynics*, Los Angeles 2015.
- The Moral Sayings of Publius Syrus, a Roman Slave*, transl. by D. Lyman, Cleveland 1856.
- Wight Duff J., Duff A.M. (red. i przekł.), *Minor Latin Poets*, vol. 1, London 1934.
- Woelfflin E. (red.), *Publili Syri Sententiae*, Lipsiae 1869.
- Zell C., *Publili Syri Sententiae*, Stuttgartiae 1829.

Źródła

- Aulus Gellius, *Noctes Atticae*
Cicero, *Ad Atticum*
Cicero, *Cato Maior sive de senectute*
Cicero, *De amicitia*
Cicero, *De Republica*
Cicero, *Epistulae ad familiares*
Diomedes, *Ars grammatica*
Hieronimus, *Epistulae*
Isidorus Hispalensis (Izydor z Sewilli), *Etymologiarum sive Originum libri XX*
Macrobius, *Saturnalia*
Ovidius, *Fasti*
Ovidius, *Metamorphoses*
Petronius, *Satiricon*
Plinius Maior, *Naturalis Historiae*
Quintilianus, *Institutio oratoria*
Seneca Rhetor, *Controversiae*
Seneca, *Consolatio ad Marciam*
Seneca, *De tranquillitate animi*
Seneca, *De vita beata*
Seneca, *Epistulae ad Lucilium*
Svetonius, *De viris illustribus*
Svetonius, *Divus Julius*

Polskie przekłady źródeł

- Balzac Honoré de, *Kobieta trzydziestoletnia*, tłum. T. Boy-Żeleński, Warszawa 1958.
Cyceron, *Katon Starszy o starości*, [w:] *Pochwała starości*, tłum. Z. Cierniakowa, wstęp i przypisy M. Szymański, Warszawa 1996.

- Cyceron, *O państwie*, [w:] *Pisma filozoficzne*, t. 2, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 1960.
- Dicta. Zbiór łacińskich sentencji i przysłów, zwrotów, powiedzeń*, zebrał C. Michalunio, Kraków 2004.
- France Anatol, *Gospoda pod królową Gęsią Nóżką*, tłum. J. Sten, Warszawa 1950.
- Galsworthy John, *Ostatni stoik*, tłum. I. Czermakowa, Warszawa 1976.
- La Bruyère Jean de, *Charaktery czyli obyczaje naszych czasów*, tłum. A. Tarkiewicz, Warszawa 1965.
- Lampedusa Giuseppe Tomasi di, *Lampart*, tłum. Z. Ernstowa, Warszawa 2002.
- Munthe Axel, *Księża z San Michele*, tłum. Z. Petersowa, Warszawa 1993.
- Owidiusz, *Fasti. Kalendarz poetycki*, tłum. E. Wesołowska, Wrocław 2008.
- Owidiusz, *Przemiany*, tłum. B. Kiciński, Wrocław 1995.
- Petroniusz, *Uczta Trymalchiona*, tłum. L. Staff, Warszawa 1994.
- Philogelos albo Śmieszek. Z facecji Hieroklesa i Philogriosa*, tłum. J. Łanowski, Wrocław 1986.
- Plaut, *Komedie*, t. II. *Ośły, Misa pełna złota*, tłum. E. Skwara, Warszawa 2005.
- Prévost Antoine, *Historia Manon Lescaut i kawalera des Grioux*, tłum. T. Boy-Żeleński, Warszawa 1958.
- Seneca Lucius Annaeus, *Listy moralne do Lucyliusza*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 2010.
- Seneca Lucius Annaeus, *O dobrodziejstwach*, 1, 1, 12, [w:] *Pisma filozoficzne*, t. II, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1965.
- Verte. Łacińskie przysłowia, sentencje i ulotne słowa*, zebrał, ułożył, przetłumaczył S. Staszczyk, Warszawa 1959.
- Voltaire, *Słownik filozoficzny*, tłum. M. Skrzypek, Warszawa 2015.

Literatura

- Antologia anegdoty antycznej*, zebrał i przełożył Jerzy Łanowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 95.
- Beare W., *The Roman stage: a short history of Latin drama in the time of the Republic*, London 1968.

- Brożek M., *Gnomy Publiliusza*, „Filomata” 1995, t. 425-426.
- Capocasale D., *Il mimo romano: Decimo Laberio e Publilio Siro*, Monteleone 1903.
- Christes J., *Reflexe erlebter Unfreiheit in den Sentenzen des Publilius Syrus und den Fabeln des Phaedrus. Zur Problematik ihrer Verifizierung*, „Hermes” 1979, t. 107.
- Fantham R.E., *The Missing Link in Roman Literary History*, „The Classical World” 1989, vol. 82, No. 3.
- Funaioli G., *Staberios Eros*, [w:] *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE), Bd. III A/2, Berlin 1929.
- Giancotti F., *Le sententiae di Publilio Siro e Seneca*, [w:] *La Langue Latine, Langue de la Philosophie*, Actes du colloque de Rome (17-19 mai 1990), Rome 1992.
- Giancotti F., *Mimo e gnome. Studio sul Decimo Laberio e Publilio Siro*, Messina-Firenze 1964.
- Giancotti F., *Ricerche sulla tradizione manoscritta delle Sentenze di Publilio Siro*, Messina-Firenze 1963.
- Hamblenne P., *L'opinion romaine en 46-43 et les sentences 'politiques' de Publilius Syrus*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, t. I. 3, Berlin-New York 1973.
- Jaczynowska M., *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987.
- Jory E.J., *Publilius Syrus and the Element of Competition in the Theatre of the Republic*, [w:] N. Horsfall (ed.), *Vir bonus dicendi peritus, Study in Celebration of Otto Skutsch's Eightieth Birthday*, London 1988.
- Kalbfleisch K., ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ ΓΝΩΜΑΙ, „Hermes” 1928, vol. 63.
- Krenkel W.A., *Caesar und der Mimus des Laberius*, Hamburg 1994.
- Kumaniecki K., *Cyceron i jemu współcześni*, Warszawa 1989.
- Kumaniecki K., *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977.
- Loska E., *Pozycja prawna aktorów w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2018.
- Lucarni C.L., *Publilio Siro e la tradizione gnomologica*, [w:] M.S. Funghi (ed.), *Aspetti di letteratura gnomica nel mondo antico*, Firenze 2003.
- Meyer W., *Die Sammlungen der Spruchverse des Publilius Syrus*, Leipzig 1877.
- Panayotakis C., *Decimus Laberius: The Fragments*, Cambridge 2010.

- Panayotakis C., *The Collection of Sententiae Associated with the Mimographer Publilius and its Portrayal of Laughter, Tears, and Silence*, „Logeion” 2013, vol. 3.
- Panayotakis C., *Towards a new critical edition of the sententiae associated with Publilius*, „Aliento” 2014, vol. 5.
- Paré-Rey P., *Captare flosculos. Les sententiae du mime Publilius Syrus chez Sénèque*, [w:] Ch. Mauduit, P. Paré-Rey (eds.), *Les maximes théâtrales en Grèce et à Rome: transferts, réécritures, remplois*, Paris 2011.
- Round N.G., *The Mediaeval Reputation of the „Proverbia Senecae”: A Partial Survey Based on Recorded MSS*, „Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature” 1972, vol. 72.
- Schweitzer E., *Studien zu Publilius Syrus*, Wien 1967.
- Setaioli A., *Perverted Taste (Petr. 55.6; 93.2)*, [w:] A. Setaioli (ed.), *Arbitri Nugae. Petronius' Short Poems in the Satyrice*, Frankfurt am Main 2011.
- Sillig I. (ed.), *C. Plini Secundi Naturalis Historiae*, t. V, Hamburgi et Gothae 1851.
- Skutsch O., *Publilius Syrus*, [w:] *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*, Bd. XXIII/2, Berlin 1959.
- Skwara E., *Historia komedii rzymskiej*, Warszawa 2001.
- Stankiewicz L., *Ilustrowany słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008.
- Suder W., *Starość w antycznym Rzymie*, Wrocław 2015.
- Tarwacka A., *Obrócić prawo w żart. Instytucje prawne w zbiorze dowcipów „Philogelos”*, Warszawa 2016.
- Teuffel W.S., Kroll W., Skutsch F., *Geschichte der römischen Literatur*, t. 1, Leipzig-Berlin 1916.
- Till R., *Laberius und Caesar*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1975, vol. 24.
- Vysoký Z., *Prameny gnomologia Publilia Syra*, „Listy filologické” 1975, roč. 7, čís. 5.

Indeks rzeczowy

Bieda A-72

B-43

C-35

E-6

H-10, H-14, H-29

I-17, I-18, I-32, I-41, I-42, I-44

M-6, M-50, M-52

N-17

P-16, P-29

S-17, S-41

Biedny zob. bieda

Ból A-47

B-6

C-31, C-37, C-53

D-13, D-21, D-22

E-11

H-17

I-22

L-1, L-17

P-13, P-31, P-41

Q-60

S-18, S-34

Broń E-3

N-12

Chciwość A-65, A-66, A-67, A-68, A-69,

A-70, A-71, A-72, A-73, A-74

C-56

E-1

I-19, I-42

M-20

N-14

S-41

T-3, T-7

Cierpliwość C-43, C-53

D-13

F-34

P-5

Cierpienie A-47, A-59

B-33

D-21

H-10

I-22

O-1, O-3

P-4

Cudzołóstwo A-9

Cupido C-63

Czas A-43

C-29

H-24

N-29

Dług A-11, A-17

Q-28

R-5	Gniew A-2, A-19, A-24
S-7	B-44, B-48, B-51, B-53
Dłużnik – zob. dług	C-25, C-47, C-63
Dobrodziejstwo B-9, B-10, B-11, B-12, B-13, B-14, B-15, B-16, B-17, B-18, I-31, I-41	E-3
N-51	F-33
O-15	G-8
P-3, P-43	H-16
S-12	I-13, I-47, I-51, I-52, I-53, I-54, I-55
Dziecko C-45	L-7, L-10
M-60	N-40
Fortuna A-13	P-2, P-50
E-16	R-7, R-10
F-4, F-21, F-22, F-23, F-24, F-25, F-26, F-27	S-22, S-24
H-17, H-18	T-4
L-6, L-8	Gracz A-14
M-14, M-45, M-52	Honor F-3
N-3, N-58	H-26, H-27
P-27	I-28, I-29, I-30
Q-54	L-15
R-11	P-54
S-17, S-43, S-48	U-14
V-9	Język C-22
Głupota A-48, A-54	F-29
B-10	Kara A-65
C-30, C-34, C-40	E-15
F-2, F-22	G-5
I-45	M-33, M-55
M-55	P-28, P-29, P-30, P-31, P-32, P-33
N-34, N-53	Q-49, Q-57
Q-68	U-15
S-43, S-44, S-45, S-46, S-47, S-48	Kobieta A-52, A-55, A-56, A-62
T-1	C-5
Głupi – zob. głupota	D-11
	F-12
	M-26, M-63, M-64, M-65, M-69
	O-6
	Q-3

- Konieczność** M-9,
 N-4, N-5, N-6, N-7, N-8, N-9,
 N-10, N-11, N-12, N-13, N-25
- Król** R-6, R-12
- Lekarz** C-43, M-15, M-17, M-39
- Lenistwo** I-25, I-26
- Łza** A-2, A-42
 C-35, C-46
 D-11
 H-5
 I-34
 M-63, M-73
 P-1
- Malżeństwo** C-5
 H-1,
 O-6
 P-19
- Mądrość** A-48, A-71
 C-27, C-30, C-55, C-60
 D-6
 E-18
 I-24
 M-57
 N-13, N-38
 P-49, P-50
 Q-14, Q-27, Q-29, Q-65
 S-8, S-9, S-10, S-23, S-26, S-43
 T-1, T-4
 V-18
- Mądry** – zob. mądrość
- Medycyna** L-1
 M-7, M-38
 P-19, P-41
- Męstwo** A-60
 D-24
 F-10
- I-1
 N-52, N-55
 P-40
 Q-53
 S-54
 V-7, V-8, V-9, V-10, V-11, V-12
- Milosierdzie** D-18
 H-21
 M-5, M-51
 N-60
 P-36
 Q-6
- Miłość** A-2, A-19, A-20, A-21, A-22,
 A-23, A-24, A-25, A-26, A-27,
 A-31, A-38, A-39, A-40, A-42,
 A-43, A-44, A-62
 B-27
 C-17, C-55, C-63
 I-11, I-12, I-13, I-22, I-23
 N-2
 O-10
 Q-21, Q-22, Q-42, Q-70
 V-8, V-17
- Młodość** A-26
 F-31
 M-60
 R-4
- Nadzieja** P-29
 S-40, S-41
- Nagroda** C-56
 N-39
- Neptun** I-8
- Niebezpieczeństwo** B-37
 C-4, C-12, C-59
 G-7
 I-20

M-37, M-49	Odwaga A-60
N-63	C-45
O-2	I-20
P-23, P-24, P-37	Ogień I-5
S-27, S-36	L-4
Nienawiść A-62,	N-64
C-52,	Ojciec A-27
E-14,	P-2
Q-4, Q-22,	Ojczyzna E-20, E-21
Nierządnicza M-40, M-73	M-51
O-6	P-34
Nieszczęście A-5, A-34	U-4, U-13
B-23, B-46, B-52	Oszustwo F-28
C-2, C-6, C-44	P-1
H-2, H-17, H-21	Pieniądz A-49, A-69
I-12, I-14, I-56	B-7, B-32, B-35
M-71	P-12, P-17
N-24, N-36, N-52, N-57, N-62	Q-58
O-4, O-5	S-41
P-8, P-35, P-46	Piorun F-33, R-8
Q-6, Q-7, Q-8, Q-10, Q-12, Q-24,	Plotka A-5
Q-33, Q-35, Q-60	Pochodnia A-22
S-23, S-41	Podejrzenie A-8, A-21
Niewola A-17, A-48	S-55, S-56, S-57
F-8	Pokrewieństwo B-19
H-9	C-21
M-36, M-47	Prawda F-5
O-9	N-35
P-55	S-11
Q-15, Q-33	V-3
R-15	Prawo D-18
S-28	E-15
Oczy C-1	I-3
G-10	L-6, L-7, L-9, L-10, L-14
I-37	N-6
N-30	
S-3	

S-32	G-4
U-6	I-15, I-63
Przyjaźń A-28, A-29, A-30, A-31, A-32, A-33, A-34, A-35, A-36	L-6
C-7, C-52, C-57	N-18
D-5	P-47
I-58, I-59	S-15
M-1	T-2
P-10, P-26	U-5, U-6
Q-2, Q-36, Q-47, Q-48, Q-59	Sędzia – zob. sąd
R-16	Smutek E-2
S-16	G-3
Przyjemność M-49	M-18
O-14	N-26
V-16, V-17	Q-9, Q-13, Q-16
Przysięga A-23	Sól S-5
Q-34	Spadkobierca H-4, H-5
Radość B-6	M-3, M-17
C-15	T-6
G-3	Sprawiedliwość A-27
I-22	B-42
M-42	I-18
O-1	Starość A-26, A-54, A-55, A-74
V-11, V-17	E-2
Rana A-44	F-31
C-11	M-60
N-55	Q-72
S-34	T-6
Rozmaitość I-62	U-11
Róża Q-1	V-4
S-42	Stół A-46
Samotność S-39	P-26
Sąd A-7	Strach A-40, A-60
B-7, B-28	I-31
D-18	M-43, M-44, M-61
F-9	N-19
	P-53

Q-35, Q-38, Q-41, Q-47, Q-48,	F-35
Q-64, Q-77	H-12, H-19
R-11	L-9
S-25, S-30	M-9, M-58, M-59, M-60, M-61,
U-8, U-10	M-62, M-71
V-10, V-17	N-2, N-17, N-36, N-66
Sumienie C-11, C-22, C-23	O-9,
F-7	P-20
H-9	Q-10, Q-46
O-3	S-13, S-41
Szaleństwo I-23	U-10, U-16
Szczelina N-45	Twarz F-20, F-49
Szczęście B-23,	Uszy C-3
C-32,	I-37
D-10,	N-54
F-10, F-11, F-24, F-26,	S-3
H-2, H-17,	Venus B-27
I-48, I-56,	I-22, I-23
M-58, M-60,	Wada A-29
N-3, N-47, N-54, N-66	C-28, C-61
O-4,	Q-39, Q-63
P-5, P-21, P-36, P-38	Wiara A-32
Q-4	E-10
S-13, S-17, S-20	F-16, F-17, F-18, F-19
Szkoda A-36, A-72	M-14
C-56	S-17, S-57
D-3	U-14
L-17	Wiek A-12
Q-8, Q-25, Q-41, Q-50, Q-61	Q-63
Sznurek N-37	S-26
Szyderca Q-45	Wina A-16
Śmierć A-55, A-66, A-73	B-7
B-8, B-21, B-24, B-33, B-39	C-13, C-54
C-42, C-52	E-11
D-26	F-15
E-21	I-6, I-7, I-16, I-49, I-63

- L-2, L-6
 N-40, N-41, N-49, N-65
 Q-5, Q-26, Q-43
 R-11
 S-15, S-35, S-39, S-45
 U-4, U-5
- Włos** E-8
- Wojna** C-16
 D-19,
 P-48
- Wolność** B-12
 C-36
 U-7
- Wróg** A-11
 C-58
 E-10
 G-7
 I-33, I-47, I-58, I-59
 M-1, M-52
 Q-25, Q-36
 S-14, S-19, S-56
- Wstyd** G-1
 I-6
 N-26
 P-52, P-53, P-55
 R-16
 S-40
- Wściekłość** F-34
- Wygnanie** E-20, E-21
 U-4
- Zazdrość** I-46, I-47, I-48
 M-1
- Zgoda** A-63
 D-17
 I-4
- Złoczyńca**
 P-30, P-33
- Zniewaga** A-4
 C-36
 E-14
 I-14, I-17, I-18, I-28, I-37, I-38,
 I-39, I-40
 M-9, M-68, M-75
 S-2, S-6, S-9, S-31, S-55
 V-4, V-6
- Zwłoka** A-60
 D-9
 E-9
 M-56, M-57,
 R-7
- Zwycięstwo** B-26
 E-1
 I-4
 M-18
 N-25, N-56, N-63
 P-23, P-25
 Q-14
 R-13
 S-34
 V-12
- Zysk** A-70,
 C-57
 D-3,
 I-36
 L-17, L-18,
 R-7
 S-12
- Żart** A-35
- Żegluga** B-30,
 C-20,
 I-8

Żona A-9,	M-50
C-5,	N-3
O-6	O-4
Życie A-66, A-67	P-29
B-52	Q-4
C-42	S-29, S-39,
D-26	U-10,
H-20	V-14
I-17, I-36	

Publikacje z dyscypliny nauki prawne – historia i teoria prawa, które ukazały się w serii e-Monografie e-Wydawnictwa WPAE UW

Isajos, Mowy, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Jarosław Rominkiewicz, Wrocław 2013,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39294>

Leonard Górnicki, *Rozwój idei praw autorskich: od starożytności do II wojny światowej*, Wrocław 2013,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/41089>

Dobromiła Nowicka, *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/40997>

Aleksandra Kaczmarczyk, *Mandatum w poglądach glosatorów i komentatorów*, Wrocław 2014,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/63579>

Tomasz Kruszewski, *Prowincjonalna opieka nad chorymi psychicznie na Śląsku w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Wrocław 2016,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/79501>

Tomasz Kruszewski, *Gwałty na kobietach niemieckich w schyłkowym okresie II wojny światowej (październik 1944 – 8/9 maja 1945 roku) i w pierwszych latach po jej zakończeniu*, Wrocław 2016,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/80047>

Pro publico bono – idee i działalność, red. Maciej Marszał, Jacek Przygodzki, Wrocław 2016,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/80075>

Tomasz Dolata, *Prawo własności intelektualnej w Królestwie Polskim (1815-1915)*, Wrocław 2017,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/84634>

Tomasz Kruszewski, *Rodowód pierwszych Piastów wielkopolskich (potomstwo Mieszka III Starego i jego synów) na tle rodowodu książąt pomorskich. Studium historycznoprawne i genealogiczne*, Wrocław 2017,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/92608>

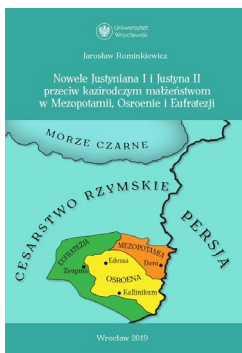
Tomasz Kruszewski, *Rycerscy spadkobiercy księcia Świętopelka „nakielskiego” z rodów Lisów i Wierzbnow. Studium historycznoprawne*, Wrocław 2018,

dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/102898>

Jacek Przygodzki, *Komisje dla usprawnienia administracji publicznej w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Wrocław 2019, dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/101517>

Józef Koredczuk, *Dziedziczenie nieruchomości w świetle orzecznictwa sądów apelacji lwowskiej w okresie międzywojennym* Wrocław 2019, dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/102028>

Tomasz Dolata, *Prawo własności intelektualnej w Królestwie Polskim (1815–1918)*, wyd. drugie rozszerzone, Wrocław 2019, dostęp online: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/102016>

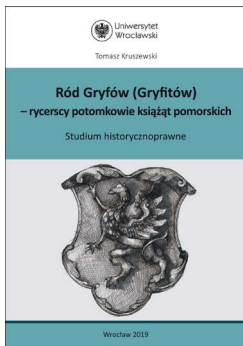

Jarosław Rominkiewicz, *Nowele Justyniana I i Justyna II przeciw kazirodczym małżeństwom w Mezopotamii, Osroenie i Eufrazycji*, Wrocław 2019,

dostęp online: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/103697>

Okresy przejściowe – ustroj i prawo, red. Jacek Przygodzki, Wrocław 2019,
dostęp online: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/104781>

Tomasz Kruszewski, *Ród Gryfów (Gryfitów), rycerscy potomkowie książąt pomorskich. Studium historycznoprawne*
dostęp online: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/116595>

Dzięki talentom i umiejętnościom Aleksandry Szymańskiej i Ireneusza Żebera powstała praca nowatorska, wartościowa, wzbogacająca humanistykę. Praca ta przybliży polskiemu czytelnikowi mało dziś znaną twórczość Publiliusza Syrusa, cenionego w starożytnym Rzymie autora mimów literackich, który znakomicie opanował arkana sztuki scenicznej, a także kreatora (i chyba w pewnej mierze zbieracza) sentencji moralnych. [...]

Szymańska i Żeber zarówno skrupulatnie wykorzystują odnoszące się do Publiliusza Syrusa źródła antyczne (wypowiedzi Pliniusza Starszego, Seneki Retora, Seneki Filozofa, Petroniusza Arbitra, Swetoniusza, Gelliusza, Makrobiusza), jak i późniejsze opracowania naukowe. Ich wywody są klarowne, interesujące, zespalaające akademicką uczoność z zamysłem popularyzatorskim. [...]

Do tej pory brakowało pełnego przekładu maksym moralnych Publiliusza Syrusa na język polski. Ale dzięki wysiłkom Aleksandry Szymańskiej i Ireneusza Żebera mamy wreszcie taką translację, opatrzoną indeksem rzeczowym.

z recenzji wydawniczej
dr. hab. Bogusława Bednarka, Uniwersytet Wrocławski

ISBN 978-83-66601-12-3 (oprawa twarda)

ISBN 978-83-66601-00-0 (oprawa miękka)

ISBN 978-83-66601-01-7 (online)